

LOKMAN HEKİM

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi

DERGİSİ

Sanat ve Tarih Penceresinden Tüberküloz 100. Yıl Özel Sayısı

2023

Cilt: 13

Sayı: Özel Sayı

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ ve FOLKLORİK TIP DERGİSİ

CİLT - VOLUME 13

2023

SAYI - NUMBER ÖZEL SAYI

DERGİ HAKKINDA - ABOUT JOURNAL

Sahibi - Owner

Prof. Dr. Ali Kaya

Editörler - Editors

Prof. Dr. Gönül Aslan Prof. Dr. Nuri Özkütük

Yardımcı Editörler - Associate Editors

Doç. Dr. Oya Ögenler Dr. Öğr. Üyesi Taylan Bozok

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Işın Akyar Prof. Dr. Ali Albay Mik. Uzm. Ahmet Arslantürk Prof. Dr. Nuran Esen Prof. Dr. Tekin Karsligil
Prof. Dr. Tanıl Kocagöz Prof. Dr. Banu Sancak

Yayın Kurulu - Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Aciduman Prof. Dr. Yusuf Vayisoğlu Doç. Dr. Gürkan Sert Prof. Dr. Gülay Yıldırım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karataş
Dr. Öğr. Üyesi Sibel Öner Yalçın Dr. Öğr. Üyesi Ulaş Değirmenci Uzm. Dr. Harun Özmen

Yabancı Dil Editörü - Foreign Language Editor

Prof. Dr. İsmail Ün Öğr. Gör. Ayça Aysin Yılmaz

İstatistik editörü - Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Didem Derici Yıldırım

Mizanpaj Editörü

PhD Fatma Bolaç

Özel Sayı Bilimsel Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Başustaoğlu Prof. Dr. İsmail Ceyhan Doç. Dr. Yeliz Tanrıverdi Çaycı Prof. Dr. J. Sedef Göçmen
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Gürer Giray Dr. Öğr. Üyesi M. Begüm Kayar Dr. Öğr. Üyesi Selda Okuyaz Prof. Dr. Barış Otlu
Prof. Dr. Hülya Şimşek Prof. Dr. Yusuf Yakupoğulları

Bilimsel Kurul- Scientific Board

Emeritus Prof. Stuart Blume (Netherlands)
Assoc. Prof. Stephen T. Casper (United States)
Prof. Catharine Coleborne (New Zealand)
Prof. Pratik Chakrabarti (United Kingdom)
PhD. Eric J. Engstrom (Germany)
Sherry Sayed Gadelrab (United Kingdom)
Prof Dr Nubar Hakimova (Azerbaijan)
Prof. Elizabeth Lunbeck (United States)
Dr. Harry Oosterhuis (Netherlands)
Prof. John Harley Warner (United States)
Prof. Dr. Ayten Altıntaş
Prof. Dr. Berna Arda
Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül
Prof. Dr. İbrahim Başağaçoğlu
Prof. Dr. Alev Bobuş Örs
Prof. Dr. Murat Civaner
Prof. Dr. Hacer Çetin
Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun
Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu
Prof. Dr. Bayhan Çubukçu
Prof. Dr. Gülten Dinç
Prof. Dr. Ömür Elçioğlu
Prof. Dr. Ayşe Everest

Prof. Dr. Şefik Görkey
Prof. Dr. Kadırcan Keskinbora
Prof. Dr. Arın Namal
Prof. Dr. Nüket Örnek Büken
Prof. Dr. Zuhâl Özyaydın
Prof. Dr. Gülbin Özçelikkay
Prof. Dr. Abdullah Özen
Prof. Dr. Raşan Özen
Prof. Dr. Menşüre Özgüven
Prof. Dr. Nil Sarı
Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar
Prof. Dr. Serap Şahinoğlu
Prof. Dr. Sevgi Şar
Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman
Prof. Dr. Çağatay Üstün
Prof. Dr. Selen Menteşoğlu
Prof. Dr. Aşkın Yaşar
Prof. Dr. Nuran Yıldırım
Doç. Dr. Miray Arslan
Doç. Dr. Nilüfer Poyraz Demirsoy
Doç. Dr. Aşfe Menteş Güler
Doç. Dr. Ayşe Özcan Küçük
Doç. Dr. Cemal H. Güvercin

Doç. Dr. Funda Gülay Kadioğlu
Doç. Dr. Nurdan Kırımlioğlu
Doç. Dr. Nalan Tiftik
Doç. Dr. Mine Yurdakul
Dr. Öğr. Üyesi Murat Aksu
Dr. Öğr. Üyesi Rana Can
Dr. Öğr. Üyesi Hale Özçömert Coşkun
Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Demirsoy
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Erbay
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan Karaimamoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karataş
Dr. Öğr. Üyesi Esin Karlıkaya
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Kavas
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Keleş
Dr. Öğr. Üyesi Emine Öncü
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Özgür
Dr. Öğr. Üyesi Melike Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Sözen Şahne
Dr. Öğr. Üyesi Şükran Sevimli
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Çağlar Sinmez
Dr. Öğr. Üyesi Sumbüle Vayisoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Ali Yiğit

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD'nin süreli bilimsel yayınıdır. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Yılda üç kez internet üzerinden yayınlanır. Makalelerin sorumlulukları yazarlara aittir

Periodical scientific publication of Mersin University School of Medicine Department of History of Medicine and Ethics
Can not be cited without reference. Published online three times a year. Responsibility of the articles belong to the authors.

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD, Türk Medline, Türkiye Atf Dizin'i'nde yer almaktadır.

Uluslararası index olan DOAJ, EBSCO, Index COPERNICUS dizinindedir.

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ ve FOLKLORİK TIP DERGİSİ

EDİTÖRYAL

Lokman Hekim Dergisi'nin Değerli Okurları,

Bu yıl Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. Yılı...

Bu yıl kadim bir milletin yetiştirdiği dünyadaki en büyük liderin yine bu millete kendi adıyla kurarak hediye ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı...

Aydınlanmanın, eğitimin ve bilimin ışığında yeni ufuklara açılmanın başlangıcının 100. Yılı...

Kadınlara verilen değer ve hakların başlangıcının 100. Yılı...

Bu Cumhuriyeti kuran Ulu Önderimizin tüm çabalarının nihayetinde zafere ulaşmasının 100. Yılı...

Bu yüzyıla neler sığdığını anlamak için, tarihimizi ayrıntıları ile tekrar tekrar hatırlamak gerekir. Ulu Önderimizin fikirlerini içselleştirerek, yeni ufuklara doğru yol almak için gereken enerjiyi ve umudu nasıl bulacağımızı daha iyi anlayabiliriz.

Cephede verilen ölüm-kalım savaşı ile elde edilen büyük başarının devamı ve kalıcılığı için; sağlık, eğitim ve ekonomi gibi birçok alanda da aynı savaşın verilmesi gerektiği inancıyla, bu yüz yıllık süreçte hemen her konuda çok önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tıp alanındaki gelişmeler ise Atamızın bize emanet ettiği Cumhuriyet mirası sayesinde, en gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmıştır. Çalışma alanlarımda yaşanan gelişmeleri düşününce oldukça çarpıcı başarılarla imza atıldığını söyleyebilirim. Örneğin, Dr. Refik Saydam, yoktan var edilen bir sağlık ordusuyla koruyucu sağlık hizmetlerini geliştirerek verem, sıtma, tifüs, trahom, su ve besinlerle bulaşan hastalıklar ile mücadelede gurur verici başarılar kazanılmasını sağlamıştır. 1950'li yıllarda Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde tifo, dizanteri, BCG'nin de içinde olduğu 17 farklı tip aşı üretilmesi başarılmıştır. Aynı zamanda Dr. Refik Saydam, Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti derneğimizi kurarak bizlere emanet etmiştir.

Cepheden cepheye koşarken hayatını salgın hastalıklarla mücadeleye adan Prof. Dr. Tevfik Sağlam hocamız 1927 yılında İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti'ni 1948'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'ni kurmuş, veremle mücadelede dünyaya örnek başarılarıyla 1950'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Merkezi" başkanlığına getirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın dermatologlarından Prof. Dr. Türkan Saylan ise tıp fakültesi öğrencilik yıllarında lepra hastalarının gördüğü muameleden etkilenerek hayatını lepra ile mücadeleye adanmış, ülkemizde lepra ile mücadelenin simge ismi olmuştur.

Tıp dünyasında ve özellikle de mikrobiyoloji alanında kat edilen bu büyük başarının ve günümüze olan etkisinin daha iyi anlaşılması ve genç kuşaklara aktarılması çok önemlidir.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı şerefine, bu anının özel bir şekilde hatırlanması için bu dergi sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Gönül Aslan, Nuri Özkütük

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ ve FOLKLORİK TIP DERGİSİ

CİLT – VOLUME 13

2023

SAYI – NUMBER Özel Sayı - Special Issue

EDİTÖRE MEKTUP - LETTER TO EDITOR

Her Eğitilmiş Kadının Bu Cumhuriyete Borcu Var

Every Educated Woman Owes A Debt to This Republic

Gönül Aslan

1-2

Leydi Windermere'in Yelpazesi'nden Tüberküloz Dışı Mikobakteriler

From Lady Windermere's Fan to Non-Tuberculous Mycobacteria

Taylan Bozok

3-5

MONOGRAFİ - MONOGRAPH

Vatan İçin Yaşanmış Bir Ömür; Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam

A Life Spent for The Country; Ord.Prof.Dr. Tevfik Salim Sağlam

Ahmet Başustaoglu

6-17

Dr. İbrahim Refik Saydam'ın Hayatı ve Koruyucu Hekimlikteki Başarıları

Dr. İbrahim Refik Saydam's Life and Achievements in Preventive Medicine

Hülya Şimşek

18-25

Türkiye'de Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı'nın Kuruluş Tarihçesi

History of the Establishment of the National Tuberculosis Reference Laboratory in Türkiye

Ceyhan ve Şimşek

26-28

DERLEME - REVIEW

Türkiye'de Verem Savaşı

Tuberculosis Control in Türkiye

Otlu ve Yakupoğulları

29-38

Edebi Metinlerde Tüberküloz

Tuberculosis in Literary Texts

Julide Sedef Göçmen

39-43

Erlich-Ziehl-Neelsen Boyama Yönteminin Tarihçesi

History of the Ziehl-Neelsen Staining Method

Nuri Özkütük

44-50

Tüberkülozun Modanın Zirvesi Olduğu Zamanlar: Tüketim Şıklığı

When Tuberculosis was The Peak of Fashion: Consumption Elegance

Gönül Aslan

51-58

Her Eğitimli Kadının Bu Cumhuriyete Borcu Var***Every Educated Woman Owes A Debt to This Republic****Gönül Aslan¹**¹Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0002-1221-7907>

Sayın Editör,

“Güneş Umuttan Şimdi Doğar” sözüyle hepimize her zaman umut veren, “Her Eğitimli Kadınının Bu Cumhuriyet’e Borcu Var” sözüyle bir hekim, bir akademisyen, bir cumhuriyet kadını olarak bizlere örnek ve rol model olan Prof. Dr. Türkan SAYLAN hocamızın cüzzam ile mücadelesinden söz etmek istiyorum.

Henüz tıp fakültesi öğrencisiyken Bakırköy’de gördüğü cüzzam hastalarının perişanlığından ve dışlanmışlıklarından o kadar derinden etkilenmiş ki mezun olup hekim olunca cüzzam hastalarını iyileştirmeyi, onları topluma katmayı daha o zaman aklına koymuştur.

Bakırköy’de cüzzam hastalarına vahşi hayvan gibi muamele edilmesi karşısında midesine acılar saplanmıştı. Etrafı tellerle çevrili 28 numaralı koğuş, günlerini ve gecelerini etkilemişti “Cehennemî gördüm” diyecekti o gün için.

O yıllarda Bakırköy Akıl Hastanesi Lepra Servisleri’ne Türkiye’nin dört bir tarafından, en çok da doğu vilayetlerinden hasta geliyordu. Lepra servisleri oldukça bakımsız tek katlı binalardı. Zaman zaman yer darlığından üç hastanın bir yatakta yattığı oluyordu. Kronik hastalar için bir sığınma eviydi adeta. Hafif vakalar ayaktan tedavi edilerek memleketlerine gönderiliyordu. Hasta yönetimi konusunda resmi bir protokol yoktu. Lepra servislerini bir düzene kavuşturmak amacıyla Prof. Dr. Seyhan ÇELİKOĞLU ile Prof. Dr. Türkan SAYLAN’ın girişimiyle Cüzzamla Savaş Derneği kurulmuştu (1976) ve Prof. Dr. Türkan SAYLAN bu tarihten itibaren cüzzam hastalığını yok etmek için çalışmalarına başlamıştır.¹

1978 yılında İstanbul Tıp Fakültesi’ne bağlı Lepra Araştırma ve Uygulama Merkezi kurulur. Dr. Türkan SAYLAN’ın girişimiyle İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Haluk ALP’in tahsis ettiği 500.000 Lirayla önce Bakırköy’deki lepra binaları onarılır, toplanan bağışlarla mutfak, çamaşırhane, ameliyathane bu yapılara eklenir. Eski hastaların topluma kazandırılması için personeller görevlendirilir. 1980 yılında Lepralı hastalar için fizik tedavi ve rehabilitasyon merkezi açılır. Bu merkeze bağlı olarak faaliyet gösteren ayakkabı atölyesinde ayak deformasyonları olan lepralıları için ortopedik ayakkabılar üretilmeye başlanır.¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın dermatologlarından Prof. Dr. Türkan SAYLAN, Anadolu’da köy ve mezarları gezerek cüzzam hastalığını hem tedavi eder hem de hastaların toplumdan dışlanmasını, sosyal olarak sorunlar yaşamasına engel olmak için çalışır. Herkes cüzzamlı hastalardan fersah fersah kaçarken, adeta lanetli ilan edilmişlerken, insan yerine konulmazken, yakınlarının bile yaklaştıktan korktuğu cüzzamlıları kucaklayıp, anne şefkati ile bağrına basarak “onlara dokunun” diyerek şifa dağıtmıştır. Hayata küsen cüzzam

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):1-2

DOI: 10.31020/mutfd.1400404

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 5 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 13 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Gönül Aslan <drgaslan@gmail.com>

hastalarına yaşama sevinci aşılamaı başaranlardandır ve belki de bu nedenle cüzzam konusunda zafere ulaşmıştır.

Türkiye’de ilk kez modern anlamda cüzzam/lepra savaşı 1957 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Enfeksiyon Hastalıkları öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ethem UTKU tarafından Ankara Cüzzam Savaş Derneği’nin kurulmasıyla başlamış, daha sonra cüzzamlı hastaların tedavisi için kullanılmak üzere Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci Hastanesi kampüsü içinde yer alan Ankara Lepra Eğitim ve Araştırma Merkezi Binası yapılmıştır.²

Lepranın ülkemizden eliminasyonunda; Türkiye’de mevcut lepra hasta sayısının saptanması, mevcut hastaların kayıt altına alınarak belirlenmesi, yeni vaka oluşumunun önlenmesi için şüpheli muhitin/hasta çevresinin sıkı kontrolü, basilli hastaların takibi, inaktif hastaların takibi ve kontrolü, hastaların tıbbi tedavisi ile birlikte rehabilitasyonu, hasta ve yakın çevresinin hayat standardının yükseltilmesi aşamaları başarıyla tamamlanmıştır.²

Türkiye’deki hasta sayısının tesbiti için 1960-1970 yılları arasında Elazığ, Erzurum, Kars, Van, Ağrı ve Hakkari bölgesinden başlatılarak on yıl süren taramalar ile ülkemizdeki hasta sayısının tespiti gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaları takiben belirlenen mevcut hastalar kayıt altına alınmış ve istatistiksel olarak değerlendirilerek, yaş grupları, cinsiyet ve tanıya göre ayrılmış, düzenli olarak arşiv kayıtları tutulmuştur. Bu dönemde kalifiye eleman yetiştirilmesi amacıyla kurslar ve seminerler düzenlenmiştir. Prof. Dr. Türkan SAYLAN, Doç. Dr. Ethem UTKU, Dr. Mustafa SÜTLAŞ, Prof. Dr. Necmettin GÜRHAN, Prof. Dr. Ahmet AKÇABOY, Prof. Dr. Atıf TAŞPINAR, Prof. Dr. Cengizhan ERDEM, Op. Dr. Bilhan AKÇABOY başta olmak üzere hepsinin adını buraya sığdıramayacağım, emeği geçen tüm sağlık çalışanlarını saygı ve hürmetle, aramızdan ayrılanları rahmetle anarak hatırlatmak istiyorum.^{2,3}

Türkan SAYLAN Hocamız hayatını cüzzam ile mücadeleye adanmış, dünyaya cüzzam ile mücadeleyi öğretmiş ve bu çalışmalarından dolayı 1986’da Hindistan’da “Uluslararası Gandhi Ödülü”ne layık bulunmuştur. Prof. Dr. Türkan SAYLAN 2006 yılına kadar Dünya Sağlık Örgütü’nün Lepra konusunda danışmanlığını, aynı zamanda Uluslararası Lepra Birliği (ILU)’nin kurucu üyesi ve başkan yardımcılığı görevini başarıyla yürütmüştür.

Ülkemizde Cüzzam ile mücadelenin tarihi ve bu mücadelenin simge ismi Prof. Dr. Türkan Saylan’ın hayatı ve çalışmalarını anlatmak, hafızalarda bu konuyla ilgili bellek yaratılması önemlidir. “Türkan SAYLAN - Lepra Anı Evi Projesi” ve Dr. Mustafa SÜTLAŞ’ın Cüzzam Hikayesi; “Düş Kurmadan Dünya Dönüşmez” kitabı ile cüzzamlılara adanmış hayatlar ve başarı öyküleri unutulmaz kılınmıştır.^{4,5}

Azimli, yılmaz ve cesur Hocamız Prof. Dr. Türkan SAYLAN’ı etkileyen en önemli motivasyon kaynağı kuşkusuz Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Umutsuz durumlar yoktur, umutsuz insanlar vardır. Ben hiçbir zaman umudumu yitirmedim.*” sözüdür.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü Lepra Deri ve Zührevi Hastalıkları Hastanesi [Internet]. Tarihçemiz. Available from: <https://istanbullepra.saglik.gov.tr/TR-97/tarihcemiz.html>.
2. Ankara Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastaneleri [Internet]. Prof. Dr. Nihal Kundakçı, Lepra/Cüzzam Hastalığı. Available from: <http://hastane.ankara.edu.tr/2021/01/25/lepra-cuzam-hastaligi/>.
3. Gazete Duvar [Internet]. Cüzzamlılara adanmış bir hayat: Türkan Saylan. Available from: <https://www.gazeteduvar.com.tr/saglik/2020/01/25/cuzzamlilara-adanmis-bir-hayat-turkan-saylan>.
4. Akın GG, Gümüş F. Türkan Saylan Lepra Anı Evi Projesi. Unimuseum 2019;2(1):21-7.
5. Köslü A. Dr. Mustafa Sütlaş’ın Cüzzam Hikayesi; “Düş Kurmadan Dünya Dönüşmez”. Turk J Dermatol 2015;9:110-2.

Leydi Windermere'in Yelpazesini'nden Tüberküloz Dışı Mikobakteriler*

From Lady Windermere's Fan to Non-Tuberculous Mycobacteria

Taylan Bozok¹¹Dr. Öğr. Üyesi Mersin Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0002-7094-4838>

Şekil 1. Oscar Wilde'in Leydi Windermere'in Yelpazesini oyununun e-kitap olarak yayınlanan kapağının fotoğrafı¹

Sayın Editör,

“Bir Londra sabahı Windermere çiftinin ikamet ettiği evde çay zamanıdır ve o akşam doğum günü balosuna hazırlanan Leydi Windermere'in ziyaretine arkadaşı Lord Darlington gelir. Leydi, kocasından hediye olduğunu belirttiği yelpazesini sallayarak Lord Darlington'a, kendisine yapmaya devam ettiği iltifatlardan dolayı rahatsız olduğunu ve bunun da kısmen kendi püriten yetiştirilme tarzından kaynaklandığını söyler. O sırada Berwick Düşesi gelir ve kısa bir süre sonra Lord Darlington ayrılır. Düşes, Leydi Windermere'e, kocasının başka bir kadını, Bayan Erlynne'yi defalarca ziyaret ederek ve muhtemelen ona büyük meblağlarda para vererek evliliğine ihanet edebileceğini bildirir. Bu söylentiler Londra sosyetesinde uzun süredir dedikodu olarak varlığını sürdürüyordur, ancak görünen o ki Leydi Windermere bunu ilk kez duyuyordur. Düşes'in ayrılışının ardından Leydi Windermere, kocasının banka defterini kontrol etmeye karar verir. Kitabı masada bulur ve her şeyin normal olduğunu görür, ancak geri döndüğünde kilitli ikinci bir

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):3-5

DOI: 10.31020/mutfd.1400401

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 5 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 17 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Taylan Bozok <taylanbozok@hotmail.com>

banka defteri olduğunu keşfeder. Kilidi açtıktan sonra, Bayan Erlyne'e verilen büyük meblağlardaki paraların listelendiğini görür".² On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, toplumsal normlara karşı hicivli bir yaklaşım sergileyen Oscar Wilde'in orijinal adıyla "Lady Windermere's Fan" isimli Viktorya dönemine ait oyunundan bir sahne anlatılmıştır (**Şekil 1**).

Leydi Windermere oyunun baş kahramanıdır. Kendisi 21 yaşında ve iki yıldır evli olduğu Lord Windermere'den altı aylık bir oğlu vardır. Leydi Windermere kocasına tapıyor ve bebekken öldüğüne inandığı annesinin anısına büyük saygı duyuyordur. Lord Windermere'in bilmesine rağmen Bayan Erlyne'in aslında kendi annesi olduğundan habersizdir. Leydi Windermere, Londra toplumunda saygı duyulan bir kişidir ve yalnızca saygın insanlarla arkadaşlık kurmasıyla ünlüdür. Oyun boyunca kocasının kendisini Bayan Erlyne ile aldattığına ve neredeyse Lord Darlington'la kaçabileceğine inandırmaya başlar, ancak bu felaketle sonuçlanabilecek kararı vermeden hemen önce Bayan Erlyne tarafından kurtarılır. Oyunun başında ahlak konusunda çok katı görüşleri olan ve tüm insanların ya iyi ya da kötü olduğuna inanan bu karakter, oyun ilerledikçe gerçek dünyada iyinin ve kötünün nasıl bir rol oynadığı konusunda giderek daha fazla kararsız hale gelmektedir. Özellikle Bayan Erlyne ile yaşadığı deneyimler ona aynı kişinin hem kötü hem de iyi olabileceğini göstermektedir. Leydi Windermere'in kafa karışıklığı ve ahlakın belirsizliğine dair yeni yeni ortaya çıkan anlayışı, oyunun ana temalarından birini oluşturmaktadır. Bunun yanında onun güzel yelpazesi ve takındığı titiz tavırlar, oyunun kadınlık ve oynanan cinsiyet temalarını görmek için sembolik bir bakış açısı sağladığı belirtilmiştir.³

Leydi Windermere'in titiz davranışı, Dr. Reich ve Dr. Johnson tarafından toplumsal normlar nedeniyle istemli olarak öksürüğün bastırılmasına benzetme olarak tasvir edilmiştir. Dr. Reich ve Dr. Johnson, kadınların balgam çıkarmayı sosyal olarak kabul edilemez bir davranış olarak görme ve dolayısıyla öksürüğü bastırma alışkanlığına daha fazla sahip olduklarını varsaymışlardır. Araştırmalarında, altta yatan bir akciğer hastalığı olmayan kadınlarda lingular ve sağ orta lob nodüler bronşektazi sendromunun gelişimini açıklamak için ilk kez 1992 yılında "Lady Windermere Sendromu" ismi önerilmiştir. Bağışıklık sistemi yeterli, önemli bir sigara içme öyküsü veya altta yatan akciğer hastalığı olmayan altı orta yaşlı ve yaşlı kadında sağ orta lob veya lingula ile sınırlı bir tüberküloz dışı mikobakteri olan *Mycobacterium avium* kompleksi (MAC)'ne bağlı akciğer enfeksiyonu gelişmiştir. Bu kadınların sağ orta lob ve lingula kısmında oluşan salgıların temizlenememesinden sorumlu olarak öksürüğü istemli olarak bastırma alışkanlığına sahip olabileceklerini öne sürmüşlerdir. Bu alışkanlık, bu bölgede inflamasyonun yoğunlaşması ve bronş tıkaçları oluşturmak suretiyle bronşektazilere ve MAC enfeksiyonuna zemin hazırladığını belirtmişlerdir.⁴ Daha sonrasında hem Iseman ve ark. hem de Pomerantz ve ark. yalnızca orta lob veya lingulada MAC enfeksiyonu olan 12 kadını tanımlamışlardır. Bu araştırmacılar ise, daha çok anatomik bozukluk ya da bağ dokusu hastalıklarından dolayı MAC'a bağlı akciğer enfeksiyonu gelişmiş olabileceğini öne sürmüşlerdir.⁵ Günümüzde de patogenezi ile ilgili tartışmalar devam etse de Lady Windermere Sendromu tüberküloz dışı mikobakterilerin neden olduğu bir akciğer enfeksiyonu olarak literatürde yerini almıştır.^{6,7}

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Standart Ebooks.org [Internet]. Available from: <https://standardebooks.org/ebooks?query=lady+windermere&sort=newest&view=grid&per-page=12>.
2. Wikipedia, The Free Encyclopedia [Internet]. Lady Windermere's Fan. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Lady_Windermere%27s_Fan.
3. LitCharts.com [Internet]. Available from: https://www.litcharts.com/sign-up?book=lady-windermere-s-fan&focus=pdf&utm_source=right_sidebar_pdf.

4. Reich JM, Johnson RE. Mycobacterium avium complex pulmonary disease presenting as an isolated lingular or middle lobe pattern. The Lady Windermere syndrome. Chest 1992;101(6):1605-9.
5. Dhillon SS, Watanakunakorn C. Lady Windermere Syndrome: Middle Lobe Bronchiectasis and Mycobacterium avium Complex Infection Due to Voluntary Cough Suppression. Clin Infect Dis 2000;30(3):572-5.
6. Reich JM. Pathogenesis of Lady Windermere syndrome. Scand J Infect Dis 2012;44(1):1-2.
7. Olivier KN. Lady Windermere Dissected: More Form Than Fastidious. Ann Am Thorac Soc 2016;13(10):1674-6.

Vatan İçin Yaşanmış Bir Ömür; Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam***A Life Spent for The Country; Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam****Ahmet Başustaoglu¹**¹Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0002-2571-0637>**ÖZ**

Yirmiyedi Mayıs 1882'de İstanbul'da başlayan, "Sürekli çalışmak- Sürekli yaratmak- Sürekli hizmet" ile geçen ve 11 Temmuz 1963'de yine İstanbul'da sona eren seksen bir yılı bulan ve her dakikası vatan ve insanlık yararına geçirilen bir ömür. Dört Aralık 1903'de, Gülhane kapısından genç bir stajyer olarak girdi. Stajyer, asistan, başasistan, hoca ve başhekim, komutan olarak; kendi deyimiyle, ömrünün en güzel ve en zevkli zamanlarını Gülhane'de geçirdi. Ömrü boyunca vatan, ilim ve insana olan bağlılığını korudu. Hayatının sonuna kadar Gülhane'nin bütün gelişimini yakından takip etti. Gülhane tarihinin başlangıç dönemini yaşamış birkaç kişiden biridir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Türk Ordusu'nun sağlık hizmetlerine bizzat katılmış, yönetmiş, bulaşıcı hastalıklarla savaşı planlamış ve uygulanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin başlangıcı ile birlikte Gülhane'de askeri doktor eğitimine devam etti. Emeklilik sonrası İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde çalıştı ve 1933-1934 yıllarında dekanlık, 1943-1952 yıllarında rektörlük görevinde bulunmuştur. Dört Ekim 1950'de Legion D'honneur Officier Nişanı ile onurlandırıldı. Verem Savaşı Teşkilatı, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türkiye Halk Sağlığı Eğitimi Teşkilatı gibi kuruluşlarda çalışarak, yetmiş yaşından sonrada üretken olunabileceğini, vatana hizmet edilebileceğini gösterdi. Tevfik Sağlam son yüz yılda Türk milletinin yarattığı ciddi ahlak, ilim, karakter örneklerindedir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Sağlam, Gülhane, Verem Savaşı Teşkilatı.**ABSTRACT**

A life that started on May 27, 1882 in Istanbul, passed with "Continuous work - Constant creation - Constant service" and ended in Istanbul on July 11, 1963, eighty-one years, every minute of which was spent for the benefit of the homeland and humanity. On December 4, 1903, he entered the Gülhane as a young intern. Then, assistant, chief assistant, and chief physician, commander; In his own words, he spent the best and most enjoyable times of his life in Gülhane. He maintained his ties to homeland, science and people throughout his life. He followed Gülhane's development closely until the end of his life. He is one of the few people who lived through the beginning of Gülhane's history. He personally participated in the health services of Turkish Army on the Caucasus Front in the Balkan War and the First World War, managed it, planned the war against infectious diseases and ensured its implementation. With the beginning of the Republic, he continued his military work in Gülhane. After retirement, he worked at Istanbul University Faculty of Medicine and served as dean in 1933-1934 and as rector in 1943-1952. He was honored with the Legion D'honneur Officier Order on October 4, 1950. By working in organizations such as the Tuberculosis Fight Organization, UNESCO Turkey National Committee, and the Turkish Public Health Education Organization, he showed that one can be productive and serve the country even after the age of seventy. Tevfik Sağlam is a doctor, a soldier and a teacher who deserves the title of hero beyond military service, with his examples of serious morality, science and character created by the Turkish nation in the last hundred years.

Keywords: Tevfik Sağlam, Gülhane, Tuberculosis Fight Organization.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):6-17

DOI: 10.31020/mutfd.1401097

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 6 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 19 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Ahmet Başustaoglu <basustaoglu@gmail.com>

Giriş

Yirmiyedi Mayıs 1882'de İstanbul'da başlayan, "Sürekli çalışmak- Sürekli yaratmak- Sürekli hizmet" ile geçen ve 11 Temmuz 1963'de yine İstanbul'da sona eren seksen bir yılı bulan ve her dakikası vatan ve insanlık yararına geçirilen bir ömür.

Dört Aralık 1903'de, Gülhane kapısından genç bir stajyer olarak girdi. Stajyer, asistan, başasistan, hoca ve başhekim, komutan olarak; kendi deyimiyle, ömrünün en güzel ve en zevkli zamanlarını Gülhane'de geçirdi.

Ömrü boyunca vatan, ilim ve insana olan bağlılığını korudu. Hayatının sonuna kadar Gülhane'nin bütün gelişimini yakından takip etti. Gülhane tarihinin başlangıç dönemini yaşamış birkaç kişiden biri olan Tefik Sağlam, "Ben her vakit Gülhane'deyim, Gülhane'de kalacağım, çünkü insan Gülhane'ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz." (1927) demiş bir Gülhane aşığıdır.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Türk Ordusu'nun sağlık hizmetlerine bizzat katılmış, yönetmiş, bulaşıcı hastalıklarla savaşı planlamış ve uygulanmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin başlangıcı ile üniversite hocalığı ve verem savaşı için dünyaya örnek olacak çalışmalara imza atmıştır.

Tefik Sağlam son yüz yılda Türk milletinin yarattığı ciddi ahlak, ilim, karakter örneklerinden ve özellikle Balkan ve Kafkas cephesindeki yaptıkları ile kahraman sıfatını askerliğin de ötesinde hak etmiş bir doktor, bir asker ve bir hocadır.

Vatan için düşünmeden kanını ve canını vermenin vatanseverlik ölçüsü olarak yetersiz kaldığı günümüze göre, Tefik Sağlam kendi çağının ötesinde bir vizyonerdir. Pozitif ilmin dünyamızı yönettiğine şüphe olmayan bu çağda; benliğini bilgiyle dolduran ve bu bilgiyi cömertçe, son damlasına kadar vatani ve insanları yararına harcayan Tefik Sağlam bu özellikleri; dünya imrenerek izlerken özgürlük mücadelesi veren bir milletin savaş ve kuruluşunda; mesleği, kişiliği ve kahramanlığıyla bütünleştirerek yer almış bir vatanseverdir.

Yirmiyedi Mayıs 1882'de doğdu. Annesi çok küçük yaşta, henüz ilkokulu bitirmeden önce öldü, babası öldüğü zaman Tıbbiyyenin üçüncü sınıfında öğrenciydi.

Tefik Salim'in, eğitim dönemi ülkenin bin bir zorlukla çalkalandığı talihsiz yıllardı. İmparatorluk dağılıyor, Balkanlar isyanlarla kavruluyordu. Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu siyasi karmaşaya karşın, bilim ve tıp alanında çok önemli gelişmeler yaşanıyordu.

Asistanlık dönemi önemli başarılarla doludur. Yeni bulunan frengi mikrobunu ülkede ilk gösteren, menenjitli hastalarda belkemiğinden su alma yöntemini Türk hekimliğine yerleştiren, sıtma ve kan hastalıklarıyla ilgilenip birçok yenilikler ortaya koyan Tefik Salim; Gülhane'nin modern ve genç bilim insanı hocası Süleyman Numan'ın vazgeçilmez yardımcısı, bilgi ve araştırmaya doymayan bir asistan oldu. 1904 yılında pekiyi derecede uzmanlık belgesini aldı.

Tefik Salim eşi Naile Vesile hanımla 22 Mayıs 1919'da evlendi. Naile Vesile Hanım İstanbul'da köklü bir aile olarak bilinen, ataları Osmanlı sarayında Hazinedarlık yapan Merter ailesinin kızıydı. Tefik Salim'in Naile Vesile hanımla evliliği 25 yıl sürdü ve 1943'de eşini kaybetti. Naile hanım evliliği boyunca eşine destek olmuş, her ortamda onu temsil etmiş tam bir İstanbul hanımefendisiydi. Ölümünden sonra Tefik Sağlam Paşa kalan mirasını, Verem Savaş Derneği'ni kurarak buraya bağışladı. Miras sayesinde dispanserler açıldı, laboratuvarlar kuruldu ve veremle mücadele çalışmaları yapıldı.^{1,2}

Okul Dönemi

Peykane Sokak Üçler Okulu'nda 1888'de ilköğretimine başladı. 23 Mayıs 1891'de Soğuk Çeşme'deki Askeri Rüştiye'ye girdi. Rüştiyeyi tamamladıktan sonra yakın arkadaşı Saim'le baş başa verip askeri hekim olmaya karar verdiler ve babasının desteğiyle 2 Nisan 1894'de Çengelköy Tıbbiye İdadisi'ne başladı ve sınıfının 13'üncüsü olarak mezun oldu ve Sarayburnu Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye Okuluna geçti. Tıbbiye

elbiselerini giyip, (6 Mart 1898) kılıcını kuşanmış olarak “Mektebi Tıbbiye-i Şahane”ye başladı. Tıbbiye’deki imtihanları başarıyla verip 2 Eylül 1903’de sınıf üçüncüsü olarak diplomasını aldı ve Tabip Yüzbaşı rütbesiyle 1898’de Rieder Paşa’nın yönetiminde kurulan Gülhane’ye başladı. Tevfik Salim asistanlık eğitimi sonrası, 1906’da Tıp Fakültesi’nde sınavla Süleyman Numan’ın yanına poliklinik asistanı ve daha sonra laboratuvar şefi oldu ve 1903’ten 1914 senesine kadar 11 sene onunla çalıştı.^{1,2}

Balkan Harbi Hatıraları (1912-1913)

Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasına konmak için sabırsızlanan Avrupa devletlerin teşvikiyle, Rumeli bir barut fıçısı haline gelmişti. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Çok geçmeden Balkan Harbi başladı. Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan’ın Makedonya’yı almak için yaptıkları ittifaka Yunanistan da katılmış ve Osmanlı Hükümeti, 3 Ekim 1912’de Bulgaristan ve Sırbistan’la ve 5 Ekim’de Yunanistan’la savaşa girmişti.

Sefer hazırlığı on gün kadar sürdü. İştih Redif Fırkası’na gitme emrini aldı ve 18 Ekim 1912 Perşembe günü kafile halinde Sirkeci’den yola çıktılar. Sırp ordusunun Pirlepe boğazına dayandığı, 15. Fırka’nın geri çekilmesiyle cephenin bozulduğu haberi geldi.

Hastaneye ulaştıklarında yorgunluk ve soğuktan perişandılar. Tevfik Salim, 10 Kasım’da Menzil Başhekimisi Salih Bey’i görmeye gittiğinde, hekim ihtiyacı nedeniyle Manastırda kalması emrini aldı. Doktor Abdullah’la birlikte hastalarıyla kaldılar. Telaş ve korku içindeki hastaları sakinleştirmeye çalıştılar. 19 Kasım’da kiliseler çanlarını çalmaya başladığında Belediye Reisi ve Müftü teslim olmak üzere Sırp Komutana gittiler.

İşgal başladığında istek üzerine hastaneyi boşaltıp hastalarını İdadi Mektebi Hastanesi’ne naklettiler ve Bulgar Mektebi’ni Sırlara teslim ettiler. Sırp Komutan Corçoviç Cenevre Antlaşması uyarınca Türk sağlık personelinin serbest olduğunu, işi biten personelin memleketine dönebileceğini söyledi. Oluşan kafile 2 Aralık’ta yola çıktı. Tuna köprüsünü geçip Macaristan topraklarına girdiklerinde, bir buçuk ay süren korkunç felaketten canlarını kurtarmışlar ama asırlarca sahip olduğumuz koca bir ülkeye veda etmişlerdi.

Tevfik Salim Harbiye Nezaretine Sağlık İşleri Başkanı Besim Paşa’yı görmeye çağırıldı. Besim Paşa Çatalca Cephesi’nde uzman doktorlara ihtiyaç olduğunu söyleyerek oraya gitmelerini emretti. Tevfik Salim Karaburun sıhhiye bölüğü hekimliğine gönderildi.

Bir hastanın bütün vücudunda kızamığa benzer döküntüler görüp hastalığın tifüs olduğunu anladılar. O zamana kadar hiç tifüs görmemişlerdi ama klinik tablo şüpheye yer vermeyecek kadar açıktı. Bütün hastaneyi kontrol edince dört vaka daha buldular. Hastaneye yeni hasta kabul etmiyor ve geriye hasta göndermiyorlardı. Çok geçmeden Tevfik Salim de vücudunda kırıklık hissetmeye başladı. 18 Mart’ta ateşi 39°C’ye yükseldi ve döküntüler başladı. Doktor arkadaşları hemen İstanbul gönderilmesine karar verdi. Çağaloğlu’ndaki evine nakledildi. Hastalığı çok ağır geçti. Dalgın ve halsizdi. Ateşi 14 gün sürdü ve ancak bir ay sonra sokağa çıkabildi.

Tevfik Salim iyileştikten sonra Haydarpaşa Hastanesi Üçüncü İç Hastalıkları Kliniği’nde bu konuyu incelemeye, aydınlatmaya karar verdi. Bütün hastalarda kan kültürü, aglütinasyon, lökosit sayımı gibi testleri yaptılar. Bu sırada Neşet Ömer kendi kliniğinde yatan hastaları tifo diye takdim ediyor, bakteriyoloji ’ye etki ederek bu vakaların orduya tifo diye bildirilmesini sağlıyordu. Yeterli miktarda doküman topladıktan sonra fakülte dekanından izin alarak, Tıp Fakültesi büyük konferans salonunda “tifüs” konusunda bir konferans vereceğini duyurdu. Karşıt görüştekiler dahil herkesi davet etti. Neşet Ömer haksız olduğunu anladığı için konferansa gelmedi. Herkes dinlemeye gelmişti. Tevfik Salim vakaların klinik, serolojik özelliklerini iyice açıklayarak tezini savundu. Sonunda çok alkışlandı ve karşıt görüştekilerden kimse söz almadı. Haydarpaşa Hastanesi o günden sonra bu tip vakaları tifüs diye bildirmeye başladı.^{1,2}

Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliği (1915–1918)

Birinci Dünya Savaşı patlayınca, 3 Ağustos 1914'te hemen genel seferberlik ilan edildi. İngiltere ve Rusya Osmanlıya savaş ilan etti. Çanakkale Boğazının geçilerek İstanbul'un işgaline karar verildi. Seferberlik ilanı ile savaşın başlaması arasında yaklaşık 3–4 ay süre vardı. Bu süre, hazırlık için bütün sağlık teşkilatına paha biçilmez bir zaman sağladı. Bu dönemde Tevfik Salim Birinci Kolordu Hıfzıssıhha Müşavirliği'ne tayin edildi.

Tevfik Salim'i Harbiye Nezaretine çağıran Mahmut Kamil Paşa; *“Üçüncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa Erzurum'da tifüsten vefat etti. Beni Üçüncü Ordu Komutanı yaptılar. Acele hareket edeceğim. Benimle gelirmisin?”* dedi. Tevfik Salim; *“Emredersiniz, hazırım”* diye cevap verdi.

Seferberlik başlangıcından harp ilanına kadarki üç aylık sürede 3. Ordu'da bölgenin dağınıklığı ve araç eksikliğinden dolayı yığınaklar güç yapılabilmiş, eksikler tam tamamlanamamıştı. Sağlık teşkilatı son derece yetersizdi. Ordunun hasta yatak mevcudu 4.650 yataktan ibaretti. Hasta nakil organizasyonu yoktu. Kıtalar hastalarını kendi vasıtaları ile civar hastanelere göndermek zorundaydı. 5 Ekim 1914'de, mevcut 234 doktorun çoğu kıtalardaydı. Aynı dönemde, kış ve sefalet sonucu hastalıklar artarken, tifüs ve geri gelen ateş salgınları da başladı. Sefalet bütün dehşeti ile meydana çıkmıştı. Erzurum'da 5.000 hasta için 29 doktor vardı. Bunların bir kısmı da idari işlerde çalıştığından 250 hastaya bir doktor düşüyordu ve mevcut doktorların birçoğu yatağa serilmişti.

17 Şubat 1915 akşam saat altıda, Komutan Mahmut Kâmil Paşa ile birlikte oldukça kalabalık bir karargâh heyetiyle Haydarpaşa'dan trenle hareket ettiler. 9 Mart 1915'te, Erzurum hükümet konağında 3. Ordu Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey'le görüştüler. Komutan görevinde kalmasını rica etti ve Tevfik Salim'in onun emrinde çalışacağını söyledi. Fakat İbrahim Tali Bey kabul etmedi. Salonun bir köşesine çekilip Tevfik Salim'e ordu'nun sağlık durumu hakkında kısa bir açıklama yaptı. Ordunun tek bir seyyar etüvü olduğunu, onun da cepheye gönderildiğini öğrendi. Devir teslim işlemi bu kadarla kaldı ve Tevfik Salim 14 Mart 1915'te resmen Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliğine atandı. 10 Mart 1915'de Erzurum Hastanesi'ni ilk gezdiğinde, şahit olduğu perişanlık karşısında irkildi. Ateşler içinde yatan subay ve erlere bakacak insan yok denecek kadar az, hastalıktan yeni kalkmış hekimler şaşkındı.

İlk işi orduda sağlık istihbaratını düzenlemek, durumu kavramak ve her an bilgi altında tutmaya çalışmak oldu. Hastalıklar, bilhassa tifüs ve Humma-i racia, birçok doktor ve eczacının hayatına mal olmuştu. Kurtulanların çoğu henüz nekahatte veya hastalığın etkisiyle zayıf düşmüş durumdaydı. Mart ortalarında 3. Ordu'da doktor mevcudu 194 sağlıklı, 42 hastanede yatan, 12 nekahatte ve 7 hava değişiminde toplam 255 doktordan ibaretti.

Orduda 5 büyük salgın vardı: Tifo, lekeli tifo (Tifüs), Humma-i racia (Geri gelen ateş-Borrelia recurrentis), dizanteri ve kolera. Bir ayda bu hastalık vakalarının toplamı (8.381) bütün hasta girişinin %21,6'sını, ölüm (3.288) genel ölümün %35,5'ini teşkil ediyordu. Tifüs'te ölüm %53, tifoda %52,6, Humma-i racia'da %29, dizanteride %37,6'ydı. Tifüs vakalarının aslında daha fazla olduğu; tifo vakalarının büyük kısmının hemen hepsinin tifüs veya Humma-i racia olduğu bir gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye hastalıklardan ölümlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu tek ülkedir. Bu savaşta asker ve görevli olarak orduya katılanların üçte biri hastalıklardan ölmüştür. Dahası silahaltına alınan gençlerin yalnızca %10-20'lik kısmı evlerine geri dönebilmişlerdir.

Tevfik Salim'in tespit ettiği en önemli etken; hastanelerin çoğunda enfekte ve bitli hastaların, daha iyi ve farklı nedenle yatan hastalarla aynı ortamda tutulmalarıydı. Özellikle, salgın halinde olan tifüs ve geri gelen ateşin bitle bulaştığını biliyorlardı. Mücadele gerekiyordu fakat malzeme sıkıntısı vardı. Yeterli sayıda yatak, karyola, pamuk, sargı bezi, alkol gibi temel sıhhi malzeme ve aşı yoktu. Komuta heyeti ve Süleyman Numan Paşa'nın desteğiyle bu sorunları teker teker aşmaya çalıştılar.

Tevfik Salim'in elinde ilaç ve aşı yoktu ama İstanbul'da hocalarından öğrendiği ve Balkan Savaşında edindiği deneyimlerinden edindiği yöntemler vardı. Öncelik halk sağlığı şartlarını sağlamaktaydı. En büyük salgınlar olan lekeli tifo (tifüs) ve Humma-i racia bitlerle, kolera ve dizanteri kirlenmiş sularla bulaştığına göre yapılması gereken belliydi. Önce kurumlarında çalışanları bilinçlendirmek ve bilgilendirmek gerekiyordu ama bölge çok geniş ve haberleşme olanakları çok kısıtlıydı. Bu nedenle yukarıda anlatıldığı gibi tüm bölgeyi karış karış dolaştı. Mevcut bütün hastane, istasyon, cankurtaran, temizleme evlerini elinden geldiğince gezdi. Bir şehir, kasaba veya köyde 3-4 günden fazla kalmayarak daha çok yeri düzeltmeye çalıştı. Hepsini denetledi, gerektiğinde görevli doktorlar ve personeli hapse atmaktan çekinmedi, gerektiğinde ödüllendirdi. Mevcut ve yeni oluşturulacak hastaneler ile sıhhiye istasyonlarının tamamında salgın hastalıkların özellikle bitle bulaşanların önlenmesi için mutlaka bir düzenleme yapılması gerektiğini düşündü. Askerin günlük yürüme mesafesi olan 13-15 kilometrede bir sıhhiye istasyonları kurulmasını sağladı. Her sıhhiye istasyonunda mutlaka hamam ve buğu sandığı olan bir temizleme kısmı vardı. Bir sıhhiye erbaşı nezaretinde gelen hastalar hemen istasyon amiri tarafından gözden geçirilir, bitliler temizleme bölümüne sevk edilirdi. Yıkandıktan ve elbiseleri dezenfekte edildikten sonra koğuşlarına gönderildi.

Çoğu hastanenin kapasitesini arttırıp, temizlik bölümleri kurdurdu. İhtiyaç olan aşılardan, olduğu bölgede üretip uygulanmasını sağlayarak binlerce asker ve sivilin hayatını kurtardı. Temizleme evlerinin ne kadar işe yaradığını anlatmak için, 1917/18 senelerine ait 13 ayda bu evlerde 2.225.262 elbisenin dezenfekte edildiğini ve 2.283.095 kişinin yıkandığını gösteren istatistikler yeterlidir.

Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'da tifüse karşı aşı da uygulandı. 1915 Şubat'ında 3. Ordu'ya hareket etmeden önce, oralarda hüküm süren tifüse karşı yapılabilecekler hakkında konuşurlarken Dr. Reşat Rıza (Kor), Tevfik Salim'e kendi düşündüğü tarzda bir aşığı 3. Ordu'da uygulamasını teklif etmişti. Dünya'da ilk tifüs aşısı 28 Mart 1915'te Hasankale'de bizzat Tevfik Salim tarafından hazırlandı. Kendi istekleriyle dünyada ilk kez Dr. İhsan Arif, Dr. Tevfik İsmail, Dr. Haydar Cemal, Dr. Salahaddin, Dr. Süreyya Ali, Yüzbaşı Zihni, Mülazım İsmail Hakkı, Cemil ve Namık Bey; yani beşi doktor dokuz subay üzerinde uygulandı.

Geç hasta olanların hastalıklarının hafif geçmesi aşının olumlu bir etkisi olarak yorumlandı. Daha sonra aynı yöntemle arkadaşları tarafından, aşağıda detaylı belirtildiği gibi, birçok kişiye uygulandı. 3. Ordu ve İstiklal Savaşı'nda yapılan uygulamalarda aşının zararsızlığı ispat edildi. Erzurum Mevkii Müstahkem erlerinin 110'u aşılandı. Erzurum Kızılay Hastanesi doktorları tarafından 28 Nisan- 19 Haziran 1915 arasında 166 kişi aşılanıp 25 Ekim'e kadar takip edildi. Yalnız bir kişi tifüse yakalandı ve hastalığı hafif geçirdi. Aşı uygulamasında öncelik, temininde güçlük çekilen ve ihtiyaç duyulan sağlık personeline verildi.

Aşı uygulamaları 3. Ordu'yla sınırlı kalmadı. Dr Abdülkadir (Noyan) Bey Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'da, Ordu Kurmay Başkanı Kazım Karabekir dahil 76 subay, 20 hekim ve 20 hastabakıcıyı aşıladı. 6. Ordu Kumandanı Mareşal von der Goltz Paşa ve özel doktoru Oberndorfer aşılamaı güvenmedikleri için reddetti. Aşılananlar hastalanmadığı halde Goltz Paşa ve doktoru Dr. Oberndorfer tifüse yakalanarak Bağdat'ta vefat etmiş, diğer tüm aşılananlar kurtulmuştu.

Türk Ordusu, önce Balkan Savaşı, ardından 1. Dünya Savaşı'nda; Çanakkale ve Doğu Cephesi gibi onlarca cephede, yaklaşık dokuz yıl boyunca, kendinden sayı ve silah olarak kat kat güçlü devletlerle savaşmıştı. Milyonlarca asker silâh altına alındı ve bu askerler yıllarca orduda tutuldu. Zaferlerin yanında başarısızlıklar da yaşandı ama Ordu olağanüstü direnişini her ortamda sürdürmeyi başardı. Türk Ordusu'nun sağlık sınıfı personeli, doktorundan sıhhiye onbaşısına kadar, görevini sadakat ve fedakârlıkla yerine getirdi.^{1,2,3}

Üçüncü Ordu Dönüşü

Mütarekenin en acı günlerinde cepheden dönen ve çalışmaları dillere destan olan Tevfik Sağlam, Tıp Fakültesi'nde derslere başladı. Aynı zamanda Süleyman Numan Paşa'nın emriyle Rumeli ve İstanbul

Mintıkları Sıhhiye Müfettişliği görevine de atandı. Terhis edilmiş askerler ve göçmenlerin, Bandırma'dan geçerek İstanbul'a gelişlerinde kullanılacak tren ve vapur istasyonlarında doğabilecek salgın hastalıklarla mücadele ve gerekli tedbirlerin alınmasıyla görevlendirilmişti.

Tıbbiyede öğrencilerin zevk ve heyecanla dinlediği bir dersinde, top sesleri sınıfı karıştırdı. Herkes pencereye doluştu. Kalabalık bir donanmanın limana doğru ilerlediğini gördüler. Mütareke imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul'u işgale gelmişti. Koca İmparatorluğun düştüğü hal karşısında hepsini hüzün sardı, gözleri doldu.

Tevfik Salim birden sakin ve bilgi hazinesi bir hocadan vatansever ve cesur bir askere dönüştü. "Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarıdır, Çanakkale'de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşmayan bu donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve her halde bu yaygarayı koparanların içindeki hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez" sözleriyle tepki gösterdi. Öğrencilerin telaşını anında tepki ve direniş duygusuna dönüştürerek dersine devam etti. İstanbul işgal altında ve Türk Ordusu hemen hemen dağılmış bir haldeydi. İleride Türkiye'nin bir ordusu olup olamayacağı bile belli değildi.

Fakülte'deki öğretim hayatı uzun sürmedi. Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, Kurtuluş Savaşı bayrağını açmış ve memleket çocuklarını kendi safında göreve çağırmişti. Kısa süre içinde Gülhane öğretim üyelerinin tamamına yakını Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Tevfik Salim 19 Ekim 1921'de İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçip, yıllarca kahramanlıkla savunduğu vatanın Kurtuluş Savaşı'nı yapanlar arasına katıldı.

İstanbul'un geri alınmasıyla birlikte Gülhane'de askeri doktor eğitimine devam etti. Bu dönemdeki Gülhane hocalarının hepsi, Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu'da önemli sağlık görevlerinde bulunmuş, en iyi askeri doktorlardı. Klinik öğretimin yanında genç askeri doktorlara en iyi eğitimi verebilecek bilgi, tecrübe ve birikime sahiptiler.

Kendine teklif edilen Askeri Sağlık Başkanlığı görevini hemen kabul etti. Bütün başarılarının ardındaki prensibine uyarak, büyük sorumluluk yükleyen bu görevden de en iyi sonucu almak için, düşündüğü programı en kısa zamanda hazırlayarak Baş komutana sundu. Ankara'da Sarı Kışla Mevki Hastanesi'nde (Bugün Dışkapı'da bulunan Mevki Asker hastanesi) dahiliye uzmanı olarak göreve başladı. Savaş sonuna kadar hastalarının müşahedelerini kendi alarak, vizitelerini yaparak, örnek herhangi bir doktor gibi zevkle çalıştı. Bu davranışı, Kurtuluş Savaşı sonunda İstanbul'a döndüğü zaman, Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi Müdürü olarak da büyük başarıya ulaşmasını sağladı. Bu inanış ve iradeyle bütün Gülhane arkadaşlarını ve klinik öğrencilerini etrafına topladı ve değerli elemanları yeni çalışma alanlarına yöneltti.

Tevfik Sağlam'ın en büyük özellikleri olan sürükleyici ve inandırıcılığı, derin bilgi ve insanlık karakteri kendisine ölçsüz bir güven sağlamıştı. Nerede olursa olsun ilmene, kliniğine, kürsüsüne ve memleketine hudutsuz sevgisi olan bir insandı. Tevfik Sağlam'a işgal altında yanmış yıkılmış Gülhane'yi 1923'te tekrar diriltme, kısa sürede tarihine layık büyük bir ilim merkezi haline getirme mucizesini gösterme imkânını işte bu sevgi vermişti. 1923 yılında Gülhane Hastanesi Dahiliye Kliniği Profesörlüğü'ne ve aynı hastanenin Başhekimliği'ne döndü. 1923 – 1927 arası, yeni kurulan Cumhuriyet'te zayıflamış Tıp Fakültesi yanında, dünyada Türk hekimliğini temsil eden Gülhane'nin şerefli ve parlak dönemi oldu.

Bu sürekli ve metotlu çalışma ardından 1925'te, Süleyman Numan ve Ziya Nuri Paşa başkanlığında Birinci Millî Türk Tıp Kongresi yapıldı. Bütün fikir, plan ve başarı kudretli bir kurmay titizliğiyle hareket eden Kongre Genel Sekreteri Tevfik Salim'in eseri idi. Kongre ülkenin sosyal felaketi olan sıtmayla savaşı gündeme getirdi. Kongrenin ardından toplanan bilimsel heyetin Başkanı Tevfik Salim, mücadelenin esasları ve programının hazırlanmasında büyük rol oynadı. Tevfik Salim'in bu eseri, Türk hekimliğinin en büyük başarılarından biri

olarak mükemmel sonuç verdi ve sıtma savaşında başarıya ulaşıldı. Başı ezilmesi gereken bir başka hastalık daha vardı. Verem Türkiye'nin dört yanını sarmış, ağır yıkım yapan bir felaket halinde hüküm sürüyordu. İki yılda bir yapılacak olan Milli Türk Tıp Kongresi'nin ikincisi yaklaşıyordu. Tevfik Salim verem konusunu rapor olarak kabul ettirdi ve raportörlüğü kendisi aldı.

Tevfik Salim 31 Ağustos 1927'de generalliğe terfi etti ve ikinci kez Millî Savunma Bakanlığı Ordular Sıhhiye Dairesi Başkanlığı görevine atandı. Bu rütbedeki görevi bir yıldan kısa sürdü. Bu kısa süreye büyük bir eser sığdırdı. Ankara Cebeci Askeri Hastanesi'ni yenileyip düzenlemesi ve orada mütevazı bir Gülhane nüvesi meydana getirmiş olmasıdır. Bu hareket Ankara tıp hayatında bir devrim olmuştur. Kurulmasında Tevfik Sağlam'ın büyük payı olan bu müessese, 1945'de kurulacak olan Ankara Tıp Fakültesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Tevfik Sağlam Sıhhiye Reisliği 'ne fakülteden bir yıl izin alarak gitmişti. Askerlikten emekliliğini isteyerek kürsüsüne döndüğü zaman, Müderria Meclisi'nin parlak bir kararı ile karşılaştı. *"Bir yıl izin olamaz, bu kadar süre kürsüden ayrılan, istifa etmiş sayılır."* dediler ve Tevfik Sağlam'ı üniversite dışında bıraktılar. Tevfik Sağlam Paşa'nın toplam 36 yıl, iki ay ve yedi günlük askerlik hizmeti sonrası emekliliği; 24 Kasım 1927 tarihinde onaylanmış ve 20 Kasım 1928 tarihinde emekli maaşı bağlanarak ordu ile ilişkisi kesilmiştir.

"Ben her vakit Gülhane'deyim, Gülhane'de kalacağım, çünkü insan Gülhane'ye bir defa girer fakat ondan hiçbir vakit çıkmaz ve çıkamaz"

Tevfik Sağlam Hoca yukarıdaki sözü 1927 yılında Gülhane'den emekli olduğunda yapılan törende dile getirmişti. Bu sözün içindeki anlam, ruh ve bağlılık hocanın Gülhane'de yaptığı konuşmalar ve Gülhane için yazdığı yazıların hepsinde güçlü olarak hissedilir. Aradan bunca yıl geçmesine rağmen bu söz tüm Gülhanelilerin gönül bağına ışık tutmuştur.^{1,2,3}

Sivil Hayat

Üniversite dışında bırakılarak yapılan değer bilmezlik ve nankörlük karşısında Tevfik Sağlam, durumu tartışma konusu bile yapmadı ve kendisine sorun etmedi. Onu üzebilecek veya huzursuz edebilecek şey, hiçbir şey yapmadan boş oturmaktı. Temel prensibi istekli ve faydalı olduğu sürece çalışabilecek bir yer bulmaktı. Teklif edilen Guraba Hastanesi dahiliye uzmanlığını düşünmeden kabul etti. Yapıcı ve araştırmacı kişiliğiyle, bu asırlık hastanede, kısa zamanda modern bir dahiliye kliniği kurmakta zorluk çekmedi. Bu servis ileride, 1933'de Atatürk'ün kuracağı İstanbul Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nin üçüncü dahiliye kliniği olacaktır.

1928 yılında 1219 sayılı Tıp Meslekleri Uygulamalarına Dair Yasa çıkartıldı. Yasanın 14. Maddesinde; doktorların meslek, onur ve menfaatleriyle ilgili sorunları ele alma ve mesleki etik kurallara aykırı tutumları değerlendirme, hekimler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmeye çalışma amacıyla Etibba Odası (Tabipler Odası) kurulması kararı vardı. İstanbul Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Kocaeli, Bilecik, Zonguldak ve Bolu illerini kapsayan 3. Bölge Etibba Odasının ilk başkanı ve kurucusu olan Dr. Tevfik Sağlam Paşa, fakültedeki çalışmalarının yanı sıra doktorların bir araya gelmesini ve dayanışmasını sağlayacak çalışmalara başladı. Dört yıl gibi kısa bir süre sonra, 1933 yılında, bugünkü Tabip Odası'nın olduğu binayı satın aldı. Buradaki çalışmaları yıllarca devam etti.

Dr. Tevfik Sağlam 1928 – 1933 arasında İstanbul İl Genel Meclisi üyeliğini ve 1939 yılına kadar Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini de yürüttü.

Bilime çok büyük önem veren ve Tevfik Sağlam'ın bilimselliğine güvenen Mustafa Kemal Atatürk, bir kongreye katılmak üzere Fransa'ya gidecek olan Tevfik Sağlam ve eşi Naile Vesile Hanım'a diplomatik pasaport verilmesini bizzat kendi imzasıyla onayladı.

Atatürk 1933 yılında İstanbul'da Darülfünun'u kaldırarak yerine İstanbul Üniversitesini kurduktan sonra Tevfik Sağlam Tıp Fakültesi'nde Ordinaryüs Profesör ve ilk Tıp Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. Ağustos 1933- Temmuz 1934 tarihleri arasında görevde kaldı.

Bugüne kadar geçirdiği sarsıntılara rağmen ayakta duran Tıp Fakültesi, sürekliliğini hocanın ilk kuruluşta gösterdiği ustalık ve azme borçludur. Ne yazık ki ülkeye çağ atlatan, gelenekleri yıkan devrimler döneminde bile kişisel hırs ve menfaatler rol oynayabilmektedir ve Tevfik Sağlam'ı bir yıllık bir çalışmadan sonra tekrar üniversiteden ayırır. Milli Eğitim Bakanı ile ters düşerek Dekanlık görevi ve fakülteden istifa eder.

Üniversitedeki kürsüsü kapatılınca açıkta kalmıştı. Bu durumu soğukkanlılıkla karşıladı. Eski dostu ve arkadaşı olan Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, hocadan memleketin daha fazla faydalanabilmesi için, Haydarpaşa'da yeni açılacak olan Numune Hastanesi Dahiliye Kliniği Şefliğini kabul etmesini istedi. Tevfik Sağlam bu teklifi kabul ederek, Haydarpaşa Numune hastanesinde, iç hastalıklarında çalıştı. Yeni klinikte; bir yandan gençleri memlekette birer ekol yaratan değerler olarak yetiştirirken, bir yandan da yeni hamleler peşindeki modern tıp fakültesiyle ciddi ve onurlu bir ilim ve araştırma yarışına girişti. Tıp öğrencilerine çatısı altında en rahat öğrenme ve çalışma imkanlarını verdi. Burada 11 yıl görev yaptı.

Ondört Mayıs 1937'de Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Yurdu İdare Heyeti Başkanı seçildi. 1940 Haziran ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Sağlık Bakanlığı Yüksek Sağlık Şurası Üyeliğine getirildi. Bu görevi 1955 yılına kadar, Cumhurbaşkanı tarafından çeşitli defalar yapılan görev uzatılmaları ile sürdürdü.

1940 hocanın üniversiteye tekrar dönüş tarihi oldu. Fakülte Profesörler Kurulu, 1934'de kapatılan 3. Dahiliye kürsüsünü tekrar kurmaya ve kürsü başına da Tevfik Sağlam'ı getirmeye karar verdi. Emeklilik tarihi olan 27 Mayıs 1952'ye kadar üniversitede çalıştı.

Tevfik Sağlam, ilimde yabancı taklitçiliğiyle mücadele eden bir insandı. Tesadüfen eline geçirdiği ülkede pek bulunmayan yabancı dergileri okuyup, oradaki yenilikleri kendine mal edenlere tahammül edemezdi. İmkanları geniş ve literatür takibi kolay olanların, maddi veya idari zorluklar yüzünden mahrum olanlara üstünlük taslamasından hoşlanmazdı. Kürsüsünde kurduğu zengin kütüphane ile herkese okuma imkânı sağladı.

Yaşamı zorluklarla savaşmakla geçen Tevfik Sağlam'ın tek arzusu, bu klinikte çalışma hayatının sonuna kadar kalmak ve ilmi ideallerini gerçekleştirme fırsatı bulmaktı. Yapıcılığı gibi araştırmacılığında da sabırlı, cesur, ilme ve tecrübelerine inanan, hesaplarına güvenen bir insandı. Araştırmacılığının sırrı *"İlimde, dün bulunan kadar basit hiçbir şey yoktur, fakat yarın bulunacak kadar güç bir başka şey de düşünülemez."* prensibine inanmış olmasıydı. Mantıklı, yararlı ve gerçekçi her isteği kabul eder, desteklerdi.

İkinci Dünya savaşı sırasında tifüs tekrar hortladı. Aşı bulunmuş, önce hastalanmış bitlerle hazırlanmış, daha sonra yumurtalara ekilerek yeni bir aşı metodu geliştirilmişti. Yetkililer hükümet tabipliklerinden gelen istatistiklerdeki tifüs verilerinin ciddiyetinin farkında değildi. Dr. Tevfik Sağlam Paşa, üyesi olduğu Yüksek Sağlık Şurası'nda, 1. Dünya Savaşında gördüklerinden örnekler vererek şura üyeleri ve Bakanlıktakilerin dikkatini çekti. Dünyada kullanılan aşılarından getirilmesi ve aşı yapan Enstitülerimizde hazırlanmaya başlanmasında ısrar etti. Bakanlık, istemeden razı oldu. Gülhane ve Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde birer Tifüs Laboratuvarı kurularak aşı hazırlanmasına; bütün orduya, halka ve yurt dışına gideceklere tatbik edilmesine karar verdi. Böylelikle Türkiye 2. Dünya savaşının o korkunç salgınına karşı koyabildi.

Üniversitedeki bu ortamda, 1943'te Tevfik Sağlam, Sağlık Bakanlığı veya Üniversite Rektörlüğünden birini seçme teklifiyle karşılaştı. Hocanın aradığı şey, artık her türlü idari görevlerden uzak, bu ilim yuvasında huzurla çalışmaktı. Bütün mazeretleri reddedilince, aktif politikayı hiç düşünmediği için İstanbul Üniversitesi

Rektörlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Çok sevdiği sevgili dostu (daha sonra Tevfik Sağlam'ın evinde hayat gözlerini yuman) Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in emri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayı ile 11 Ağustos 1943 tarihinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne atandı.

Tevfik Sağlam, asker olmasına ve haksız yere sivil hayatında da diktacı bir zihniyet taşıdığı düşünülmesine rağmen, sosyal yaşamında geniş demokrasi ve ilimde alabildiğine özgür düşünce yanlısı bir insandı. Üniversite Profesörler Kurulunu harekete geçirdi. Yılda bir iki kere toplanan bu kurullara, fakültelerine yön verecek en yüksek organlar olduklarını gösterdi. Fakülteleri ilgilendiren problemleri, o zamanki yönetim mekanizmasının alışmadığı bir şekilde kurulların tartışmasına sunarak yeni bir çıkış açtı.

Üniversite muhtariyetinden (özerkliği) bahsedilmeye başlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Üniversite Muhtariyet Kanunu hazırlamıştı. Üniversitenin fikri alınmak üzere Rektörlüğe gönderilen tasarımı Tevfik Sağlam hemen fakültelere yönlendirdi. Bütün Fakülte Profesörler Kurullarının fikirlerini alarak üniversiteye mal ettiği kanun tasarısını, kurduğu bir heyete hazırlatarak, 4936 sayılı ve 1946 tarihli Üniversitede Muhtariyet Kanunu'nun temelini oluşturdu.

Rektörlük görevinden sonra mesleki yaşamını fakültede sürdüren Tevfik Sağlam; 1951 yılında Türkiye'de ilk kez bir Fitizyoloji Kürsüsünün (Akciğer Hastalıkları) açılmasına öncülük etti. Bu klinik sonradan Cerrahpaşa'ya taşınarak genişletildi. Çapa'daki üçüncü Dahiliye Kliniği'ne bağlı Anatomi-Patoloji binasının üstüne, eşi merhum Naile Sağlam'ın parasal desteğiyle "Naile Sağlam Tüberküloz Araştırma Enstitüsü"nü kurdu.

Önce 35 yataklı kurulan kürsü, Prof. Dr. İhsan Rifat Sabar yönetiminde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne nakledilerek, 100 yataklı tam teşekküllü bir klinik oldu. Tüberküloz Bakteriyolojisi ve Akciğer Fonksiyon Testleri Laboratuvarları, Radyoloji servisleri ile çalışan bağımsız bir pnömo-ftizyoloji kliniği olarak gelişti. Böylece Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı "Fitizyoloji- Akciğer Hastalıkları Uzmanlığı" nı bir ihtisas dalı olarak kabul etti.

1946'da Rektörlükten ayrılan Tevfik Sağlam'ın, kendinden sonra gelen arkadaşı yeni rektöre kuvvetli destek ve yardımcı olan tutumu, Muhtariyet Kanunu'nun yerleşmesinde fayda sağladı. Tevfik Sağlam Paşa, Fransa tarafından da 4 Ekim 1950'de Legion D'honneur Officier Nişanı ile onurlandırıldı.

27 Mayıs 1952'de 70 yaşında, vatan görevini hakkıyla yapmış insanların huzuru içinde şahane bir ayrılış konuşması yaparak üniversiteden ayrıldı. Bir insanın yaşamı süresince bir kuruma olan bağlılığının ve yararlarının örneğini vererek veda etti. Ayrılış törenine İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri profesörleri, öğrencileri ve sevdikleri katıldılar. Tevfik Sağlam'ın üniversite ve meslek hayatı alkışlar ve gözyaşlarıyla son buldu.^{1,2}

Emeklilik Sonrası

1952'de yaş haddinden İstanbul Tıp Fakültesi'nden ayrıldıktan sonra, çocukları olmadığı için hem eşi hem de çocuğu gibi, canından çok sevdiği hayat arkadaşı Naile Hanım öldükten sonra yaşam Tevfik Sağlam Hoca için pek kolay olmamıştı. Kimseye üzüntüsünden bahsetmez ve her hafta eşinin mezarını ziyaret ederdi. Sabırla yalnız yaşamayı öğrenen Tevfik Sağlam yalnızlığını hissetmemek için kendini fazlasıyla işine verdi. Üniversitede yenilikler yaratan Tevfik Sağlam, üniversite dışında da çalışmalarına devam etti. Verem Savaşı Teşkilatı, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türkiye Halk Sağlığı Eğitimi Teşkilatı gibi kuruluşlarda çalışarak, yetmiş yaşından sonrada üretken olunabileceğini, vatana hizmet edilebileceğini gösterdi.

Askeri Tıbbiye'den beri üzerinde durduğu ve Türkiye için gerçekten çok önemli bir sorun olan, yirmi beş yıldır ilgilendiği verem konusunda çalışmalara öncelik verdi. Ülkemizde verem ile mücadele etmek için ilk gönüllü kuruluş "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" 1918 yılında kurulmuş, 16 Mart 1920'de İstanbul'un

işgali üzerine çalışmalarını kesmek zorunda kalmıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında memleketin yanıp yıkılması, ekonomik zorluklar dolayısıyla yaşanan sefalet sonucu tüberküloz artmıştı. 1925 yılında Sağlık Bakanlığı'nın gönderdiği genelgelerle veremli hastaların umumi hastanelere kabul edilmemesi sıkı sıkıya emrediliyordu. Böylelikle hem maddeten hem manen yoksun, acıklı durumdaki hastalar, kendi kaderleri ile baş başa kalıyordu. Ölümlere, etrafa tüberküloz basili saçılmasına göz yumuluyor, ülkeye refah ve huzurun gelmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacağı düşünülüyordu.

İşte böyle bir ortam içerisinde Tefvik Sağlam, tüberküloz savaşı için ortaya atıldı. Onun girişimleriyle memleketimizde kendi doktorlarımız ve kendi çabalarımızla bir savaş gelişti. Onun sayesinde, veremle savaş kurumsallaştı ve başarılı oldu. İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin konusu olan veremle savaş da sıtma kadar tutmuş fakat sıtma sorunu ile uğraşan devlet, verem savaşını ele alamamıştı.

Tefvik Sağlam yılmadı. 1927'de Dr. Tefvik İsmail Gökçe ve 24 arkadaşıyla birlikte, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin bıraktığı 116 lira 50 kuruşla, "İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti" adı altında verem mücadelesine başladılar. Kuruluşun Amblemi sola bakan bir çift kırmızı ay olarak tespit edilmişti. Kısa sürede önemli sonuçlar verdi.

Kuruluştan sonra verem ve veremle mücadelenin önemini halk ve yöneticilere duyurmak, verem savaşı için örnek tesisler kurmak, işletmek ve bunların verem mücadelesinde yararlı ve etkili olduğunu gösterme çabasına girişildi. İlk dispanseri 1929'da Eyüp'te açtılar. Bu dispanserde Tefvik Sağlam Paşa, Dr. Tefvik İsmail Gökçe ve Dr. Fazıl Şerafettin fahri olarak muayeneler yaptı. 1927'de halka yönelik, aylık, "Yaşamak Yolu" isimli bir sağlık ve propaganda dergisi yayınlayarak üyelerine ücretsiz göndermeye başladılar.

Veremli hastaların tedavisi için 1932'de Erenköy'de bir sanatoryum kurdu. İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti 1954 yılında tüzük değişikliği yaparak İstanbul Verem Savaşı Derneği adını aldı. Ölene kadar derneğin başkanlığını Tefvik Sağlam yapmış, sonra Dr. Tefvik İsmail Gökçe bayrağı devir almıştır.

Tefvik Sağlam'ın kurulmasını sağladığı sanatoryum ve dispanserler İstanbul'da etkin bir mücadele başlattı. Ardından Anadolu'da şubeler kurmaya başladı. Yirmi yıllık program çerçevesinde Anadolu'da çalışmalar yayıldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ve ülkemizde verem alevlenerek en önemli sağlık sorunlarından biri haline gelince, çeşitli bölgelerdeki 48 yerel Verem Savaş Derneği birlikte çalışma amacıyla birleşerek, 1948'de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'ni kurdu. Başkanlığına Tefvik Sağlam, Genel Sekreterliğine Dr. Tefvik İsmail Gökçe getirildi.

1950'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından, İstanbul Verem Savaşı Derneği bünyesinde "Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Eğitim ve Gösteri Merkezi" kuruldu ve başına ilk yıl Dr. Etienne Berthet, sonra Tefvik Sağlam Paşa getirildi. Tefvik Sağlam iki yıl içinde bütün Yakın Doğu'da merkezler kurdu. Artık Tefvik Sağlam adı dünyada da verem savaşıyla birlikte anılıyordu.

1952'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, UNICEF ve Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği arasında yapılan bir antlaşmayla "Türkiye BCG Kampanyası" hazırlandı. 1953'de yurt çapında planlı çalışmalar ve aşı kampanyası başlatıldı. Türk mucizesi diye anılan bu başarılı çalışmalar dünyaya örnek oldu. 1959'da Tefvik Sağlam Paşa üyesi olduğu Uluslararası Verem Savaşı Birliği'ne Başkan seçildi. 15. Uluslararası Verem Konferansı onun Başkanlığında, İstanbul'da toplandı. Çeşitli ülkelerin verem savaşçılarının katıldığı toplantı çok başarılı geçti.

1960 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulunca, dünyada kabul edilen son bilgilere uygun prensipler tespit edilerek uygulanmaya başlandı. Bu Genel Müdürlük kurulduktan sonra Sağlık Bakanlığı verem savaşını aktif olarak benimsedi ve Ulusal Verem Savaşı Konfederasyonu ile iş birliği içinde yürütmeye başladı.

Tevfik Sağlam'ın çabaları arasında uluslararası bilimsel kuruluşlarla ilişkiler de vardır. Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) Uluslararası Tüberküloz Savaşı Birliği Avrupa Rejyonal Komitesi üyelik ve başkanlığında bulundu. 1950 yılından itibaren Birleşmiş Milletler UNESCO toplantılarında Türkiye'yi temsil etti. 1955'de UNESCO'ya bağlı olarak, Türkiye'nin ilk Halk Sağlığı Eğitimi Milli Komitesi'ni oluşturdu ve Başkanlığına getirildi.

Rahat konuştuğu Fransızca, Almanca ve İngilizceden faydalanarak dolaştığı doğu ve batı ülkelerinde Türk hekimliğini şerefle temsil etti. Halk Sağlığı eğitimi için açılan kurslara din adamlarının katılmalarını sağladı, filmler göstererek eğitimler verdi.

Yaşının ilerlemesine rağmen, 1961'de Sağlık Bakanlığı Tıbbi Terminoloji Komisyonu'na seçildi. Türk tıbbında kullanılan terminoloji çeşitliliğinin yarattığı sıkıntıların farkındaydı. Askeri Sıhhiye Mecmuası Temmuz 1939 tarihli 27. sayısına ek olan "Türk Tıp Dilinin İnkişafı Hakkında" isimli bir kitapçık yazmıştı. Kitapçıkta, tıpta dilin düzgün kullanımı konusunda dönemin durumu, uygulanmada yararlı olabileceğini düşündüğü fikirler ve dönemin önemli hocalarının görüşlerini toplamıştı.^{1,2}

Hemşirelik Hizmetleri

Yıllardır üzerinde durduğu ve gerçekleştirmek istediği önemli hizmetlerden birisi olan yardımcı sağlık personeli, yani hemşirelik eğitimini 1925'de Kızılay Hemşire Okulu'nun kurucularından biri olarak gerçekleştirdi. Florence Nightingale Yüksek Hemşire Okulu'nun da kurucularından olan Tevfik Sağlam, Türkiye'de "ziyaretçi hemşire" uygulamalarını da ilk kez başlatan isimdi.

1925'de İstanbul Aksaray'da kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastabakıcılık Hemşire Okuluna Tevfik Sağlam'ın önemli katkıları oldu. 1924 yılında bir toplantı yapan zamanın Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeleri bir hemşire okulu açılmasına karar verdi. Okul 1925 yılı 21 Şubat günü Dr. Ömer Lütfü Eti yönetiminde 16 öğrenciyle, Hilal-i Ahmer Hastabakıcılık Mektebi ismiyle açıldı. 1939 yılına kadar Türkiye'nin tek hemşirelik okulu olarak faaliyette bulundu. Tevfik Sağlam, Vaniköy'deki Kızılay Hemşireler Yurdunun Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı da kuruluşundan ölümüne kadar sürdürdü. Sağlam Paşa'nın hemşirelik ile ilgisi bu kadarla kalmadı. 1934'de İstanbul Verem Savaşı Derneği'nin kurduğu Erenköy Sanatoryumu bünyesinde, 1943'de bir hemşire okulu kurdu. Ölümünden sonra bu okul Tevfik Sağlam Sosyal Hemşire Koleji adını aldı. Önceleri sadece tüberküloz hemşiresi yetiştiren okul daha sonra sosyal hemşire okulu oldu.

1854 Kırım Savaşında yaralanan Türk askerlerin tedavisinde büyük hizmetler veren ve modern hemşireliğin öncüsü sayılan Florence Nightingale'in İstanbul'a gelişinin 100. Yılında, onun anısına bir okul kurulması çalışmalarına 1948'de başlanmış ve bir Kurucu Heyet oluşturdu ve sayesinde Florence Nightingale Hemşirelik Okulu 22 Mart 1956 tarihinde resmen kuruldu.^{1,2}

Vefatı

Tevfik Sağlam, vefatından bir gün önce (10 Temmuz 1963) her zamanki gibi sabah dokuzda Verem Savaş Derneği'ne geldi. Dr. Tevfik İsmail Gökçe ile konuştu. Zeytinburnu ve Yalova'da yapılan tarama sonuçlarını değerlendirdi. Bu çalışmaları Türkçe, İngilizce ve Fransızca bastırarak 24–28 Eylül 1963'de Roma'da yapılacak 17. Uluslararası Verem Kongresi'ne yetiştirmek, Türkiye'nin verem savaşında başarılarını dünyaya göstermek istiyordu.

Gündüzleri dernek ve sosyal çalışmalarının yanı sıra geceleri de geç saatlere kadar çalışan, yeni fikir ve projeler üreten Tevfik Sağlam Paşa, 11 Temmuz 1963 sabahı 81 yaşında vefat etti. Türkiye yeri kolay doldurulamayacak bir değerini kaybetmişti. Tevfik Sağlam; büyük bir doktor, filozof, bilime inanmış bir hoca, asker olarak başarılı bir sağlık yöneticisi ve büyük bir vatanseverdi. Atatürk'e, ilkelerine ve devrimlerine yürekten inanan, Cumhuriyetin oturmasına emek verenlerden biriydi. Özgür düşünceden yana, yardımsever ve dürüst bir insandı. Emekli olduktan sonra emekli maaşı ve tek tük baktığı hastalardan aldığı ücretle

geçindi. Eşinden kalan büyük mirasa el sürmedi. Eşi ve kendisinin tüm varlığını Verem Savaşı Derneği'ne bağışladı.

Ölümü yurttan ve yurt dışında büyük üzüntü yarattı. Türk bayrağına sarılı tabutu Cağaloğlu Süreyya Hidayet Paşa apartmanındaki evinden alınarak, Divan Yolu'ndan Beyazıt Camii'ne getirildi. Namazı kılındıktan sonra, tören için Üniversite merkez binasına getirilerek katafalka koyuldu ve saygı duruşunda bulunuldu. Üniversite Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Doç. Dr. Nusret Fişek, Prof. Dr. İhsan Rifat Sabar, Dr. Tevfik İsmail Gökçe, III. Ordu Komutanı Org. Refik Tulga tabutunun başında hizmetlerini ve kişiliğini dile getiren birer konuşma yaptılar. Daha sonra eller üzerinde taşınarak bir süre top arabasına koyuldu ve Edirnekapı'daki Şehitliğe getirildi. Vasiyeti üzerine, kendinden 20 yıl önce vefat eden eşi Naile Sağlam'ın yanında toprağa verildi.¹

Cenaze töreninde yapılan konuşmalardan, özellikle o günkü Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Refik Tulga'nın konuşması, hocanın "hayatımdaki en mesut devre" diye tanımladığı Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliği görevini bir kez daha hatırlamak açısından oldukça önemlidir.

"Orgeneral Refik Tulga

3. Ordu Komutanı

Üçüncü Orduyu, Anadolu'yu ve nihayet Türkiye'yi Çar ve Kral ordularının imhasından kurtaran insan şimdi Şanlı Sancağıımıza sarılı tabutu önünde eğildiğimiz bu kutsal varlıktır.

Bir hafta evvel Erzurum'dan hareket ederken İstanbul'a gelmeyi planlamamıştım. Fakat beni, içimdeki bir duygu, bu şehre doğru yöneltiyordu. Şimdi; huzurunda eğildiğim bu mukaddes ölünün tabutu önüne beni sevk eden ve irademe hükmeden kuvveti tahlil edebiliyorum. Bu; O'nun kurtardığı Üçüncü Ordunun erlerinin minnet ve şükranıdır."

1972 yılında, ölümünden 9 yıl sonra TÜBİTAK Hizmet Ödüllerinden birisi Tevfik Sağlam'a verildi. Ülkemizde tıp öğretiminin gelişmesine büyük emeği geçmesi nedeniyle Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun merhum Tevfik Sağlam'a verilmesini uygun bulduğu ödül, Cumhurbaşkanı tarafından İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı'na teslim edildi.^{1,3}

Tevfik Sağlam'ın, yaşamı boyunca onların insana değil tersine insanın onlara değer katabileceğine inandığı tüm ünvanlardan, ödüllere, varlıklardan arınmış olarak dünyayı terk ettiğinde ülkesi ve halkına bıraktığı miras şüphesiz bunca yıl sonra hala yaşıyor.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu yazıda "Bir nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı" adlı kitabımdan alıntılar yer almaktadır.

Kaynaklar

1. Başustaoğlu A. Bir nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı. 1st ed. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2016.
2. Sağlam T. Nasıl Okudum?. 1st ed. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.; 1962.
3. Sağlam T. Büyük Harp'te 3'üncü Ordu'da Sıhhi Hizmet. 1st ed. İstanbul: Askeri Matbaa; 1941.

Dr. İbrahim Refik Saydam'ın Hayatı ve Koruyucu Hekimlikteki Başarıları*

Dr. İbrahim Refik Saydam's Life and Achievements in Preventive Medicine

Hülya Şimşek¹

¹Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.

<https://orcid.org/0000-0001-8636-9033>

ÖZ

İstanbul'da 1881 yılında doğan Refik Saydam, mahalle mektebini bitirdikten sonra Fatih Askeri Rüştiyesi'ne girmiş ve Askeri Tıbbiye'den "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle mezun olmuştur. Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde bulunan Histoloji ve Embriyoloji bölümlerinde üç yıl çalışmıştır. "Eğitim amacıyla Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler" için açılan sınavı kazanarak Almanya'ya gönderilmiştir. Askerlikte yarbaylığa kadar terfi etmiştir. Dr. İbrahim Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sağlık bakanı ve 4. başbakanıdır. Kesintilerle 14 yıl süren bu görevlerinde sağlık hizmetlerinin temellerini atarak ülkemize büyük katkılar sağlamıştır. Bakanlığı sırasında, bugünkü Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilâtını kurmuş, koruyucu sağlık hizmetleriyle ilgili çok önemli kanunları çıkarmıştır. Hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla gerekli okulların açılmasını sağlamıştır. Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha okulunu açarak (1928) bulaşıcı hastalıklardan korunmak için tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının yanı sıra tetanos ve dizanteri serumlarının üretilmesine öncülük etmiştir ve buradan I. Dünya Savaşı boyunca ordu ihtiyacı karşılanmıştır. Tifüse karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçmiştir; I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmıştır. İstanbul ve Ankara gibi merkezi kentlerde Verem Sanatoryumlarını kurmuştur. Yıllardır desteklediği, Kızılay Cemiyetinin Genel Başkanlığına getirildiğinde (1925) yine bu büyük hayır ve yardım kurumumuza da 14 yıl süreyle önemli katkılar sağlamıştır. Kızılay'ın ülke seviyesinde gelişmesi, ilerlemesi, milletlerarası seviyede isminin yaygınlaşması ve itibar kazanması da o dönemde olmuştur. Yoğun çalışmalarının devam ettiği bir günün bitiminde 00.40'ta kalp krizi sonucu vefat etmiştir (8 Temmuz 1942). Yaptıklarıyla övünmeyen ama söylediklerini yapan bu alçakgönüllü devlet adamı hiç evlenmemiş ve mirası (yalnızca 2 ev birisi babadan kalma, diğeri ise Atatürk'ten hediye)'ni da Darüşşafaka ve Kızılay'a bağışlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Refik Saydam, Koruyucu Hekimlik, Sağlık, Hıfzıssıhha, Aşılar.

ABSTRACT

Refik Saydam, who was born in Istanbul in 1881, graduated from the neighborhood school and then enrolled in the Fatih Military Junior High School. He graduated from the Military Medical School with the rank of "Medical Captain". He worked in the Histology and Embryology departments at the Gülhane Military Medical Academy for three years. He passed the exam held for "interns to be sent to Germany and France for training purposes" and was sent to Germany. He was promoted to lieutenant colonel in the military. Dr. İbrahim Refik Saydam is the first Minister of Health and the 4th Prime Minister of the Republic of Turkey. He made great contributions to our country by laying the foundations of health services in his duties that lasted 14 years with interruptions. During his ministry, he established the current Ministry of Health and Social Assistance organization and enacted very important laws regarding preventive health services. He enabled the opening of necessary schools to train physicians, nurses, midwives and health officers. By opening the Hygiene Institute and Hygiene School (1928), he pioneered the production of typhoid, dysentery, plague and cholera vaccines as well as tetanus and dysentery sera to protect against infectious diseases and from here the needs of the army were met throughout World War I. The vaccine he prepared against typhus has entered the medical literature; it was used in the German army in World War I and in the Turkish War of Independence. He established Tuberculosis Sanatoriums in central cities such as Istanbul and Ankara. When he was appointed as the President of the Red Crescent Society, which he had supported for years (1925), he made significant contributions to this great charity and aid institution for 14 years. It was during that period that the Red Crescent developed and progressed at the national level, and its name became widespread and gained a reputation at the international level. He died of a heart attack at 00.40 at the end of a day of intense work (July 8, 1942). This humble statesman, who did not boast about his deeds but did what he said, never married and donated his inheritance (only 2 houses, one inherited from his father and the other a gift from Atatürk) to Darüşşafaka and Kızılay.

Keywords: Refik Saydam, Preventive Medicine, Health, Hygiene, Vaccines.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):18-25

DOI: 10.31020/mutfd.1401610

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 8 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 15 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Hülya Şimşek <hsimsek_tr@yahoo.com>

Giriş

Yakın zamanda dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi pek çok önemli hastalığın tanı, tedavi ve takibini geciktirmiştir. Dünyada ilk ölüm sebebi arasında yer alan ve küresel bir halk sağlığı sorunu olan Tüberküloz (TB) da bunlardan biridir.¹ Robert Koch 24 Mart 1882 yılında TB'nin etkeni olan *Mycobacterium tuberculosis* basilini keşfetmiştir.² Bu güne ithafen her yıl "24 Mart Dünya Tüberküloz Günü" olarak anılmaktadır. Dr. İbrahim Refik Saydam Ankara ve İstanbul'da Verem Sanatoryumlarını kuran Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Sağlık Bakanı olmasının yanı sıra, kesintilerle 14 yıl süren bu görevinde sağlık hizmetlerinin temellerini atarak büyük katkılar sağlayan önemli bir şahsiyettir (**Şekil 1**).

Şekil 1. Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Başbakanı (25 Ocak 1939) Dr. Refik Saydam.³

1928 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü ile Hıfzıssıhha okulunu kuran kişi; Ankara, Sıhhiye'de konuşlanmış olan 83 yıllık kuruluş amacına uygun olarak benimsediği misyon ve vizyonuyla köklü bir geçmişe sahip olan ve kendi adıyla anılan "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı"nda Dr. İbrahim Refik Saydam'ın bir büstü de yer almaktadır. Hıfzıssıhha Enstitüsü diğer adıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı "Sağlıkta Dönüşüm Projesi" kapsamında 2011 yılında lağvedilmiş ve ismi de değiştirilmiştir. Artık Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü bünyesinde "Mikrobiyoloji Referans Laboratuvarları ve Biyolojik Ürünler Daire Başkanlığı" olarak isimlendirilmektedir. Başkanlığa bağlı 18 laboratuvar yer almaktadır.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı lağvedilmeden önce altı yıllık bir çalışma hayatım olduğu için çok mutluyum. Bu kurumda ilk göreve başlayıp oradan emekli olan çalışanlardan Refik Saydam'ı saygıyla anarak kurumun geçmişini dinlediğimde ve kütüphanesine gidip 1930'lu yıllara ait dergileri karıştırırken Hıfzıssıhha Enstitüsünde yapılan çalışmaların dünya literatürlerine geçtiğini ve o yıllarda birçok aşının da burada üretilmiş olduğunu öğrendiğimde gurur duymamak imkânsız!

İbrahim Refik Saydam İstanbul'da 8 Eylül 1881 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası İstanbul'da Balkapanı'nda yağ ticareti yapan Hacı Ahmet Efendi, annesi ise bir tüccar kızı olan Fatma Nefise Hanım'dır. Refik Saydam'ın bir ağabeyi ve bir de kız kardeşi vardır.⁴

Refik Saydam mahalle mektebini bitirdikten sonra 1892 yılında Fatih Askeri Rüştiyesi'ne ve 1896'da İstanbul Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. İstanbul Askeri Tıbbiye'den "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle 22 Ekim 1905'te mezun olmuş, üç yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde Histoloji ve Embriyoloji bölümlerinde çalışmıştır.⁵ Ardından 15 Nisan 1908'de Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu Merkez Hastanesine atanmıştır. Bir yıl sonra Maltepe Askeri Hastanesine başlamış ve 11 ay sonra buradan da Umumî Levazımat Dairesi Askeri Fes Fabrikası hekimliğine görevlendirilmiştir. Bu sırada, "eğitim amacıyla Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler" için açılan sınavı kazanarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri ile hekim, eczacı, kimyager ve veteriner subaylardan oluşan bir grupla 4 Ağustos 1910'da Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg Altıncı Zırhlı Süvari Alayı'nda staj yapmıştır. Alman Ordusunun manevralarına, "Alman Sahra Sıhhiye Subayı" gibi katılmış ve tekrar Berlin'e dönerek ünlü Charite Kliniği'nde yüksek geliştirme eğitimi görmüştür.

Balkan Harbinin başlaması üzerine 26 Eylül 1912'de İstanbul'a dönerek Antalya Redif Fırkası İkinci Seyyar Hastanesi'nde görev alıp 18. Kolordu ile cepheye hareket etmiştir. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında görülen kolera salgınının mücadelesine fiilen katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, seferberliğin ilanı üzerine, Süleyman Numan Paşa'nın yanında, Sıhhiye Umum Müfettişliği Yardımcılığına tayin edilerek, mütareke sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Ülkemizde aşılama çalışmaları, 1892'de İstanbul'da Aşıhanenin kurulmasıyla başlamıştır. Sahra Genel Müfettiş Muavini olan Dr. Refik Saydam, 1914'te İstanbul Bakteriyoloji hanesini yeniden yapılandırmıştır, 1917'de ise Sivas ve Şam'a da Bakteriyoloji haneleri açmıştır.⁶ Buralarda tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının, tetanos ve dizanteri serumlarının üretilmesine yönelik yoğun çalışmalar yaparak Birinci Dünya Savaşı boyunca ordu ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Tifüse karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçmiştir ve Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmıştır.

Binbaşılığa terfi ettikten sonra 29 Mart 1916'da Berlin'de toplanacak cerrahi kongresine katılmak ve harp cephelerindeki sağlık teşkilatını görmek üzere, bir sağlık heyeti ile birlikte Almanya'ya gitmiştir. Başkumandan Enver Paşa'nın emri ile İstanbul'da kurulan Yedek Subay Muayene Heyetinde görev alarak aynı yıl Galiçya'daki Türk kolordusunun sağlık teşkilatını denetlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son bulması üzerine 28 Nisan 1919'da İzmit Askerî Kumaş Fabrikası Hekimliği'ne, ardından 5 Mayıs 1919'da geçici olarak Dokuzuncu Ordu Sağlık Müfettiş Yardımcılığı'na atanmıştır. Ülkenin kurtuluşu için girişilecek mücadelede Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a gitmiştir. Ordu Müfettişliği Karargâhı ile birlikte Samsun'dan itibaren Havza, Amasya, Sivas ve Erzurum'u gezerek Millî Mücadele için düzenlenen Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmıştır (**Şekil 2**).^{7,8} Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının dağıtılması üzerine 10 Eylül 1919'da Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliği'ne atanmıştır. Fakat bu görevi kabul etmeyerek ordudan ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek ülkenin o buhranlı günlerinde yine Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olmuştur.

Şekil 2. Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün arkasında (sağında, gözlüklü) Dr. Refik Saydam.⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde, Doğu Beyazıt Mebusu olarak, siyasî hayata başlayan Dr. Refik Saydam (23 Nisan 1920), TBMM Hükümetinin Millî Savunma Vekaletine bağlı Sağlık Dairesi Başkanı olarak atanmıştır (11 Mayıs 1920). Yarbaylığa 1 Mart 1921'de terfi ettikten on gün sonra TBMM tarafından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı-SSYB) görevine seçilerek bu görevi 20 Aralık 1921 tarihine kadar sürdürmüştür.^{10,11}

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra 30 Ekim 1923 tarihinde Birinci İsmet Paşa Hükümeti'nde Sağlık Bakanı olarak görevlendirilmiştir.⁶ Bu görevini İkinci İsmet Paşa Hükümeti'nde de 21 Kasım 1924 tarihine kadar sürdürmüştür ve 4 Mart 1925 tarihinde Üçüncü İsmet Paşa Hükümeti'nde yeniden Sağlık Bakanlığı görevine atanmıştır. Bu görevde de 25 Ekim 1937 tarihine kadar kalmıştır. Ekim ayı (1937) sonlarında, Hükümet değişikliği sebebiyle kabinede görev almamıştır, rahatsızlandığı için tedavi amacıyla Viyana'ya gitmiştir.

Bakanlığı sırasında, bugünkü SSYB teşkilâtını kurarak koruyucu sağlık hizmetleriyle ilgili çok önemli kanunlar çıkarmıştır. Hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla gerekli okulların açılmasını sağlamıştır. Yıllardır desteklediği, Kızılay Cemiyetinin 8 Ağustos 1925'te Genel Başkanlığı'na getirildiğinde ömrünün uzun yıllarını verdiği yoğun devlet hizmetleri yanında, bu büyük hayır ve yardım kurumumuza da önemli katkılar sağlamıştır. Kızılay'ın ülke seviyesinde gelişmesi ve ilerlemesi, milletlerarası seviyede isminin yaygınlaşması ve itibar kazanması da Dr. Refik Saydam'ın Genel Başkanlığı döneminde olmuştur.

Ayrıca başta Başbakan olmak üzere diğer bazı bakanlara pekçok kez vekâlet etmiştir. Davet üzerine, Mayıs 1929'da, Bakanlık Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Asım Arar ile birlikte, üç ay süreyle Kuzey Amerika'ya giderek sağlık hizmetleri konusunda incelemelerde bulunmuştur.¹²

Atatürk'ün ölümü (10 Kasım 1938) üzerine yeniden kurulan Celâl Bayar kabinesinde İçişleri Bakanı olan Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939'da Celâl Bayar'ın Başbakanlık'tan istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Başbakanlığı, İkinci Dünya Savaşı sancılarının ve ekonomik buhranların ülkeleri sardığı, savaşın hudutlarımıza kadar geldiği yıllara rastlamaktadır. Ama yine üç yılı aşan Başbakanlığı döneminde de aynı sabır ve titizlikle çalışmıştır.

Soyadı Kanunu'nun kabul edildiği 21 Haziran 1934 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Dr. Refik'e kendisine, yaşantısına ve karakterine uygun olarak "Saydam" soyadını vermiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi (1925) ve Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi (1974) tarafından kendisine Fahri Profesörlük ünvanları verilmiştir.

Kardeşlerine karşı büyük sevgi ve bağlılığı olan Dr. Refik Saydam, hiç evlenmemiştir. Büyük kardeşi eski İçel Milletvekili Hakkı Saydam'ın (1940 yılında) ve arkasından kız kardeşinin ölümüne çok üzümüştür. Haziran ayı (1942) sonunda hafif bir Angina pectoris nöbeti geçirmesine rağmen 3 Temmuz'da ithalât ve ihracat firma sahipleriyle görüşmek için trenle Ankara'dan İstanbul'a gitmiştir. Orada; İstanbul'un ihtiyaçları üzerine bilgiler almıştır ama iâşe işlerinin istediği gibi düzenlenmediği için ıstırap duymaktadır, odun kömür meselelerini ne olursa olsun çözümleneceğini, bu davanın kendi davası olduğunu söylemiştir. Bu temasları sırasında çok sigara ve birkaç saat içinde birkaç fincan kahve içtiği dikkatleri çekmiştir. Akşam yemeğinde Taksim'de ilgili Bakanlık görevlileri ve Vali Dr. Lütfi Kırdar ile birlikte. O gün çok yorulmuştur. Gece saat 21.20 sıralarında, kaldığı Pera Palas Oteline gitmek üzere ayrılırken uğurlayanların ellerini sıkarken, neşeliydi, çünkü meseleleri çözüme inancındaydı. Yanındakilere: *"İşte geldik gidiyoruz, şen olsun Halep şehri!"* esprisini de yaptı. Saat 23.30'da otele gelerek istirahate çekilen Başbakan Dr. Refik Saydam, yaklaşık 15 dakika sonra saat 23.45'te kalp bölgesinde hissettiği şiddetli bir ağrı üzerine sakin ve her zamanki nezaketli tavırlarıyla, *"telaşlanmayın ama bana bir doktor bulsak fena olmaz"* demiştir! Maalesef Başbakan Dr. Refik Saydam, müdahale edilemeden 00.40'ta tekrar gelen bir kriz sonucu vefat etmiştir (8 Temmuz 1942).¹¹

İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ölüm nedeniyle *"Dr. Refik Saydam'ı millet hizmetinde vücudunun son takatini tükettikten sonra kaybettik. Dr. Saydam, Devlet hizmetinde her türlü şahsî ve hususî menfaat kaydından uzak olan temiz misallerden biri olarak da, tarihimizde daima yaşayacaktır. İradesi ve seciyesi kuvvetli bir arkadaşımızdı. Temiz ve doğru bildiği hareketlerde uğraşma hissi zorlu; hiç bir menfaat, hiç bir nüfuzdan ürkmeyecek kadar gözü pekti. Vatan, uzun bir çalışma devrinin kemâle eriştiği bir evladının hizmetlerinden çok istifade edeceği bir zamanda, ondan mahrum kalmıştır. Acımız büyüktür. Rahmetliye hizmet ve kadirbilir duygular göstermek yalnız borcumuz değil, yetişecek nesillere karşı güzel örnek vermek için de, müspet ve ciddî vazifemizdir. Dr. Saydam, üzerindeki vazife emanetlerini şerefle teslim etmekte mümtaz bir bahtıyarlığa ermiştir. Millet hadimi büyük vatanseveri, Türk Milletinin hâtırasına hürmetle tevdi ediyoruz."* ifadelerini dile getirmiştir.¹³ Başbakan Dr. Refik Saydam'ın ölümü sebebiyle, o gün bütün bayraklar yarıya indirilmiştir ve bütün Türkiye mateme bürünmüştür. Naaşının bulunduğu Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi'nde 9 Temmuz günü yapılan dinî merasimden sonra bayrağa sarılı tabutu, top arabasında, Taksim-İstiklâl Caddesi yoluyla Karaköy'den vapurla Haydarpaşa'ya getirilmiştir. Özel bir trenle, saat 13.05'te Ankara'ya hareket etmiştir. Cenazesi yol boyunca, gece ve gündüz, geçtiği bütün şehir ve kasabalarda hazin törenlerle karşılanarak uğurlanmıştır. Tren 10 Temmuz, Cuma günü saat 09.00'da Ankara garına gelmiştir, Hacı Bayram Camii'nde kılınan cenaze namazından ve SSB önünde yapılan resmi törenden sonra Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Dr. Refik Saydam'ın Hizmetleri

Tekrar 4 Mart 1925'te Sağlık Bakanı olduğu zaman daha önce hükümet değişiklikleri sebebiyle ele alamadığı sağlık hizmetlerini köklü ve planlı bir şekilde incelemiştir. Kendi el yazısı ile Bakanlık çalışma programının ana hatlarını tespit ederek 10 başlık altında topladı:

1. Devletin sağlık teşkilatını kurmak,
2. Fazla sayıda hekim yetiştirmek,
3. Numune hastaneleri açmak,

4. Ebe ve Sağlık Memuru yetiştirmek,
5. Doğum ve Çocuk bakımevleri kurmak,
6. Verem Sanatoryumu açmak,
7. Sıtma, frengi, trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek,
8. Sağlık ve Sosyal Yardım Teşkilâtını köylere kadar götürmek,
9. Sağlık ve sosyal kanunları çıkarmak,
10. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini ve Hıfzıssıhha Okulunu kurmak.

Bu konuların her biri başlı başına gayret gerektirecek, yılları alacak, sabır, cesaret ve fedakârlık isteyecek çalışmaları gerektirmektedir. Bu özelliklere sahip olduğunu zamanla gösteren Dr. Refik Saydam, kendi eliyle çizdiği bu programı, çeşitli yokluklar içinde uygulamıştır.¹⁴

Ulus'taki Hacı Bayram semtinde bir konakta faaliyet gösteren Devlet Sağlık Teşkilatı hizmet için yeterli olmaması nedeniyle 1926 yılı kasım ayında bugünkü hizmet binalarından olan ve makamın bulunduğu binanın inşaatına başlanarak Ekim 1927 tarihinde hizmete başlamıştır. Teşkilat yapısında merkezde üç daire (Sağlık Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak kalemi) taşrada sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sıhhiye memurluklarından ibaret idi. Eldeki personel kadrosu ise; 560 hekim, 554 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hastabakıcı hemşire ve dört eczacıdan oluşmaktaydı. Bu personel kadrosu ile teşkilâtı genişletmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hizmeti köylere kadar götürmek imkansızdı. Dr. Refik Saydam, teşkilâtlanmada en önemli meselenin personel yetiştirilmesi, dengeli dağılımı ve bütçe imkanlarının artırılması olduğunu biliyordu.⁶

Dr. Refik Saydam'ın 1925 yılında Bakanlık görevine başladığı zaman ülke nüfusunun %80 kadarı trahom, sıtma ve verem hastalıkları tarafından esir alınmıştır. Trablusgarp savaşı ve üst üste gelen felâketlerden sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla insanlarımız refaha ulaşmıştı. Mücadeleyi yapacak hekim bulmakta sıkıntı çekilmekte idi. Dr. Refik Saydam mücadeleye katılacak hekimlere 750 lira maaş vadetti. Bu durum ülkemizin birinci derecede halledilmesi gerekli meselesi idi. Savaştan henüz çıkmış bir devletin imkânsızlıkları içinde, sağlık bakanı olarak hizmet vermek kolay değildi. Bitmek bilmeyen bir enerji ve sabırla yapılmakta olan işleri takip etti.

Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün Kuruluşu

Koruyucu sağlık hizmetlerini hedef alarak alt yapı kurma çalışmalarının başında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi gelmektedir. Bunun için 1927 yılında inşaatlara başlanmıştır. Bu başlayış o kadar önemliydi ki, Devletimizi idare eden Başbakanlığın, ihtiyacı karşılayacak bir binası yoktu! Devletimizi kuran Ordumuzun da henüz Genel Kurmay Başkanlığı binası yoktu! İşte bu şartlar altında, o günlerin Ankara'sının en büyük binaları olan hizmet binalarının inşaatlarına başlanıldı.

Koruyucu sağlık hizmetlerinde, toplumun hastalıklara karşı korunmasında aşı ve serumların büyük bir yeri vardır. Ülkemizde önce İstanbul ve Sivas'ta faaliyet gösteren Hıfzıssıhha Müesseselerinin, aşı ve serum üretimleri ve halk sağlığının korunması ile ilgili diğer konuları, ilk kez bir çatı altında, batıdaki örnekleri gibi toplamak "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi"nin kuruluş amacı olmuştur.

Dr. Refik Saydam 26 Şubat 1927'de yaptığı bir konuşmada "Ankara'da büyük bir Hıfzıssıhha Müessesesi açılacak. Bu yıl inşaatına başlayacağız. Böylece, bütün bu teşkilâtı vücuda getirdikten sonra tek mil memlekette mevcut hekimleri sırayla Hıfzıssıhha Müessesesinde sosyal eğitime tabi tutarak halk, hayat ve sağlığı hakkında, bilhassa insanların hastalanmaması için lâzım gelen eğitimi kendilerine vermeye

çalışacağız.” demiştir. Dr. Refik Saydam, TBMM’ye sunduğu ve daha sonra 1267 sayılı kanunla, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletine bağlı Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi’nin kuruluşunu, 27 Mayıs 1928 tarihinde gerçekleştirmiştir.¹⁵ Hiç şüphe yok ki Refik Saydam’ın en büyük eseri bu teşkilattır.

Hekim meselesine gelince, o dönemde hekime acil ihtiyaç vardı ve hekimleri yetiştirmek için bir tane tıp fakültesi vardı; o da İstanbul Tıp Fakültesi idi. İkinci bir fakülte için en uygun yer Ankara idi. Ama Ankara’nın da kendine has sıkıntıları mevcuttu. Her şeyden önce alt yapı hazır değildi. Tıp fakültesine geçiş için Hıfzıssıhha Mektebi bir geçiş dönemi olacaktı. Uzun süren bir çalışmanın sonunda (1924- 1945) Tıp Fakültesi açıldı. Temel Tıp Bilimleri, Hıfzıssıhha Mektebi’nde verildi. Tıp Fakültesi 1953 yılında Cebeci kampüsüne taşınmaya kadar, Dekanlık Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan Paşa’nın idaresi altında, yine Hıfzıssıhha Mektebi’nde faaliyet gösterdi.

Ülke insanların sağlığını korumasını yürütmek, bu sahada hekimleri istihdam etmek üzere, 1923 yılında mecburî hizmet kanununu çıkarırken bir yandan da 1924 yılında tıp öğrenimini özendirmek ve maddî imkânları yetersiz yurt çocuklarına okuma fırsatı vermek için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu’nu açtırdı. 1942 yılında, bu yurdun öğrenci kapasitesi 1000’i bulmuştur.

Ele alınan ve alınacak olan hizmetlerin belli kanunlar çerçevesinde yürütülmesi amacıyla, bugün bile güncelliğini ve önemini koruyan mevzuat çalışmaları ele alındı ve gerçekleştirildi. Dr. Refik Saydam’ın Bakanlığı sırasında 51 kanun ve 18 tüzük çıkarılmıştır. Bunların en önemlileri; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, SSYB Teşkilât ve Memurin Kanunu, Tıp ve Tıp Meslekleri İcra Kanunu, Frengi ve Sıtma Mücadele Kanunları, Özel Hastaneler Kanunu, Türk Kodeksi Kanunu, Eczacılar ve Eczaneler Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Kanunu, Mecburi Hizmet Kanunu, Belediye Kanunu, Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun, Çeltik Ekimi Kanunu, Radyoloji Radyum ve Elektrikle Tedavi ve diğer Fizyoterapi Müesseseleri Hakkında Kanun’dur.¹⁴ Görüldüğü üzere sağlıkla ilgili mevzuatlarımızın nerede ise tamamına yakını Refik saydam’ın eseridir. Onun ileriye görerek hazırlattığı “1593 sayılı Ümumî Hıfzıssıhha Kanunu” bugün bir abide gibi hizmet vermektedir.¹⁶ Kurduğu organizasyonlar halen hizmet vermeye devam etmektedir.

SSYB’nin bugünkü yapısını ve hizmet uygulamasının büyük bir bölümünü, Dr. Refik Saydam’ın ele almış ve yürütmüş olduğu hizmetler oluşturmaktadır. Ölümünde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bunu, veciz olarak şu şekilde dile getirmiştir: *“Hizmetlerini teferruatiyle saymak güçtür. Fakat, Sağlık Bakanı olarak bu milletin bünyesinde canlı ve ebedî eserleri, daima hürmetle hatırlanacaktır.”*. Kasım 1936 tarihinde, Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, Hıfzıssıhha Mektebi açılış konuşmasında, *“Bugün yıllardan beri izlediğimiz idealin, bir aşamasına daha erişmiş bulunuyoruz. Türk Hıfzıssıhha Mektebi açılıyor. Bu vesileden yararlanarak halkın hayat ve sağlığını ilgilendiren işlerde Sağlık Bakanlığının izlediği prensiplerden de bahsetmek fırsatını bulduğum için ayrıca sevinç duyuyorum. Asırlardan beri Türk vatanının, Türk milletinin, birçok cephelerde olduğu gibi, ihmal edilmiş sağlık varlığını temin için bize fırsat veren büyük şefimiz Atatürk’e büyük Başbakanımız İnönü’ye buradan bir kere daha minnet ve şükranlarımı arz ederim.”* demiştir.

İstanbul Tıp Fakültesi 1930 mezunlarından Mediha Eldem isimli genç bir hanım hekimi, Ankara Sağlık Müdürlüğü emrindeki bir Hükümet Tabipliği kadrosuna tayin etmiş ve sonra da bu genç kızı Bentderesindeki genelevin perişan durumunu düzeltmek üzere görevlendirmiştir. Dr. Mediha Eldem, bu görevi cesaretle üstlenerek, genelev kadınları ile yakın ve şefkatli bir bağlantı kurarak burasını sağlıklı bir hale getirmiştir. Dr. Refik Saydam, bu başarısı üzerine Dr. Mediha Eldem’i Ankara Numune Hastanesi Kadın Kliniği asistanlığına, imtihansız atamıştır. Dr. Mediha Eldem “Türkiye Yardım Sevenler Derneği”ni kurarak ülkemize önemli bir sosyal yardım kurumu kazandırmış ve ölümüne kadar bu Derneğin başkanlığını yapmıştır.

“Türkiye’nin Pasteur”ü olarak bilinen ömrünü kuduz hastalığına adayan Dr. Zekâi Muammer Tunçman (Mikrobiyolog) Dr. Refik Saydam ile ilgili olarak bir anısında: *“1930’lu yılların başında, Diyarbakır Kuduz Tedavi*

Müessesesinde görevli bulunuyordum. Görev değişikliği nedeniyle İstanbul'a dönüyordum. Ankara'ya davet edildim. Bakan Dr. Refik bana müessesenin işleyişi hakkında sorular sordu ve bundan sonra ne yapılması lâzım dedi. Ben de Diyarbakır'da pek kuduz vakası görülüyor. Bu hizmet Numune hastanesi vasıtasıyla verilebilir, bu sebeple müessesenin kapatılmasını bildirdim. Birden hiddetlenerek: **“Biz Cumhuriyet Hükûmeti olarak kurduğumuz müesseseleri kapatmayız. Bugün işi yok gibi görülen yerler ihtiyaç halinde çok büyük hizmet verir”** dedi. Hakikaten bir yıl sonra bir kuduz sırtlan Diyarbakır'da pek çok kişiyi ısırıldı. O zaman, benim kapatılmasını teklif ettiğim müessese ihtiyacı karşılamakta zorlandı. Ne kadar haklı olduğunu böylece anlamış oldum” demiştir.

Teşekkür

Bu derlemenin hazırlanmasında yoğun emeği geçen Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nda uzun yıllar “Aşı Üretim Kontrolleri” üzerine çalışıp oradan emekli olan Refik Saydam'ın misyon ve vizyonunu benimseyen vatansever Sayın Kimyager Mustafa Hacıömeroğlu'na sonsuz teşekkür ederim.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. healthline.com [Internet]. The Top 10 Deadliest Diseases. Available from: <https://www.healthline.com/health/top-10-deadliest-diseases#tb>.
2. Cambau E, Drancourt M. Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882. Clin Microbiol Infect 2014;20(3):196-201.
3. tr.wikipedia.org [Internet]. Türkiye Cumhuriyeti eski Başbakanı tr: Refik Saydam. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam#/media/Dosya:Refik_Saydam.jpg.
4. tr.wikipedia.org [Internet]. Refik Saydam. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam.
5. scribd.com [Internet]. Refik Saydam. Available from: <https://www.scribd.com/doc/6687527/REFIK-SAYDAM%7C%C4%B0brahim>.
6. Aksakal Hİ. Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2017;27(1):219-31
7. Tevetoğlu F. Atatürk'le Samsuna Çıkanlar. 1st ed. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 1987. pp:223.
8. trthaber.com [Internet]. Sivas Kongresi'nin 101. yılı kutlanıyor. Available from: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/sivas-kongresinin-101-yili-kutlaniyor-sivas-kongresinin-onemi-nedir-513840.html>.
9. Arar İ, İğdemir U, Özerdim SN. Türkiye Ansiklopedisi, 1923-1973, 4. Cilt, İstanbul; 1974. pp:198.
10. Kocatürk U. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, 49. Cilt, Ankara: 1988. pp:90.
11. Hacıömeroğlu M. İz Bırakanlar Dr. Refik Saydam. Farmakolog (özel sayı) 1942;12.
12. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Yayınları, Ankara; 1982. pp:13.
13. dralicoskun.com [Internet]. Refik Saydam : Doktor, Sağlık Bakanı , Milli Eğitim Bakanı, Maliye Bakanı, İç İşleri Bakanı ve Başbakan. Available from: <https://www.dralicoskun.com/2020/10/23/refik-saydam-doktor-saglik-bakani-milli-egitim-bakani-maliye-bakani-ic-isleri-bakani-ve-basbakan/>.
14. Çakmak F. Cumhuriyet Türkiye'sinin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973). Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi 2023;Özel Sayı:Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye:324-53.
15. tr.wikipedia.org [Internet]. Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam_H%C4%B1fz%C4%B1ss%C4%B1hha_Merkezi_Ba%C5%9Fkanl%C4%B1C%C4%9F%C4%B1.
16. mevzuat.gov.tr [Internet]. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Available from: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1593.pdf>.

Türkiye’de Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı’nın Kuruluş Tarihi*

History of the Establishment of the National Tuberculosis Reference Laboratory in Türkiye

İsmail Ceyhan,ⁱ Hülya Şimşekⁱⁱ

ⁱProf. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü

<https://orcid.org/0000-0002-6154-7961>

ⁱⁱProf. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.

<https://orcid.org/0000-0001-8636-9033>

Öz

Tüberküloz (TB) çalışan bazı Göğüs Hastalıkları Hastanelerindeki Bakterioloji laboratuvarlarının yürüttüğü kültür çalışmalarını standartlaştırmak, tür tanımları ve ilaç duyarlılık testleri gibi ileri testler yapabilmek, metodolojik araştırmalar ve eğitim sağlamak amacıyla ilk kez 1951 yılında Dr. Aral Gürsel tarafından Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü bünyesinde “Tüberküloz Araştırma Laboratuvarı” kurulmuştur. Aral Gürsel laboratuvarın adını daha sonra “Tüberküloz Eğitim ve Araştırma Şubesi” olarak değiştirmiştir. Laboratuvar dönemin ihtiyaçlarına göre gelişmiş ve ismi de bu çerçevede değişikliğe uğramıştır. 1970 yılında ise “Tüberküloz Referans ve Araştırma Şubesi” olarak değiştirilmiştir. Ardından Türkiye genelinde çeşitli iller (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Samsun, Sivas, Trabzon, Van ve Zonguldak)’de 20 adet Bölge TB laboratuvarları kurulmuştur. Standardizasyonun sağlanması amacıyla Bölge TB laboratuvarlarından gönderilen üremiş mikobakteri suşlarının doğrulanması, türlerin belirlenmesi ve ilaç duyarlılık testleri referans laboratuvarında çalışılmaya başlanmıştır. Ayrıca Referans laboratuvarı birçok Göğüs Hastalıkları Hastanelerine TB laboratuvarı kurulmasına da öncülük etmiş ve eğitim sağlamıştır. 2011 yılına kadar Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı’na bağlı “Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı” (UTRL) olarak mikobakterilerin mikroskopi, kültür, tür tayini ve ilaç duyarlılık testlerinin konvansiyonel ve moleküler yöntemler ile test edilmelerinin yanı sıra, eğitim, denetim, sürveyans ve dış kalite değerlendirme görevlerini sürdürmüştür. AR-GE faaliyetleri için ulusal ve uluslararası işbirliği yapmıştır. Testlerin ülke genelinde standardizasyonu için rehberler hazırlayarak tüm TB laboratuvarlarının kullanımını sağlamıştır. Ülke genelinde Mikobakteri çalışanlarına danışmanlık da yapmaktadır. Bu laboratuvar Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün kapatılmasıyla 2011 yılında önce Türkiye Halk Sağlığı Kurumu’na 2017 yılında ise Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. UTRL yine aynı isimle görevlerini sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı, Sürveyans, Tüberküloz, Türkiye.

ABSTRACT

"Tuberculosis Research Laboratory" in the Refik Saydam Hygiene Institute was first established by Dr. Aral Gürsel in 1951 to standardize the culture studies carried out by the Bacteriology laboratories in some Chest Diseases Hospitals working on tuberculosis (TB), to perform advanced tests such as species identification and drug susceptibility testing, and to provide methodological research and training. Aral Gürsel later changed the name of the laboratory to "Tuberculosis Training and Research Branch". The laboratory was developed according to the needs of the period and its name changed accordingly. In 1970, it was changed to "Tuberculosis Reference and Research Branch". Then, 20 Regional TB laboratories were established in various cities (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Samsun, Sivas, Trabzon, Van and Zonguldak) across Türkiye. To ensure standardization, verification of grown mycobacterial strains sent from Regional TB laboratories, identification of species and drug susceptibility tests have started to be performed in the reference laboratory. In addition, the Reference laboratory has pioneered the establishment of TB laboratories in many Chest disease hospitals and provided training. Until 2011, as the "National Tuberculosis Reference Laboratory (UTRL)" affiliated with the Refik Saydam Hygiene Center, it continued its training, auditing, surveillance, and external quality assessment duties, as well as microscopy, culture, species identification, and drug susceptibility tests of mycobacteria with conventional and molecular methods. It has cooperated nationally and internationally for Research & Development activities. TB guidelines were prepared for the standardization of tests across the country and ensured their use by all TB laboratories. UTRL also provides consultancy to Mycobacteria employees across the country. With the closure of the Hygiene Institute, this laboratory was transferred first to the Turkish Public Health Institution in 2011 and to the General Directorate of Public Health of the Ministry of Health in 2017. UTRL still continues its duties under the same name.

Keywords: National Tuberculosis Reference Laboratory, Surveillance, Tuberculosis, Türkiye.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):26-28

DOI: 10.31020/mutfd.1401090

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 6 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 15 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Hülya Şimşek <hsimsek_tr@yahoo.com>

Giriş

“Tüberküloz Kontrol Programı” olarak bilinen “Tüberkülozla Mücadele” faaliyetleri ülkemizde 1918 yılında gönüllü kuruluşlar tarafından başlatılmıştır.¹ Cumhuriyetimiz daha ilk yıllarında başta verem ve sıtma olmak üzere, tifo, trahom ve ishaller hastalıklar gibi bulaşıcı hastalıklara büyük önem verilmiştir. Ankara’da 27 Mayıs 1928 tarih ve 1267 sayılı yasa ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)’ne bağlı olarak “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi” (daha sonra adı “Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü” olarak değiştirilmiştir) kurulmuş, 1924 yılında çıkarılan ve 1930’da yeniden düzenlenen “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” ile verem dahil bulaşıcı hastalıklar hem ihbarı zorunlu hem de tedavisinin ücretsiz olması sağlanmıştır. Enstitü bünyesinde ilk kez 1931 yılında, ağız yoluyla uygulanan likid (sıvı) BCG daha sonra liyofilize (kuru) BCG başta olmak üzere 20’den fazla aşı ve bir o kadar da serum üretilmeye başlanmıştır. Kolera, tifo, sifiliz gibi birçok bulaşıcı hastalığa karşı referans laboratuvarlar kurulmuştur.

Türkiye’de Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı’nın kuruluşu

Tüberküloz (TB)’da ilk başlarda bazı göğüs hastalıkları hastanelerindeki bakteriyoloji laboratuvarlarında yürütülmekte olan kültür çalışmalarına standart getirmek, tür tanımı ve ilaç duyarlılık testleri gibi ileri testler yapabilmek, metodolojik araştırmalar ve eğitim sağlamak amacıyla ilk kez 1951 yılında Dr. Aral Gürsel tarafından Enstitü bünyesinde “Tüberküloz Araştırma Laboratuvarı” kurulmuştur. Bu laboratuvar ilk olarak streptomisin ve izoniazid duyarlılıklarının saptanması, tanı ve tür tayinine yönelik teknik ve epidemiyolojik çalışmalar yapmıştır.² Aral Gürsel 1953 yılındaki I. Türk Tüberküloz Kongresi’nde belki tüm dünyadaki ilk örneklerden sayılabilecek “İzoniyazide Tüberküloz Suşlarının Alışması” ve “Tüberküloz Basilinde Streptomisine Karşı Husule Gelen Mukavemet” başlıklı rezistans testi sonuçlarını bildiri olarak sunmuştur. Bu çalışmalar Türkiye’de verem savaş hizmetlerinin başından beri laboratuvara dayalı olarak yürütülmesi yönünde en iyi örnekler olarak gösterilebilir.¹ Laboratuvarın adını daha sonra “Tüberküloz Eğitim ve Araştırma Şubesi” olarak değiştirmiştir. Laboratuvar, kurulmasıyla birlikte işbaşı eğitimlerine ve araştırmalara önem vermiş, birçok epidemiyolojik ve metodolojik testler üzerinde çalışmalar yapmıştır. Ankara Verem Savaş Derneği (VSD) ile birlikte kurslar ve eğitim faaliyetleri düzenlemiştir. 1961-1969 yılları arasında 443 hekim ve 1913 diğer sağlık çalışanının TB konusunda kısa ve uzun süreli kurs almaları sağlanmıştır. İzmir, Bursa ve Antalya VSD’lerinin katkılarıyla bu illerde de birçok kurslar düzenlenmiştir. İhtiyaca göre TB laboratuvarına yeni başlayan özellikle teknisyenlere yönelik “işbaşı eğitimleri” de 2000’li yılların başına kadar yapılmıştır. Bireysel düzeydeki bu eğitimler amaca göre 2-6 hafta (mikroskopi için 2-4, ilaç duyarlılık testleri için 4-6 hafta) olarak uygulanmıştır. Yılda bir bazen iki olmak üzere 2000-2010 yılları arasında kurslar düzenlenmiştir. Genel olarak sadece mikroskopiye yönelik olan kurslar 5-6 günlük, ilaç duyarlılık testlerine yönelik olanlar ise 10-15 günlük şeklinde planlanmıştır.

“Tüberküloz Eğitim ve Araştırma Şubesi” adı 1970 yılında “Tüberküloz Referans ve Araştırma Şubesi” olarak değiştirilmiştir. Referans Laboratuvarı ülke genelinde 20 adet Bölge TB laboratuvarı (Adana Ankara Antalya, Bursa, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Samsun, Sivas, Trabzon, Van ve Zonguldak)’nın kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca birçok göğüs hastalıkları hastanelerine TB laboratuvarı kurulmasına öncülük etmiş ve eğitim sağlamıştır. İlk yıllarından 1997 yılına kadar Löwenstein Jensen besiyerinde kültür ve kobay inokülasyon testlerini tanı amacıyla kullanmıştır. Standardizasyonun sağlanması amacıyla Bölge TB laboratuvarlarından gönderilen üremiş mikobakteri suşlarının doğrulanması, türlerinin belirlenmesi ve ilaç duyarlılık testleri de bu laboratuvarında çalışılmış, yıllık yaklaşık olarak 7000-8000 kadar kültür ve 2500-3000 kadar da ilaç duyarlılık testleri yapılmıştır.

Laboratuvarın 1997 yılına kadar biyogüvenlik açısından gerekli ve yeterli alt yapıya sahip olmaması nedeniyle laboratuvar kaynaklı 5 vaka yaşanmıştır. Bu dönemde Dr. Feyzullah Gümüslü ve Japon bilim insanı Dr. Tesuro Kataoka’nın girişimleri sayesinde “Türkiye’de Enfeksiyon Hastalıklarının Kontrolü Projesi” kapsamında

renovasyon çalışması başlatılmıştır. Bu sayede Türkiye’de ilk kez negatif basınçlı biyogüvenlik seviye-3 laboratuvarı inşa edilmiştir.

Türkiye’de biyogüvenlik açısından 3 seviyede laboratuvar yer almaktadır. Buna göre düzey-1 laboratuvarlar sadece mikroskopi çalışabilmektedir. Düzey-2 laboratuvarlar mikroskopinin yanı sıra kültür yapabilmektedir, ancak tür tanımlaması yapamadığı için üreyen kültürleri düzey-3 laboratuvara göndermektedir. Düzey-3 laboratuvarlar negatif basınçlı olduğu için tüm testleri yapmaya elverişlidir. Bu bağlamda ilaç direnç ve sürveyans çalışmalarına düzey-3 laboratuvarlar dahil edilmiştir.

Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı (UTRL), “Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı”nın 2011 yılında kapatılmasıyla Türkiye Halk Sağlığı Kurumu’na, 2017 yılında ise Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

Ulusal Tüberküloz Referans Laboratuvarı ve Tüberküloz Laboratuvar Ağı kurulması

Dünya Sağlık Örgütü 1995 yılında ilk kez bir enfeksiyon hastalığına yönelik acil durum ilan etmiş ve mücadelede “Doğrudan Gözetimli Tedavi Stratejisi (DGTS)” adı verdiği programı önermiştir.³ Ülkemiz 2000’li yılların başından itibaren DGTS’ye başlamak için çaba harcamış ve kademeli olarak ülke çapına yaymayı amaçlamıştır. İlk kez 2006 yılında “Türkiye Ulusal Tüberküloz Sürveyans Laboratuvar Ağı Araştırması (TULSA)” sayesinde hasta bazlı verilerin Bakanlıkta toplanmasını amaçlayan bir çalışma başlatmış ve raporlandırmıştır. Bu sayede Ulusal Tüberküloz Kontrol Programı daha sistematik hale getirilmiştir. UTRL, 2009 yılında görevine devam etmiş ve 2011 yılında ilk kez Ankara daha sonraki yıllarda İstanbul ve diğer illerde ülke temsiliyetini sağlayan “ilaç direnç ve sürveyans çalışmaları” yapmıştır.

Sonuç

UTRL mikobakterilerin mikroskopi, kültür, tür tayini ve ilaç duyarlılık testlerinin konvansiyonel ve moleküler yöntemlerle test edilmelerinin yanı sıra, eğitim, denetim, sürveyans ve dış kalite değerlendirme görevlerini sürdürmektedir. AR-GE faaliyetleri için ulusal ve uluslararası iş birliği yapmaktadır. Testlerin ülke genelinde standardizasyonu için rehberler hazırlayarak tüm TB laboratuvarlarının kullanımını sağlamıştır. Ülke genelinde mikobakteri çalışanlarına danışmanlık yapmaktadır. Ülkemizde TB çalışan laboratuvarların fiziki alt yapısını da yerinde değerlendirmeler ile standartlaştırmıştır.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacı katkı beyanı

Hülya Şimşek: Veri toplama ve işleme, değerlendirme, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

İsmail Ceyhan: Fikir oluşturulması ve tasarım, veri toplama ve işleme, değerlendirme, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

- 1- Gümürlü F. Verem Savaş Hizmetlerinde Laboratuvar ve Sonuçları, Tüberküloz ve Tüberküloz Kontrolü Kongresi, Selçuk Üniversitesi Süleyman Demirel Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi, 16-18 Kasım 2006.
2. Erzin N. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün 1954 yılı çalışmaları. Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi 1954;14(3):3-15.
3. TC Resmi Gazete [Internet]. Tüberküloz Laboratuvarlarının Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Tebliğ. Available from: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/10/20151025-3.htm>.

Türkiye'de Verem Savaşı*

Tuberculosis Control in Türkiye Barış Otluⁱ, Yusuf Yakupoğullarıⁱⁱ

ⁱProf. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.
<https://orcid.org/0000-0002-6220-0521>

ⁱⁱProf. Dr., İnönü Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.
<https://orcid.org/0000-0002-5545-3467>

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, bölgesinde en düşük tüberküloz sıklığına sahip ülkelerden olup bu başarının altında, ülkemizde günümüze kadar uygulanan önemli çabalar bulunmaktadır. Sanayi devrimi sonrası kalabalıklaşan insan topluluklarında tüberkülozun yayılımı çok hızlanmış ve 1800'lü yılların başından itibaren başlıca ölüm nedeni haline gelmiştir. Hastalığa karşı ilk çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış ve Cumhuriyetin kurulması sonrası tüberkülozun tanı, tedavi ve önlenmesi adına önemli adımlar atılmıştır. Veremle olan mücadelemiz, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk yasama yılı açış konuşmasında yerini almış ve bir an evvel kontrol altına alınması gereken hastalıklar arasında zikredilmiştir. Atatürk'ün yakın silah arkadaşı ve cumhuriyetin ilk sağlık bakanlarından olan Dr. Refik Saydam, veremle mücadele için önemli kanunları çıkartmış ve verem savaş dispanserlerini ülke sathına yayarak tüberkülozun tanı ve tedavisi ile ilgili olanakların halka etkin bir şekilde ulaştırılmasını sağlamıştır. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti'nin kurucularından da olan Dr. Saydam, Türk mikrobiyologlarının ulusal verem mücadelesine sunduğu büyük katkıların temellerini 1930'lu yıllarda atmıştır. Uluslararası iş birlikleri sayesinde Dünya Sağlık Örgütü ilk "Tüberküloz Araştırma Merkezi" 1952 yılında İstanbul'da kurulmuş; Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü ise 1920'lerde Pastör Enstitüsü'nden almış olduğu aşı suşunu kullanarak BCG aşısı ve tüberkülin deri testini üretmiştir. Ülkemizin tıp fakültelerinde Dr. Nabi Kastarlakoğlu, Bedri Noyan, Ziya Öktem ve Ekrem Kadri Unat gibi unutulmaz hocalar geleceğin hekimlerini verem hakkında eğitirken bu alanda önemli eserlere de imza atmışlardır. İsimleri rahmet ve minnetle hatırlanacak daha birçok veremle savaş kahramanı mesailerine ek olarak çıkardıkları kitap, dergi ve afişler ile ve yayınladıkları radyo ve gazete haberleri ile halkı tüberküloz hakkında bilgilendirmiştir. Bu yazı, hayatını ülkemizin veremle savaş mücadelesine adanmış kahramanların gösterdiği çabalarının kısaca yâd edilmesi amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Verem, Tüberküloz, Verem Savaşı, Dispanser, Senatoryum, BCG.

ABSTRACT

The Republic of Türkiye is one of the countries with the lowest tuberculosis frequency in its region, and this success is due to the significant efforts implemented in our country to date. The spread of tuberculosis accelerated rapidly in crowded human communities after the industrial revolution and became the leading cause of death from the early 1800s. The first studies against the disease started during the Ottoman Empire, and after the establishment of the Republic, important advancements were gathered on the diagnosis, treatment and prevention of tuberculosis. Our fight against tuberculosis took its place in the opening speech of the Great Leader Mustafa Kemal Atatürk's first legislative year and was mentioned among the diseases that should be taken under control as soon as possible. Dr. Refik Saydam, Atatürk's close friend in arms and one of the first health ministers of the republic implemented substantial laws to combat tuberculosis and spread tuberculosis dispensaries throughout the country, ensuring that opportunities for the diagnosis and treatment of tuberculosis were effectively delivered to the public. Dr. Saydam, who was also one of the founders of the Turkish Microbiology Society, laid the foundations of the great contributions of Turkish Microbiologists to the national fight against tuberculosis in the 1930s. As a result of international collaborations, the first "Tuberculosis Research Center" was established in Istanbul in 1952 by the World Health Organization; Refik Saydam Hygiene Institute produced the BCG vaccine and tuberculin skin test using the vaccine strain that was received from the Pasteur Institute in the 1920s. In the medical faculties of our country, unforgettable teachers such as Dr. Nabi Kastarlakoğlu, Bedri Noyan, Ziya Öktem and Ekrem Kadri Unat educated future physicians about tuberculosis and also produced important publications in this field. Many more heroes with our tuberculosis war, whose names will be remembered with mercy and gratitude, informed the public about tuberculosis with the books, magazines, and posters they published, and the radio and newspaper news they published, in addition to their hard work. This article was written to briefly commemorate the efforts of those heroes who devoted their lives to our country's fight against tuberculosis.

Keywords: Phthisis, Tuberculosis, Tuberculosis Control, Dispensary, Senatorium, BCG.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):29-38

DOI: 10.31020/mutfd.1403320

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 11 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 14 Aralık 2023

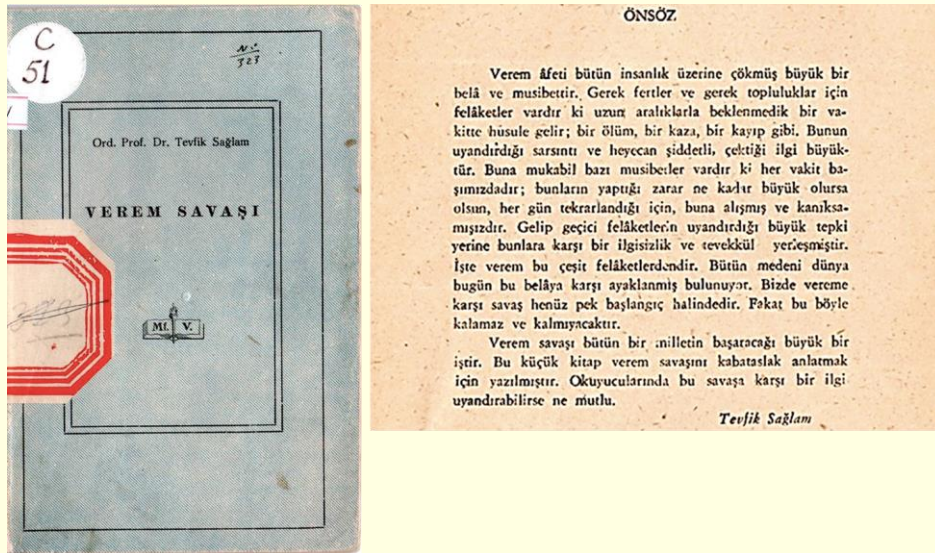
İletişim – Correspondence Author: Barış Otlu <botlu@yahoo.com>

Giriş

Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 10. Yıl Nutkunda vurguladığı “*Millî kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız*” hedefi, toplumun geleceğini ve refahını direkt etkileyen veremle savaş alanında da karşılığını bulmuştur. Günümüzde tüberküloz insidansının ülkemizde 100 binde 14.1’e ulaşması, 100 yıllık büyük bir mücadelenin ve adanmışlığın eseridir.¹ Bu yazı, bir bayrak yarışı gibi kuşaktan kuşağa aktarılan veremle savaş mücadelesinin kahramanlarına adanmıştır. Ancak, bu kısa yazıda gerçek mücadelenin ancak çok küçük bir kısmına yer verilebildiği unutulmamalıdır.

Dokuz Mayıs 1929 yılı Hayat Dergisinde Dr. Cevat Refik “Verem Mücadelesinde Preventorium ve Açık Hava Mektepleri” başlıklı yazısının girişinde; “*Bizden sonra gelecek olanlar medeniyet tarihini tetkik ederken 19. ve 20. asır insanların veremle mücadelesine herhalde ayrı bir fasıl tahsis etmek lüzumunu hissedecektir. Hakikaten zekanın ve insani gayretin en kudretli, en feyizli eserlerinden birini verem mücadelesinin bugünkü azametinde görebiliriz*” diyerek veremle mücadelenin ne kadar zorlu bir süreç olduğunu gelecek nesillere bir not olarak bırakmıştır.²

1910’lu yıllarda *Rickettsia prowazekii* aşısının üretimi için de çalışan Dr. Hamit Osman (Olca) tarafından yazılan ve ücretsiz olarak halka dağıtılan 1933 yılı basımı “Verem” kitabında; İstanbul’da veremden ölenlerin sayısı 10 binde 30 olarak belirtilmiş ve “*pirket taamülü denilen usul ile yapılan tetkikatta verem insidansının %75 nisbetini*” bulduğu bildirilmiştir.³ Bu rakamlar verem hastalığının ülkemiz için ne kadar korkunç bir “illet” olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak diğer ülkelerde de durum farklı değildir. Aynı kitapta verem ölüm oranlarının Fransa’da 10 binde 21, Belçika’da 11, İngiltere’de 10, İsviçre’de 9 ve Almanya’da 15 olduğu bilgisi yer almaktadır. Almanya’da 1904 senesinde 100 bin kişinin veremden öldüğü ve bir milyon kişinin verem olduğu “Verem” kitabında anlatılmaktadır. Verem ile savaşının büyük kahramanlarından Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam, “Verem Savaşı” kitabında verem hastalığını, “bütün insanlık üzerine çökmüş büyük bir bela ve musibet olarak” tanımlamaktadır (**Şekil 1**).⁴

Şekil 1. Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam “Verem Savaşı Kitabı” ve ön sözü.

Mustafa Kemal Atatürk’ü silah arkadaşlarıyla birlikte bağımsızlık mücadelesini başlatmak için İstanbul’dan Samsun’a getiren Bandırma Vapuru, çok önemli bir görev yaparak tarihteki yerini almıştır. Bandırma Vapuru’nun yolcularından biri de Müfettişlik Sağlık Daire Başkan Yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey’dir. Binbaşı Refik Saydam, Mustafa Kemal Paşa’yla birlikte milli mücadelenin temelini atıldığı Sivas ve Erzurum Kongreleri’ne katıldığı sıralarda Türkiye’de tüberküloz olgu sayısının bir milyon olduğu tahmin

ediliyordu. Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1923'te Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada bu hastalıkla mücadelenin önemini birçok kez vurgulamıştır.⁵

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem

4. Yasama Yılına Açış Konuşmalarından kesitler

Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. 1, C. 28, Sayfa. 2

“Efendiler,

İçişleri hakkında açıklamalarımı burada tamamlayarak sağlık işlerine geçiyorum.

Gerek yerel yönetimlerin çalışmaları gerek örnek kurumlarımızın ülkemize iyi bir şekilde dağıtılması ile Anadolu'nun her yanında eldeki imkanlar içinde önemli sağlık merkezlerinin kurulmasına çalışılacaktır. Salgın hastalıklar oranı kadar önemli ve hatta ülkemizde bunlardan daha çok ölüme neden olan sıtma, frengi ve vereme karşı da önlemler alınmasından geri durulmuyor.

Yıkıcı memleket hastalıklarından başlıcası olan vereme karşı şimdiye kadar durum ve şartlar nedeniyle uygulamaya izin ve imkân bulamadığımız önlemlere başlangıç olmak üzere İstanbul'da veremliler tedaviyi açmak ve böylece yeni ve çok gerekli bir mücadelenin ilk temel taşınyı koymak düşüncesindeyiz.”

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Sağlık Bakanı olarak görevlendirilen Dr. Refik Saydam'ın 1923 yılında hazırladığı sekiz maddelik sağlık programının yedinci maddesi “Verem Sanatoryumu ve Akıl Hastanesi Sanatoryumu ve Akıl Hastanesi Açılması” olmuştur. Bununla birlikte veremle mücadeleye destek olacak ve halkı bilgilendirecek derneklerin kurulmasının teşvik edilmesi kararlaştırıldı.⁶

Türkiye’de verem hastalığına karşı ilk planlı hareket, 1918 senesinde Verem Mücadelesi Osmanlı Cemiyeti'nin kurulması ile başlamıştır. Başkanlığını Dr. Besim Ömer Paşa'nın yaptığı bu dernek, 1920 yılında İstanbul'un işgali sırasında faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra veremle mücadele için başlatılan ilk girişim, düşman işgalinden kurtarıldıktan hemen sonra 18 Şubat 1923 tarihinde “İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriye”sinin kurulmasıdır (**Şekil 2**).

Şekil 2. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriye'sinin açılış töreni.

İstanbul Verem Savaş Derneği ilk kez 1903 yılında Dr. Kleovulos Kokolatos'un öncülüğünde, “Tüberküloza (Fitizi Pulmoner) Karşı Savaşım Birliği” (Ligue contre la Tuberculose (Phitisie pulmonaire) de Constantinople (LCTC)) adıyla kurulmuştur. Bin dokuz yüz yirmi yedide Prof. Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve arkadaşları tarafından yeniden kurulan “İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti”nin amacı; veremle mücadelenin önemini halka ve ülke yöneticilerine duyurmak, veremle savaş ile ilgili örnek tesisler kurmak, işletmek ve bu çalışmaların veremle savaş açısından faydalı ve etkili olduğunu göstermek olarak

açıklanmıştır.⁷⁻⁹ Genel olarak veremle mücadele derneklerinin amacı; halk arasında veremli hastaları tespit ederek, onları tedavi amacıyla ilgili kurumlara sevk ederek tedavi imkânlarını sağlamak ve böylece yeni bulaşmaları önlemektir. Ayrıca halk ile doğrudan temasta bulunarak halkın veremden korunmasını sağlayacak bilgilendirmeleri yapmak hedefleri arasındaydı.

Verem ile mücadelede başarı için en önemli unsurlar dispanserlerin ve sanatoryumların açılmasıydı. Bu amaçla 1923 yılında ilk Verem Savaş Dispanseri ve aynı yıl ilk özel sanatoryum Dr. Musa Kazım tarafından Büyükkada’da açılmıştır.⁷ Verem savaş dispanseri Sağlık Bakanlığı’nın isteği ve onayı sonucunda hizmete başlamıştır. Sağlık bakanlığı tarafından belirlenen veremlilerin tedavi edilebilmesi amacıyla 1 Kasım 1924 yılında elli yataklı Heybeliada Sanatoryumu Bakteriolog Ord. Dr. Server Kâmil Tokgöz tarafından faaliyete geçirilmiştir. Heybeliada Sanatoryumu; 2005 yılına kadar Tüberküloz hastalarının bakım ve tedavilerinin yürütülmüş olduğu ülkemizin ilk pandemi hastanesidir. Ord. Prof. Dr. Server Kâmil Tokgöz daha sonra kurulacak Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti’nin Kurucu Birinci Başkanlığı görevini de üstlenmiştir.

Sağlık alanında nitelikli eleman yetiştirilmesi için sağlık kursları, tıp öğrenci yurtları, 1928 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Mektebi ve Ankara’da veremle savaş dispanserleri kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan bu kurumlar amaçları doğrultusunda çalışmalarına hızla devam etmiş ve önemli raporlar sunarak sağlık politikalarının geliştirilmesini sağlamışlardır. Yirmi Şubat 1929 Hakimiyeti Milliye Gazetesinde, “İzmir Veremle mücadele cemiyeti senelik kongresinin yapıldığı ve idare hey’eti raporunda 1928 senesinde 1170 veremlinin cemiyetin yardımı ile tedavi edildiği, iki sene evvel inşa edilen yeni tarzdaki dispanserin borcu ödenerek bir prevantoryum yapmak için geniş bir arsa satın aldığı zikredilmektedir” diyerek halkın veremle savaş edinimleri hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

Yirmi bir Mart 1931 Milliyet Gazetesinde ise, İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti’nin Tevfik Salim Paşa Başkanlığında toplandığı ve Cemiyetin Anadolu’da şubeler açmasına karar verildiği yer almıştır. Ayrıca bu haberde cemiyet tarafından 1929 yılında açılan ve Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. Fazıl Şerafettin muayeneler yaptığı Eyüp Dispanseri ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre Eyüp Dispanseri’nde küçük bir laboratuvar açılmış ve 136 balgam, 61 idrar, 48 kan tetkik edilmiştir. Ayrıca 137 kişiye röntgen ile muayene yapılmış ve başvuran 400 hastaya ilaç sağlanmıştır. Bu veriler, ülkemizde verem mücadelesinin köşe taşlarının, verilen mücadelenin ve alınan yolun görülmesi açısından oldukça önemlidir. Veremle mücadele kongresi hakkında çıkan o yıllara ait gazete haberleri **Şekil 3**’te verilmiştir.

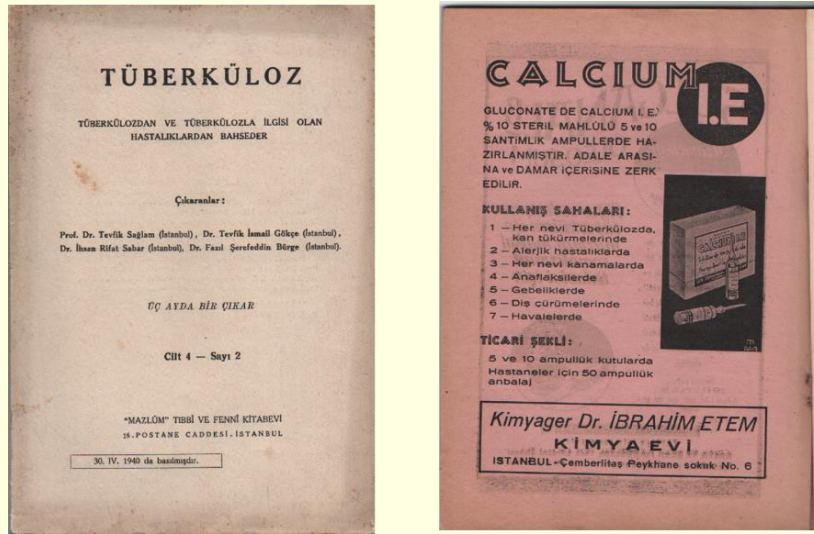
Şekil 3. Veremle mücadele kongresi hakkında çıkan o yıllara ait gazete haberleri.

Prof. Tabip Binbaşı Refik Saydam, yaklaşık bir yıllık hazırlıktan sonra 22 Temmuz 1931 Çarşamba günü Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti’nin kurucu başkanı (hami reis) olarak derneğin kurulduğunu açıklamıştır. Cemiyetin bu ilk yöntemi kurulunda Server Kamil (Tokgöz) birinci reis, Refik Güran ve Hüsamettin Şerif onursal başkan

olarak yer almışlardır. Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti düzenlediği ilk kongreden itibaren barsak tüberkülozu ve akciğer tüberkülozunu ele almış ve buna yönelik toplantılar düzenlemiştir.

Aynı yıllarda verem ile ilgili halkın bilgilendirilmesi için broşürler, kitaplar, dergiler basıldığı gibi verem tanısı ve tedavisi için de güncel bilgileri içeren kaynak kitaplar hazırlanmıştır. Bunlardan biri 1932 yılı basımı M.V. By. Bak. Ser. Aşı evi heyeti tarafından basılan “Mikrobiyoloji ve Bioterapi” kitabıdır. Bu kitapta M. Saadettin, Kaplumbağanın Paratüberküloz Basili ile hazırlandığı bildirilen Firedmann Aşısı’nı tetkik ettiğini ve “tüberküloz üzerinde seyrini değiştirebilecek hiçbir müsait tesire malik olmadığını” açıklamıştır.

Tüberküloz konulu ilk bilimsel dergi Tevfik Sağlam, Tevfik İsmail Gökçe ve İhsan Rifat Sabar tarafından hazırlanan ve üç ayda bir yayınlanan Tüberküloz Dergisi’dir. **Şekil 4**’te Tüberküloz Dergisi 4. cilt, 2. sayfa’ya ait görseller yer almaktadır.

Şekil 4. Tüberküloz Dergisi 4. cilt, 2. sayı.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji ve Tedavi Profesörü Dr. A. Nabi Kastarlakoğlu tarafından yazılan “Verem Afeti Karşısında Hali Hazır Tababetin Durumu” adlı kitapta veremin ülkemizdeki sıklığı ve yeni tedavi yöntemleri halk tarafından da anlaşılacak tarzda kaleme alınmıştır. Dr. Kastarlakoğlu “verem musaplarından civar dispenselerde az çok tedavi görenlerde yüzde 25 vefat kaydına mukabil, hiç tedavi görmeyenlerin yüzde 67’sinin öldüğü” bilgisine yer vererek tedavinin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Dr. Kastarlakoğlu hiç şüphesiz ki veremle mücadele de en öndeki kahramanlardan biridir. Öğrencilerinden Dr. Bedri Noyan’ın kendisi için yazdığı şiir bunu gözler önüne sermektedir.

Bedri Noyan (Dr.), "Sevgili Hocalarıma Birkaç Satır Şaka"

Tıp Dünyası, Cilt 10, No. 5, 15 Mayıs 1937

Nabi Kastarlakoğlu
Hocalığım şanımdır
Talebem ki canımdır
Tüberküloz koğuşu
Benim Gülistanımdır
Bil pnömotoraksı
Esas şu: suyun rakısı
Bunu sende yaparsın
Bir şişeyle bir sakısı!

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tüm dünyada veremin etkileri daha da ağırlaşmaya başlamıştır. Bu savaşa katılmayan ülkemizde de yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle verem hastası sayısında artış yaşanmıştır. Yirmi Mart 1943 Son Posta Gazetesi'nde, Tevfik Sağlam Başkanlığında toplanan Veremle Mücadele Cemiyeti Toplantısına yer verilerek, İstanbul'da 10.000'de verem hastası, 20 yeni dispansere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (**Şekil 5**). Habere göre Eyüp Dispanseri'nde, 258'i balgam, 26'sı kan ve 98'idrar olmak üzere 382 laboratuvar testi yapılmıştır.

Şekil 5. 20 Mart 1943 Son Posta Gazetesi.

Hazırlanan kitapçık, afiş, el ilanları ile tüm ülkede top yekûn bir mücadele sergilenmiştir. Kurulan her bir verem savaş derneği halka bilgilendirme için üzerine düşeni yerine getirmiştir. İstanbul'da 1948 yılında ilk kez gerçekleştirilen Verem Konferansı'nda, dernekleri bir çatı altında toplayan ulusal bir derneğin kurulması kararlaştırılmıştır. Konferansta alınan kararla toplam sayısı 48 olan verem savaş derneklerinden 36'sının kurucu üye olduğu Ulusal Verem Savaşı Derneği'ni kurulmuştur. Bu derneğin ilk başkanı Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam olmuş, onu Prof. Dr. Nusret Karasu ve Dr. Tevfik İsmail Gökçe izlemiştir.¹⁰ Dernekler tarafından hazırlanan tüberküloz bilgilendirme afişleri **Şekil 6** ve **Şekil 7**'de gösterilmiştir.

Şekil 6. Bilgilendirme afişleri

Şekil 7. Bilgilendirme afişleri

Mikrobiyoloji eğitiminde tüberkülozun tanısı için önemli başvuru kaynaklarından biri de Dr. Ziya Öktem ve Dr. Ekrem Kadri Unat tarafından 1951 tarihinde hazırlanmış ve renkli sayfaları olan “Mikrobiyoloji Pratiği” kitabıdır. Bu kitapta balgamın mikobakteriyolojik tanısı için hazırlanması, boyanması ve kültürü için gerekli tüm yöntemler ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. **Şekil 8**'de kitaba ait görsel yer almaktadır.

Şekil 8. Mikrobiyoloji Pratiği Kitabı.

Dünyada ilk tüberküloz araştırma merkezi 1952 yılında Dünya Sağlık Örgütü iş birliği ile İstanbul’da kurulmuştur.⁵ Dünya Sağlık Örgütü’nün 1948 yılında kurulduğu göz önüne alındığında, bunun ne kadar önemli bir destek olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ülkemizde bu uğurda çaba gösteren, çalışan, üreten bilim insanlarının etkisi, Türkiye’yi tüberkülozla mücadelede önde gelen ülkelerden biri haline getirmiştir. Tüberküloz tanısı ve BCG aşılama kampanyaları ilk olarak İstanbul’da, okullarda, ordu içinde ve fabrikalarda küçük çapta başlatılmış ve giderek yurt sathına yayılmıştır. Birinci Tüberküloz Kongresi 1953 Yılında 25-27 Şubat tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. **Şekil 9**'da kongreye ait afiş gösterilmiştir.

 BİRİNCİ TÜRK TÜBERKÜLOZ KONGRESİ 25-27 Şubat 1953 İSTANBUL	
SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM VEKİLİ Dr. EKREM HAYRİ ÜSTÜNDAĞ'IN SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM VEKİLİ VE ULUSAL VEREM SAVAŞI DERNEĞİ İLE ANKARA, İSTANBUL, İZMİR VEREM SAVAŞI DERNEKLERİNİN MADDİ VE MANEVİ YARDIMLARIYLA TÜBERKÜLOZ CEMİYETİ TARAFINDAN İZLENİLMİŞTİR.	
SEMERET MATBAASI (Genel Arhivleri) Cadeleşik, İstanbul - 1999	
İÇİNDEKİLER	
Sağlık ve Sosyal Yardım Vekili Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın Kongreyi açış nutku	Sahife XI—XXVII
Kongre Hazırlık Komitesi adına Dr. Tevfik İsmail Gökçe'nin konuşması	XXVIII—XXXI
Universte Rektörü Vekili, Tıp Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egel'in Kongreye Mesajı	XXXII
MEDİKO SOSYAL TEBLİĞLER	
BİRİNCİ CELSE	
La lutte contre la tuberculose dans les pays du moyen-orient	3 — 11
<i>Dr. Etienne Berthet</i>	
Tüberküloz enfeksiyonu bakımından memleketimiz sığırlarının durumu ve memleket gartlarına uygun savaş metodu	12 — 18
<i>Dr. Vet. I. Ekrem Erbin</i>	
Verem Savaşında, Verem Savaş Derneklerinin rolü	19 — 31
<i>Dr. Tevfik İsmail Gökçe</i>	
Ankara Verem Savaş Derneğinin Çalışmaları	32 — 41
<i>Prof. Dr. Nusret Karasu</i>	
Sağlık Merkezlerinin Verem Savaşındaki Rolü	42 — 50
<i>Dr. Tevfik İsmail Gökçe</i>	
Preventoryumların Tüberküloz Mücadelesindeki yerleri	51 — 56
<i>Dr. M. Dilemre</i>	
Çocuklarda kemik - mafsals vereminin erken tedavisinin sosyal ve koruyucu iptaki önemi	57 — 62
<i>Ord. Prof. Dr. Akif Şakir Şakar</i>	
Trakya'da bir verem taraması münasebetiyle	63 — 72
<i>Dr. Saim Polat Benşişir</i>	
Ankara tarama neticeleri	73 — 75
<i>Prof. Dr. Nusret Karasu</i>	
Ankara Çocuk İlah Evinde yalnızca bir tüberküloz epidemisi	76 — 83
<i>Doç. Dr. Selâhattin Akbayrak</i>	
Birinci Celse Münakaşaları	84 — 96

Şekil 9. Birinci Türk Tüberküloz Kongresi'ne ait afiş.

Bu çabaların bir sonucu olarak 1959 yılında “XV. International Tuberculosis Conference” Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam başkanlığında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya ülkemizden bilim insanlarının yanı sıra Selman Waksman, Etienne Bernard gibi dünyanın bakteriyoloji ve tüberküloz alanındaki en yetkin insanları katılmıştır. **Şekil 10**'da XV. Uluslararası Tüberküloz Kongresi logosu bulunan hatıra zarf ve vazoya ait görseller yer almaktadır.

Şekil 10. XV. Uluslararası Tüberküloz Kongresi logosu bulunan hatıra zarf ve vazo.

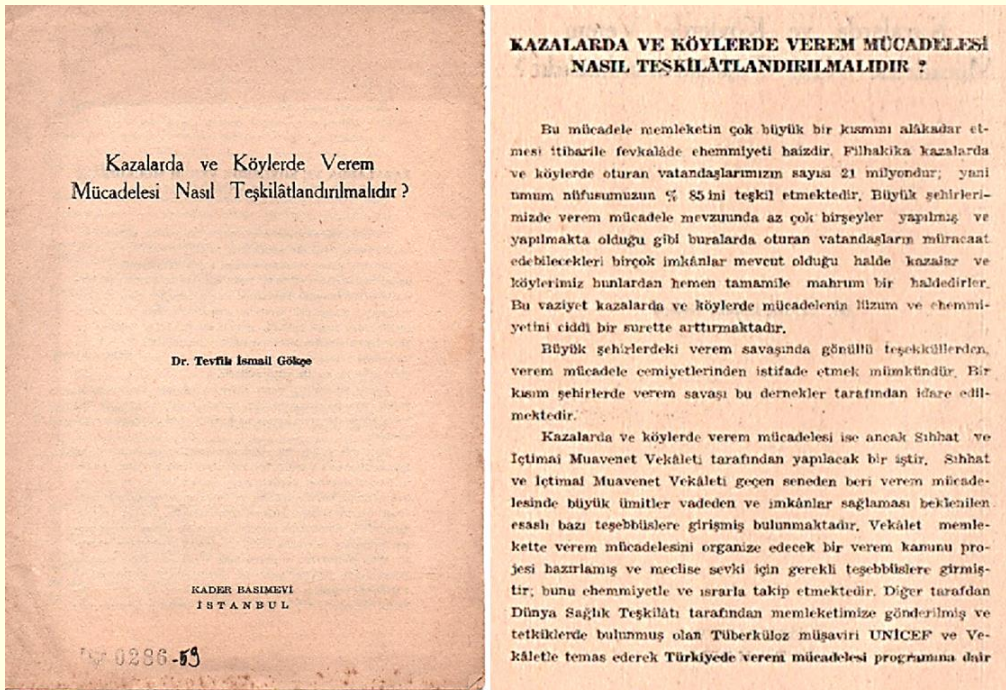
Ülkemizin veremle olan mücadelesinde aşılama ve aşı üretimi de üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur. Bin dokuz yüz elli sekiz yılında Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü’nde BCG aşısı, cilt testleri için tüberkülin üretimi yapılabilir hale gelmiştir. Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Neşriyatı 21. sayısında aşı şusunun 1926 yılında Pastör Enstitüsünden alınmış olduğu belirtilmektedir (**Şekil 11**).

T. C. SİHHAT VE İÇTİMAİ MUAVENET VEKÂLETİ REFİK SAYDAM MERKEZ HİFZISSİHHA ENSTİTÜSÜ Neşriyatı Sayı : 21	
AŞILAR, SERUMLAR, ANTİJENLER - ALLERJENLER VE SEROLOJİK TEAMMÜLLER	
Üçüncü Baskı (1958)	
ANKARA, 1958	

İÇİNDEKİLER	
	Sayfa
ONSOZ	11
İMMÜNİTE ve TATBİKATI HAKKINDA	13
AŞILAR (Genel Bilgi)	14
SERUMLAR (Genel Bilgi)	19
BAKTERİ AŞILARI	33
BOĞ Verem Aşısı	35
Boğmaca Aşısı	40
Bruçella Aşısı	42
Nezle Aşısı	44
Kolera Aşısı	46
Stafilokok Aşısı	47
Tifo Aşısı	49
Veba Aşısı	51
ANATOKSİN AŞILARI	53
Difteri Aşısı	55
Tetanoz Aşısı	58
VİRUS ve RİKETSİYA AŞILARI	61
Çiçek Aşısı	63
Enflüenza Virüs Aşısı	67
Kuduz Aşısı	69
Kuduz Aşısının Endikasyon Levhası	71
Lekeli Humma Aşısı	72
KARMA AŞILAR	75
Boğmaca - Difteri Karma Aşısı	77
Difteri - Tetanoz Karma Aşısı	79
Difteri - Tetanoz - Boğmaca Karma Aşısı	81
Difteri - Tifo - Tetanoz Karma Aşısı	83
Difteri - Tifo Karma Aşısı	86
Enflüenza Virüs - Nezle Karma Aşısı	88
Lekeli Humma - Veba Karma Aşısı	90

Şekil 11. Aşilar, Serumlar, Antijenler-Allergenler ve Serolojik Teammüller. 1958 Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Neşriyatı Sayı:21.

Dr. Tevfik İsmail Gökçe tarafından yazılan 1959 basımı “Kazalarda ve Köylerde Verem Mücadelesi” kitabında, verem savaşının ülkemizin en küçük köy ve kasabasına kadar ulaştırıldığı anlatılmaktadır (Şekil 12). Kitabında Dr. Gökçe, bugünkü durumunda tam tersi olarak “*Filhakika kazalarda ve köylerde oturan vatandaşlarımızın sayısı 21 milyondur; yani umum nüfusumuzun %85’ini teşkil etmektedir*” bilgisini vermektedir. Ayrıca; “*B.C.G. kampanyası personeli memleketimizin her tarafından en ücra köşelerine kadar girmiş, oralarda çalışmış ve bu vesile ile bilhassa köylüyle çok yakından temas etmiş ve takip ettiği mükemmel taktik ile, mecburi olmayan bu aşı kampanyasına halkımızın %90 gibi görülmemiş bir nispette iştirakini sağlamıştır.*” cümleleriyle ülkemizde verem savaşının kahramanlarının hakkını teslim etmiştir.

Şekil 12. Kazalarda ve köylerde verem ile mücadele. 1959. Dr. Tevfik İsmail Gökçe, Kader Basımevi, İstanbul.

Tüm bu çabalar sonuç vermiş ve “Verem Aşısı Kampanyasının” 10. Yılında 33 milyon test ve 12 milyon kişiye aşılama yapılmıştır. **Şekil 13**’te kampanyaya ait broşürler gösterilmiştir.

Şekil 13. Verem aşısı kampanyasının 10. yıl broşürleri.

Tüm bu gelişmeleri 1962 yılında Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneğinin hazırlamış olduğu “Türkiye’de 5 Yıllık Verem Savaşı Planı”, “Verem Savaş Kanunu” ve bitmek bilmeyen, giderek güçlenen veremle mücadele çalışmaları izlemiştir.

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti “Mikobakteri Çalışma Grubu” 2010 yılında Prof. Dr. Ali Albay başkanlığında kurulmuş ve bugüne kadar birçok toplantı, kurs, seminer, panel, konferans gerçekleştirmiştir. Toplum bilgilendirme toplantıları ve farkındalık için verem konulu resim yarışmaları düzenlemiştir. Dün olduğu gibi bugün de veremle mücadele tüm hızıyla sürmektedir. Bu alana hizmet vermiş tüm bilim insanlarını, sağlık çalışanlarını, verem gönüllülerini saygıyla anıyorum.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Bu yazıda kullanılan tüm yazılı materyal ve efemera Barış Otlu kişisel arşivindedir.

Araştırmacı katkı oranı beyanı

Barış Otlu: Fikir oluşturulması, makale yazımı, eleştirel inceleme

Yusuf Yakupoğulları: Fikir oluşturulması, makale yazımı, eleştirel inceleme

Kaynaklar

- 1- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Türkiye’de Verem Savaşı 2020 Raporu. Yayın No:1205. Ankara 2021.
- 2- Refik C. Verem Mücadelesinde Preventorium ve Açık Hava Mektepleri. Hayat dergisi 1929;5(128):469-74.
- 3- Hamit Osman. 1. Sayı. Verem: Ankara Köyhocası Matbaası; 1933.
- 4- Tefik Sağlam. 4. Sayı. Verem Savaşı: Maarif Matbaası; 1944.
- 5- Léa Delmaire. Health policies and tuberculosis control: The case of Republican Turkey (twentieth century), Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe: online, 2023. Available from: <https://ehne.fr/en/node/21396>.
- 6- Ahmet Coşkun. Tekin Yılları Arasında Türkiye’de Veremle Mücadele Faaliyetleri. Journal of Universal History Studies 2018;1(1):1-21.
- 7- Tuğluoğlu F. Cumhuriyetin ilk döneminde verem mücadelesi ve propaganda faaliyetleri. İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi 2008;13-14.
- 8- Şeref Etker. İstanbul’un İlk Verem Savaşımı Derneği: Ligue contre la Tuberculose (Phitisie pulmonaire) de Constantinople. Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2020; 21(2):225-47.
- 9- ivsd.org [Internet]. İstanbul Verem Savaş Derneği. Available from: <https://ivsd.org.tr/About/Index>.
- 10- verem.org [Internet]. Türkiye Ulusal Verem Savaş Dernekleri Federasyonu. Available from: <https://www.verem.org.tr/haberler/ulkemizde-veremle-savas-calismalari-1918-yilinda-prof-dr-besim-omer-akalin-pasa-nin-veremle-mucadele-osmanli-cemiyeti-ni-kurmasiyla-baslamistir>.

Edebi Metinlerde Tüberküloz*

Tuberculosis in Literary Texts

Julide Sedef Göçmen¹¹Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0001-8207-8749>**Öz**

Türk ve Dünya edebiyatında/sanatında tüberküloz hastalığı edebi metinlere pek çok kez konu olmuştur. Türk edebiyatında tüberkülozun işlendiği metinlere baktığımızda Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde hastalığın nedeni aşk, aşk acısı ve kavuşamamaktır. Cumhuriyet döneminde ise hastalığın nedeni çoğu zaman fakirliktir. Roman ve şiirlerde konu olan hastalık, aynı zamanda Türk yazar ve şairlerden bazılarının muzdarip de olduğu bir hastalıktır. Dünya edebiyatında da tüberküloz pek çok esere (roman, şiir ve opera vs) ve bazı filmlere konu olmuştur. Dünyaca meşhur ressamlardan eserlerinde hastalığı konu edenler bulunmaktadır. Besteledikleri şarkılarda tüberkülozdan bahseden sanatçılar vardır. Türk sanatçılarında olduğu gibi, dünya edebiyatına katkı sunan sanatçılardan da tüberküloza yakalananlar ve hastalıktan vefat edenler olmuştur. Bu yazı ile Türkiye ve dünya edebiyatında / sanatında iz bırakan kişileri anmak amaçlanmıştır. Fakat, mevcut yazıda tüberküloz olan ya da metinlerinde tüberkülozdan bahsetmiş olan tüm sanatçıları ele almak mümkün olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Şiir, Edebi Metin, Tüberküloz.**ABSTRACT**

Tuberculosis disease has been the subject of literary texts many times in Turkish and World literature/art. When we look at the texts in Turkish literature where tuberculosis is discussed, the cause of the disease during the Tanzimat and Servet-i Funun periods is the love, the pain of love, and the inability to get together. In the Republican period, the cause of the disease was often poverty. The disease, which is the subject of novels and poems, is also a disease that some Turkish writers and poets suffer from. The subject of tuberculosis is mentioned in many works in World literature; It has been used in novels, poems, operas, and some films. There are World-famous painters who focus on the disease in their works. There are also artists who mention tuberculosis in the songs they composed. As is the case with Turkish artists, some artists who contributed to World literature also contracted tuberculosis and died from the disease. With this article, it is aimed to commemorate people who left their mark on Turkish and World literature / art. However, it is not possible for me to discuss all the artists who had tuberculosis or mentioned tuberculosis in their texts. I definitely have my shortcomings. I hope they would forgive me.

Keywords: Novel, Poetry, Literary text, Tuberculosis.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):39-43

DOI: 10.31020/mutfd.1400552

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 5 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 12 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Julide Sedef Göçmen <jgocmen@etu.edu.tr>

Giriş

Tüberküloz edebiyatta sık işlenen hastalıkların başında gelir. 19. yüzyılda çok yaygın bir hastalık olan ve o yıllarda tedavisi de olmayan tüberküloz umutsuz âşıkların, yoksulların, hasret çekenlerin hastalığıdır. Günümüzde, yerini AIDS ve kansere bırakmıştır. Ana konusu hastalık olan roman sayısı hem dünya edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında oldukça azdır. Dünya edebiyatından akla ilk gelen eser Albert Camus'un "Veba" adlı romanı Türk edebiyatında ise Peyami Safa'nın "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu"dur.¹

Selçuk Çıkla, Edebiyat ve Hastalık adlı kitabında on ayrı hastalık türünü roman ve öyküler ekseninde inceler. Bu hastalıkların bir kısmı biyolojik, bir kısmı ruhi hastalıklardır. Frengi, aşk hastalığı, verem ve aşk veremi, haset, intihar deliliği, histeri, bovarizm, narsizm, serbestlik ve delilik bu kitaba konu olan başlıklardır.²

Türk Edebiyatında Tüberküloz

Romanın neden "Osmanlı Dönemi" edebiyatında çok yaygın olmadığını Cemil Meriç şu şekilde açıklamaktadır: *"Divan Edebiyatı'nda roman yok. Niçin Olsun? Batının ilk romanlarından biri Alain-René Lesage tarafından yazılmış 'Topal Şeytan'. Roman kahramanı evinin içini okuyucuya açar, bizi yatak odalarına sokar. Roman başlangıcından itibaren bir ifşadır. Osmanlı'nın ne yaraları vardır ne de yaralarını teşhir etme hastalığı..."* buradan da anlaşılacağı gibi roman yazımı Osmanlı döneminde Tanzimat Dönemi'yle başlar. Daha öncesinde roman formunda eser yoktur.¹

Tanzimat Dönemi romanlarında ölümün taşıyıcı hastalığı olan "tüberküloz" eserlerde o kadar sıklıkla işlenmiştir ki, romantik âşıkların birbirlerine kavuşamama temasının belirgin bir ayırıcı niteliği kazanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar: *"Devrin edebiyatı başka hastalık bilmez gibidir"* demek zorunda kalmıştır. Türk edebiyatında veremin görüldüğü ilk edebî dönem, Tanzimat Dönemi'dir. Türk edebiyatında veremin geçtiği ilk eser; Mehmet Murat (Mizancı Murat)'ın "Turfanda mı Turfa mı?" adlı romanıdır.¹

Mizan isimli gazeteyi çıkarmasından dolayı "Mizancı Murat Bey", tarih kitaplarından dolayı da "Tarihçi Murat Bey" adlarıyla anılan Mehmet Murat'ın tek yapıtı olan "Turfanda mı, Turfa mı?" isimli yapıtının Roman kahramanı, Mansur (Fransa'da Tıp eğitimi almış)'un İstanbul'a geldiği 1860'lı yılların sonundan başlayarak, 1879' da yazmış olduğu son mektubun tarihine dek yirmi yıllık bir zaman dilimindeki olayları anlatır. 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı'na gönüllü katılır. Savaş sırasında orduda gözlemlediği aksaklıkları, düzensizlikleri açıkça eleştirdiğinden amirlerinin hışmına uğrar; gönderildiği sürgünde hastalanır ve ölür. Şemsettin Sami'nin "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat"ı Türk edebiyatındaki ilk roman denemelerinden biridir. 1872 yılında Hadika gazetesinde tefrika edilmeye başlar; bir yıl süren tefrika, üç cüz hâlinde 1873'te tamamlanır ve 1964 yılında Sedit Yüksek tarafından yeni harflerle yayımlanır. Şemsettin Sami'nin roman türündeki tek eseridir. Sonu ölümle biten bir aşk hikâyesi anlatılır. Romanındaki baş kişilerden biri olan Fitnat da vereme yakalanır ancak Fitnat, verem sebebiyle değil de intihar ederek ölür. Halit Ziya Uşaklıgil'in Servet-i Fünun Dönemi'nde yazdığı romanı "Aşk-ı Memnu"da ise konağın uşağı Beşir, konağın sahibinin kızı Nihal'e olan aşkı ve bu aşk sonucu çektiği aşk acısı sebebiyle vereme yakalanır. Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu dışındaki romanlarında da; kahramanların vereme yakalanıp öldüğü görülür. "Nemîde" adlı romanındaki Nemîde, Nail'e âşık olur. Nail'in başkasına âşık olduğunu öğrenen Nemîde bu üzüntü sebebiyle veremden ölür. Yine aynı yazarın "Mai ve Siyah" romanındaki Râci de veremden ölür. Halide Edip Adivar'ın "Vurun Kahpeye" adlı romanında, Aliye adındaki İstanbul'lu genç bir öğretmenin kimsenin gitmek istemediği Anadolu topraklarında yaşadığı içler acısı durumu anlatılmaktadır. Aliye'nin annesi veremlidir. Romanda Aliye şu şekilde betimlenir; *"Aliye, rakik gözlü, enli omuzlu, Yemen'den Kafkas'a, Kafkas'tan Suriye'ye geçmiş ve kaybolmuş kahraman, fakat isimsiz ve talihsiz bir yüzbaşı ile dal gibi narin, zavallı ve hassas Fatih'li veremli bir kadının çocuğu idi."*

Nâbizâde Nazım'ın "Karabibik" (1890'da yayınlanan Türk edebiyatındaki ilk köy romanıdır), Abdülhak Hâmid Tarhan'ın "Finten", Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu ve Ateş Gecesi", Recaizade Mahmut Ekrem'in "Araba

Sevdası”, Ahmet Mithat Efendi’nin “Felatun Bey ile Râkım Efendi”, Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım’ın birlikte yazdıkları “Hayâl ve Hakikât” romanlarının konusu içinde de tüberküloz hastalığı vardır. Peyami Safa’nın 9. Hariciye Koğuşu, ilk baskısı 1930 yılında yapılmış otobiyografik romanıdır. Peyami Safa’nın en fazla basılan ve beğenilen eseridir. On beş yaşında hasta bir çocuğun 1915 yılındaki başından geçen olayları anlattığı bir hatıra defteri şeklinde kaleme alınmıştır. Romanın baş kişisi ve anlatıcısı olan “Hasta Çocuk”un isminden romanda bahsedilmez. Bilinçli olarak, romancının değil roman kahramanının gözlemlerini esas alan ilk Türk romanıdır. Romanın kahramanı olan 15 yaşındaki genç, dizindeki kemik tüberkülozu hastalığı nedeniyle Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’na yatar. Gördüğü tedavi sonucu bacağı kesilmekten kurtulur.

Yukarıda örneklerle açıklandığı üzere, verem, Tanzimat Dönemi romanlarında karşılaşılan en yaygın hastalıktır. Servet-i Fünun Dönemi’nde de sıklıkla işlenen temalar arasındadır.

Türk edebiyatında tüberkülozun romanlardaki hâkimiyeti Cumhuriyet Dönemi’nin başlarında da devam eder. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Huzur” adlı romanında yer alan, romanın baş kişilerinden biri olan Suat tüberküloza yakalanır. Tanpınar’ın “Aydaki Kadın” adlı eserindeki Marie adlı kadın karakterin tasvirinde de tüberkülozla karşılaşılır. Kemâl Tâhir’in ölümünden sonra yayımlanan romanı “Karılar Koğuşu”nda Malatya Cezaevindeki anılarını, İkinci Dünya Savaşı yıllarının Türkiye’sini anlatmak için kullanır. Bu romanda tüberküloza yakalanma sebebi olarak karşımıza Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi’nde tüberküloza yakalanmaya sebep olarak gösterilen aşk acısı çıkar. Sabahattin Ali’nin “İçimizdeki Şeytan” adlı romanı birbirini severek evlenen, hayata bakış tarzları ve kişilikleri farklı olan iki gencin anlaşamayarak ayrılmasını konu edinen romanıdır. Sabahattin Ali’nin bu eserinde tüberküloza yakalanma sebebi olarak okuyucunun karşısına fakirlik ve bunun doğal sonucu olarak açlık çıkar. Oğuz Atay’ın “Tutunamayanlar” adlı romanında tüberküloz ana olaya etki etmeyen bir şekilde karşımıza çıkar. Bu romanda da tüberkülozun sebebi olarak fakirlik gösterilmektedir. Ayşe Kulin’in Cumhuriyet tarihinin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreya Koral’ın hayat hikâyesini anlattığı “Füreya” adlı romanında verem ana olay şeklinde karşımıza çıkar. Ana kahraman Füreya tüberküloza yakalanır ve uzun bir tedavi süreci sonunda sağlığına kavuşur. Orhan Pamuk’un mekân olarak Kars’ı seçtiği Türkiye’nin siyasî ve sosyal hayatını çizdiği Nobel Edebiyat Ödülü’nü almasını sağlayan “Kar” adlı romanında tüberkülozlu bir kadın karakter okuyucunun karşısına çıkar.^{1,3,4}

Tüberküloz Olan Yazarlarımız ve Şairlerimiz

Peyami Safa, küçük yaşlarda babasını kaybedince annesi ve ağabeyi ile zor şartlar altında yaşamıştır. Yazarın sağ kolunda kemik tüberkülozu hastalığı baş gösterir. O yıllarda içinde bulunduğu durumu otobiyografik romanı Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’nda işlemiştir. Karabibik’in yazarı, Nabizade Nazım da kemik tüberkülozu tanısı ile Haydarpaşa Hastanesinde tedavi görmüş ve 31 yaşında tüberkülozdan ölmüştür. Yazar Mahmut Yesari 1945 yılında Yakacık Sanatoryumu’nda vefat etmiştir. Şair Rüstü Onur 22 yaşında ve şair Muzaffer Tayyip Uslu 24 yaşında tüberkülozdan ölmüşlerdir. Her iki şairin Zonguldak’ta lise edebiyat öğretmenleri Behçet Necatigil de 1930’lu yıllarda Kastamonu’da lise eğitimi sırasında vereme yakalanmıştır. Rifat Ilgaz ve Cahit Sıtkı Tarancı da tüberküloz olan yazarlarımızdandır.³⁻⁵

Dünya Edebiyatında Tüberküloz

Tüberküloz, Charles Dickens’in “Dombey ve Oğlu” (1848), Elizabeth Gaskell’in “North and South” (1855), Mrs. Humphry Ward’ın “Eleanor”u (1900) gibi çeşitli Viktorya Dönemi İngiliz romanlarında da yer alır. Victor Hugo tüberküloz temasını defalarca kullanmıştır. Hugo’nun 1831 tarihli “Notre-Dame de Paris” romanında kamburun omurga deformitesinin olası nedeni tüberkülozdur. Hugo’nun Sefiller romanının karakteri (Les Misérables-1862) olan Fantine hastalanır ve sonunda veremden ölür. XIX yüz yıl Rus edebiyatında tüberkülozlu karakterler sıklıkla kullanılmıştır. Fyodor Dostoyevski’nin eserlerinde; “Suç ve Ceza”da Katerina Ivanovna, “Cinler”de Kirillov, “Budala” (The Idiot)’da Ippolit ve Marie veremli ve nihilist roman karakterleridir.

Thomas Mann “Sihirli Dağ” ya da “Büyülü dağ” adlı eserini 1925 yılında yazmıştır. Bu eser 1929 yılında Nobel edebiyat ödülünü almıştır. Roman sanatoryumda geçer ve romandaki baş karakter Hans tüberkülozdur.^{5,6}

Dünya Edebiyatında Tüberküloz Olanlar

Fransız yazar Moliere, 1673’te yazdığı “Hastalık Hastası” isimli oyunun dördüncü temsilinde birden kan kusmaya başlamış ve birkaç saat içinde veremden ölmüştür. Şairlerden John Keats, Percy Bysshe Shelley ve Edgar Allan Poe, Besteci Frédéric Chopin, Roman yazarı Katherine Mansfield, Brontë ailesi, Fyodor Dostoevsky Thomas Mann, W. Somerset Maugham ve Robert Louis Stevenson, sanatçılardan Jean-Antoine Watteau, Elizabeth Siddal, Marie Bashkirtseff ve Aubrey Beardsley hastalığa yakalanmış ünlülerdir.⁶

Bu yazı ile Türkiye ve dünya edebiyatında/sanatında eserlerine tüberkülozu konu edenlerle, kendileri tüberküloza yakalanmış olan eser sahiplerini konu ettik. Edebiyata/sanata iz bırakan kişileri anmış olduk. “Edebi Metinlerde Tüberküloz” başlığı ile sanat dünyasında kısa bir gezinti yapmış olduk. Tüberküloz olan ya da metinlerinde tüberkülozdan bahsetmiş olan tüm sanatçıları ele almamız mümkün değildir.

Bu metni niçin yazdım?

Robert Koch, 24 Mart 1882’de basili tanımlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü önerisi ile, 1996 yılından beri 24 Mart tarihi “Dünya Tüberküloz Günü” olarak ilan edilmiştir (**Şekil 1**).^{7,8}

Şekil 1. Robert Koch (resimdeki), 24 Mart 1882’de Berlin Fizyoloji Enstitüsü’nde, tüberküloz patojeninin keşfini duyurdu ve “Tüberküloz Etiyolojisi” konulu konferansıyla bir gecede dünyaca ünlü oldu.

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mikobakteri Çalışma Grubu’ndan 24 Mart 2023’te Dünya Tüberküloz Günü’nde “Edebi Metinlerde Tüberküloz” başlığı ile bir sunum hazırlamam istenmişti, bu yazı o tarihteki sunum metnine sadık kalınarak hazırlanmıştır.

Cumhuriyetimizin 100 yılına armağan olsun.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Kalkan MS. 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Verem Hastalığı. T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul: Yüksek Lisans tezi; 2017.
2. Çıkla S. Edebiyat ve Hastalık. 1st ed. İstanbul: Kapı Yayınları; 2016.

3. kitaphaber.com.tr [Internet]. Mustafa Atalay, Kötülüğün Doğası mı Hastalığın Edebiyatı mı? Available from: <https://www.kitaphaber.com.tr/kotulugun-dogasi-mi-hastaligin-edebiyati-mi-k4173.html>
4. Uğurlu YS. Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2020;8(15):57-69.
5. ivek akademi.org [Internet]. Dr. Mahmut Tokaç, Verem ve Sanat. Available from: <https://ivek akademi.org/blog/verem-ve-sanat/>.
6. academic-accelerator.com [Internet]. Cultural Depictions Of Tuberculosis. Available from: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cultural-depictions-of-tuberculosis>.
7. thecollector.com [Internet]. Romanticizing Death: Art in the Age of Tuberculosis. Available from: <https://www.thecollector.com/tuberculosis-art/>.
8. The Robert Koch Institute [Internet]. Robert Koch: One of the founders of microbiology. Available from: https://www.rki.de/EN/Content/Institute/History/rk_node_en.html

Erlich-Ziehl-Neelsen Boyama Yönteminin Tarihçesi*

History of the Ziehl-Neelsen Staining Method

Nuri Özkütük¹

¹Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Mikrobiyoloji AD.

<https://orcid.org/0000-0002-2848-5914>

Öz

Yüzyılı aşkın süredir klinik örneklerde aside dirençli bakterilerin saptanması amacıyla kullanılan mikroskopik inceleme her düzey tanı laboratuvarında uygulanabilen hızlı, basit, ucuz ve kolay bir yöntemdir. Bu derlemenin amacı tüberküloz tanısı için mikroskopik incelemede kullanılan EZN boyama yönteminin geliştirilme süreci ve bu süreçte katkısı olanların araştırılmasıdır. İlk kez 24 Mart 1882'de Robert Koch, yayma preparatları sıcak metilen mavisinde 20-24 saat bekleterek tüberküloz basillerini boyayabildiği duyurmuştur. Koch'un boyamasında zıt boya olarak kullanılan bismark kahverengisi nedeni ile tüberküloz basilleri mavi, diğer bakteriler kahverengi boyanıyordu. Koch'un yönteminin iyileştirilmesi için ilk öneri, Mayıs 1882'de Paul Ehrlich'ten gelmiştir. Ehrlich tüberküloz basili dışındaki bakterilerin boyayı bırakmaları için bir mineral asit kullanarak renksizleştirme basamağını geliştirmiş, ayrıca boya olarak metilen mavisi yerine fuksin, boya sabitleyici olarak anilin yağını kullanmıştır. Prof. Rindfleisch ise sıcak boya kullanmak yerine, üzerine boya koyulan yayma preparatı alttan ısıtılarak boyama süresini kısaltmıştır. Ağustos 1882'de Franz Ziehl, boya sabitleyici olarak anilin yağı yerine karbolik asit kullanarak Ehrlich'in yöntemini değiştirmiştir. Temmuz 1883'de Friedrich Neelsen iyileştirme çalışmalarını birleştirerek birincil boya olarak karbolfuksin, zıt boya olarak metilen mavisi, renksizleştirme için sülfirik asit ve sıcaklık olarak alttan ısıtmanın kullanıldığı yöntem ile 5-10 dakikada tüberküloz basillerinin kırmızı diğer bakterilerin mavi olarak boyadığını bildirmiştir. Günümüze kadar kullanılmakta olan bu boyama yöntemi en az beş bilim adamının çabaları sonucu geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüberküloz, Ehrlich, Ziehl, Neelsen, Boyama.

ABSTRACT

For over a century, microscopic examination used for the detection of acid fast bacteria bacilli in clinical specimens has been a rapid, simple, inexpensive, and easily applicable method in diagnostic laboratories at every level. The aim of this review is to explore the development process of the Ziehl-Neelsen (ZN) staining method used in microscopic examination for the diagnosis of tuberculosis and to investigate the contributions made during this process. On March 24, 1882, Robert Koch announced that he could stain tuberculosis bacilli by allowing smear preparations to stand in warm methylene blue for 20-24 hours. Due to the use of Bismarck brown as a counterstain in Koch's staining, tuberculosis bacilli were stained blue, while other bacteria were stained brown. The first suggestion to improve Koch's staining came from Paul Ehrlich in May 1882. Ehrlich developed a decolorization step using a mineral acid to make bacteria other than tuberculosis bacilli lose their stain. Additionally, he used fuchsin instead of methylene blue as a dye and aniline oil as a fixative. Prof. Rindfleisch shortened the staining time by heating the smear preparation from below instead of using hot dye. In August 1882, Franz Ziehl changed Ehrlich's method by using carbolic acid as a fixative instead of aniline oil. In July 1883, Friedrich Neelsen combined improvement efforts, reporting a method using carbolfuchsin as the primary dye, methylene blue as the counterstain, sulfuric acid for decolorization, and heating from below for 5-10 minutes, resulting in tuberculosis bacilli being stained red and other bacteria being stained blue. This staining method, which has been used to the present day, was developed through the efforts of at least five scientists.

Keywords: Tuberculosis, Ehrlich, Ziehl, Neelsen, Staining.

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):44-50

DOI: 10.31020/mutfd.1402031

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 8 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 13 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Nuri Özkütük <nuri.ozkutuk@cbu.edu.tr>

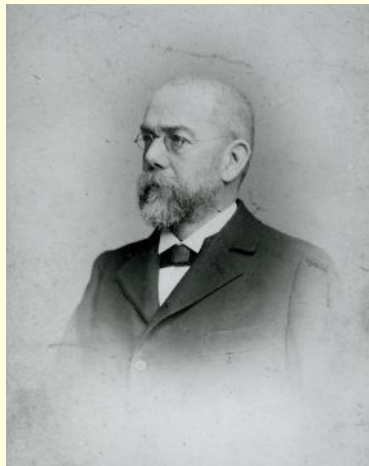
Giriş

Mikobakteriler, hücre duvarının kompleks lipidlerden zengin olması nedeni ile, boyanın lipit tabakasını geçebilmesini sağlayan özel boyama yöntemleri ile boyandığında aldıkları boyayı asit-alkol solüsyonları ile bırakmazlar. Mikobakteriler bu özelliği nedeni ile “aside dirençli bakteri” (ARB) olarak adlandırılır. Aside dirençli bakterileri boyamak için kullanılan yöntemlere ise “Aside Dirençli Boyama” yöntemleri denir. Aside Dirençli Boyama yöntemlerinden halen kullanılmakta olan en eski yöntem ise ülkemizde “Ehrlich-Ziehl-Neelsen” (EZN) boyama, çoğu ülkede ise “Ziehl-Neelsen” (ZN) boyama olarak adlandırılan yöntemdir. Tüberküloz tanısında yüzyılı aşkın süredir klinik örnekten hazırlanan yaymada mikroskopik inceleme ile basilin görülmesi amacıyla kullanılan EZN boyama her düzey tanı laboratuvarında uygulanabilen hızlı, basit, ucuz ve kolay bir yöntemdir.¹

Tüberküloz ile ilgilenen çoğu kişi tüberküloz basillerinin boyanması için kullanılan ilk yöntemin EZN boyama olduğunu ve Ehrlich, Ziehl ve Neelsen isimli araştırmacılar tarafından geliştirildiğini düşünür. Ancak bu araştırmacılar kimdir ve gerçekten bu boyama yöntemini birlikte çalışarak mı geliştirmişlerdir? Tüberküloz ile ilgilenen çoğu kişinin sahip olduğu diğer bir bilgi ise tüberküloz basilinin ilk kez Robert Koch tarafından görüldüğü ve tanımlandığıdır. Tüberküloz basili, Ehrlich, Ziehl ve Neelsen’den daha önce ilk kez Robert Koch tarafından görüldü ise Robert Koch basili nasıl boyamıştır? EZN boyama yönteminden daha önce başka bir boyama yöntemi mi geliştirilmiştir? Bu sorulara yanıt bulabilmek için tarihte yaklaşık 140 yıl geriye gidip, adı geçen araştırmacıları ve EZN boyama yönteminin geliştirilme sürecini araştıralım.

Robert Koch ve Tüberküloz Basilinin Keşfi

İlk kez 24 Mart 1882’de Alman Doktor Robert Koch, Berlin’deki Fizyoloji Enstitüsündeki (Emil du Bois Reymond’s Institute for Physiology) sunumunda akciğer tüberkülozundan sorumlu mikroorganizmayı keşfettiğini ilan etmiştir (**Şekil 1**). Bu Koch’un en büyük bilimsel başarısı olarak kabul edilir. Bununla birlikte, bu muazzam keşif bir anda yapılmamıştır. Daha önce 1865 yılında Fransız bir askeri doktor, Jean-Antoine Villemin’in tüberkülozun bulaşıcı bir hastalık olduğunu göstermesi Koch’un çalışmalarına ışık tutmuştur. Ayrıca Koch’un daha önce kullanılan katı besiyeri ya da et suyu temelli besiyeri yerine serum temelli besiyeri kullanmış olması da çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Yine Koch, 1875’te Karl Weigert tarafından geliştirilen alkol-metilen mavisi boyama yöntemi gibi, patojen mikroorganizmaların gösterilmesinde yararlı olan boyama yöntemleri ile tüberküloz basilinin kolayca boyanmadığını gözlemlemiş ve bunun üzerine Karl Weigert’in yönteminde değişiklik yapmayı denemiştir.^{2,3,4}

Şekil 1. Robert Koch

Robert Koch’un Berlin’deki sunumdan iki hafta sonra, konuyla ilgili ilk yayını 10 Nisan 1882’de “Berliner Klinische Wochenschrift” dergisinde “Die Aetiologie der Tuberculose” başlığı ile yayımlandı.^{5,6} Akciğer

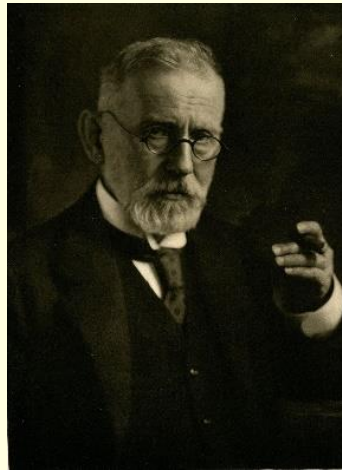
tüberkülozundan sorumlu Tüberkelvirüs adlı mikroorganizmayı keşfettiğini bildirdiği bu ufuk açıcı makalesi (iki yıl sonra bu mikroorganizma *Mycobacterium tuberculosis* olarak adlandırılacaktır) basilin boyanmasında kullandığı yöntemin açıklamasını içeriyordu: Bu makalesinde özetle yöntemi şu şekilde anlatıyordu;

“İncelenecek malzeme, patojen bakterileri incelemek için genellikle kullanılan şekilde hazırlanır. Bu malzeme ya lama yayılır, kurutulur ve ısıtılır veya alkolde sabitlenir. Lamalar boya çözeltisine konur. Boya çözeltisi şu şekilde hazırlanır: 200 cc damıtılmış suya, 1 cc konsantre alkol ile çözülmüş metilen mavisini çözeltisi karıştırılır, çalkalanır ve ardından 0.2 cc %10'luk potasyum hidroksit çözeltisi tekrarlı çalkalamalarla eklenir. Bu karışım, birkaç gün bekletildikten sonra çökelti göstermemelidir. Boyanacak materyal bu çözeltide 20-24 saat kalır. Bu işlem sırasında boya çözeltisinin su banyosunda 40°C'ye kadar ısıtılması boyama süresini yarım ya da bir saate kadar kısaltabilir. Bunu takiben lamalar, her kullanımdan önce süzülen konsantre bir sulu vesuvin çözeltisi (Bismarck kahverengisi) ile kaplanır ve 1-2 dakika sonra damıtılmış su ile yıkanır. Metilen mavisini aşamasından sonra preparat belirgin şekilde aşırı boyanmıştır ve koyu mavi görünür. Vesuvin ile işlem sırasında bu mavi renk kaybolur ve soluk kahverengi bir renkte boyanır. Mikroskop altında hayvan dokusunun tüm bileşenleri ve diğer bakteriler kahverengi görünürken, tüberküloz basilleri güzel bir maviye boyanır. Tüberküloz basilleri genellikle çok az sayıda bulunmalarına rağmen, bu renk kontrastı o kadar çarpıcıdır ki bunların yüksek kesinlikle görülmesini ve tanımlanmasını sağlar”

Bu makalede görüldüğü gibi Koch'un boyama yönteminde günümüzdeki yöntemle benzer şekilde, bir birincil boya (metilen mavisini), bir mordan yani boya sabitleyici (potasyum hidroksit), boyamayı kolaylaştırıcı ısı, dekolorizasyon ve ikincil boya (vesuvin) kullanmış olması ilginçtir. Buradan anlaşılmaktadır ki günümüz EZN boyama yöntemi Koch'un yöntemini geliştirmeye yönelik çabaların sonucu ortaya çıkmıştır.

Paul Ehrlich

Koch'un yöntemini iyileştirmeye dair ilk öneriler, Koch'un Berlin'deki samsasyonel sunusunda bulunanlardan biri olan Alman Doktor Paul Ehrlich'den geldi (**Şekil 2**). Aynı zamanda Karl Weigert'in kuzeni olan Ehrlich, Berlin'deki Charité'de deneysel klinik tıbbın kurucusu Theodor Frerichs'in yanında histoloji, hematoloji ve boyalar üzerine çalışmaktaydı.⁷

Şekil 2. Paul Ehrlich

Ehrlich, Koch'tan hemen sonra, 1 Mayıs 1882'de Berlin İç Hastalıkları Derneği'nde yaptığı konuşmasında basilin alkali metilen mavisini yerine anilin metil viyole veya anilin fuksin ile boyanmasını önerdi. Konuşması özetle şöyleydi;

“Balgamdan küçük bir parça iki lam arasında ezilip, sonra lamalar birbirinden ayrılır. Elde edilen ince tabaka havada kurutulur. Sabitlemek için bu preparatları ya 100-110 °C 'de bir saat boyunca tutmak ya da daha

uygunu bir Bunsen bekinin alevinden üç kez geçirmek gerekir. Boyama için, anilin yağı ile doyurulmuş su içine, alkolde çözülmüş fuksin veya metilen mavisi eklenir. Elde edilen bu sıvıya preparat konulur, 15-30 dakika boyanma için yeterlidir. Vesuvın yerine daha iyi ve hızlı bir renk giderici olarak bir asit kullanmak gereklidir ve ben 1/3 sulandırılmış nitrik asiti öneririm, bununla birkaç saniye içinde renk solar. Bu aşamada preparatı incelemek mümkün olabilir, ancak basili daha kolay odaklamak için basiller mor ise (birinci boya olarak metil viyole kullanılmış ise) arka planı sarı, eğer basiller kırmızı ise (birinci boya olarak fuksin kullanılmış ise) arka planı mavi boyamak önerilir.”^{6,8}

Sonuç olarak; Ehrlich tüberküloz basili dışındaki bakterilerin boyayı bırakmaları için bir mineral asit (nitrik asit) kullanarak renksizleştirme (dekolorizasyon) basamağını geliştirmiş, ayrıca boya olarak metilen mavisi yerine fuksin, mordan (boya sabitleyici) olarak anilin yağını kullanmıştır. Koch'un memnuniyetle karşıladığı bu gelişme ile bu tarihten itibaren iki bilim adamı arasında dostluk bağı oluşmuştur.

Ehrlich, 1886'da anilin ve türevleriyle yaptığı çalışmalar, tüberküloz basilinin mumsu zarfının önemi, zıt boyamanın rolü gibi konulara değindiği bir makale yayımlayacaktır.^{6,9}

Georg Eduard Von Rindfleisch

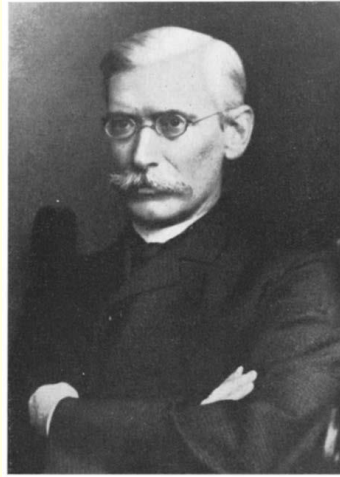
Aynı yıl Würzburg Üniversitesi'nde patoloğ olan Prof. Rindfleisch, Ehrlich'in yönteminde sıcak boya kullanmak yerine, üzerine boya koyulan yayma preparatın alttan ısıtılarak boyama süresinin kısaltılabileceğini gösterdi (**Şekil 3**). 22 Temmuz 1882 tarihinde British Medical Journal'da yayınlanan bir makalede Ehrlich'in yöntemine Rindfleisch'in preparatı ısıtma değişikliği ile değinildi.^{6,10}

Şekil 3. Eduard Von Rindfleisch

Franz Ziehl

Bir bakteriyolog ve nörolog olan Franz Ziehl 1882'de Heidelberg'deki Tıp Kliniği'nde çalışmaktaydı (**Şekil 4**). Paul Ehrlich'den kısa bir süre sonra, 12 Ağustos 1882'de yayımlanan makalesinde Ehrlich'in yönteminde mordan olarak anilin yerine karbolik asit (fenol) kullanarak ve dekolorizasyon için daha zayıf bir asit kullanarak nasıl değişiklik yaptığını açıkladı. Makalesinde şöyle yazıyordu; “anilin yağının saf bileşenlerini elde edemedik. Aromatik serilere ait bir madde kullanmamız gerektiği için karbolik asidi test ettik”. Böylece Ziehl tüberküloz basilini ilk kez karbolifuksin (fenollü fuksin) ile boyayan kişi olarak tanındı.^{6,11}

Şekil 4. Franz Ziehl

“Deutsche Medizinische Wochenschrift” dergisindeki 31 Ocak 1883 tarihli “Tüberküloz basilini bulmanın özellikle tanı ve prognoz açısından önemi” isimli makalesinin sonuç bölümünde şu bilgilere yer verdi “Çoğu pulmoner tüberküloz vakasında tüberküloz basili bulunabilir; istisnalar mevcuttur. Tüberküloz basilinin bulunması, tüberküloz tanısını doğrulayabilir. Bazı durumlarda bu bulguyla ayırıcı tanı mümkündür. Tüberküloz basili bulunamıyorsa, tüberkülozu daima dışlamak mümkün olmayabilir. Basilin sayısı ve türü herhangi bir prognoz sonucuna izin vermez”.^{6,12} Aynı dergide, 25 Nisan 1883 tarihli “Tüberküloz basilini boyama üzerine” başlıklı makalesi ise boyama yöntemi ile ilgili Ehrlich ile olan anlaşmazlığına dairdir.^{6,13}

Friedrich Karl Adolph Neelsen

Neelsen, Ernst Wagner'in öğrencisi olarak eğitim gördüğü Leipzig'den 1876 yılında mezun oldu, 1878'e kadar Leipzig'de, 1884'e kadar Rostock'ta Patoloji Enstitüsü'nde asistan olarak çalıştı ve burada 1884'te profesör oldu. 1894'te 40 yaşında tüberküloz nedeni ile öldü (Şekil 5).⁶

Şekil 5. Friedrich Karl Adolph Neelsen

Tüberküloz basillerinin boyanmasında kullanılan yöntemin iyileştirilmesi sürecine son olarak Neelsen dahil oldu. Alman dergisi “Centralblatt für die medicinischen Wissenschaften”deki 14 Temmuz 1883 tarihli, “Tüberküloz teorisi üzerine gelişigüzel bir not” isimli makalesinde şunlar yazılmıştı: “ilk olarak alkol içindeki %75 fuksin ve %5 karbolik asit çözeltisini boyama sıvısı olarak kullandım ve %25 sülfürik asit ile renksizleştirdim. Bu yöntem diğer kullandığım yöntemlere göre daha iyi sonuçlar veriyor.”^{6,14}

Friedrich Neelsen, ölmeden 2 yıl önce, 1892'de, “uygulayıcılar ve öğrenciler için patolojik-anatomik tekniğin temelleri” adlı bir kitap yayımladı.^{6,15} Bu kitapta boyama yöntemini şu şekilde açıkladı:

“Lam üzerindeki tüberküloz basillerini boyamak için, olağan normal karbolik asit ve fuksin çözeltisini (1.0 fuksin, 100.0 karbolik asitin sudaki %5’lik solüsyonu, 10.0 saf alkol) şu şekilde kullanıyorum. Kurutulmuş lam preparatları 110°C’de 5 dakika ısıtıldıktan sonra, bir pipet aracılığı ile büyük bir damla boya çözeltisi ile kaplanır ve ısıtıcı bakır levha üzerine yerleştirilir. (Lam üzerinden sıvının akmamasına, etrafa saçılmamasına dikkat edilmelidir). Sıvı kaynamaya başladığı anda (yalnızca birkaç saniye sürer) kurumayı önlemek için bir damla boya çözeltisi eklenir ve bu preparatların kaynar boya çözeltisi ile 1,5-2 dakika boyunca kaplı kalması için tekrarlanır. Bundan sonra, preparatlar sulu sülfürik asit çözeltisine (75.0 damıtılmış suya 25.0) konur ve koyu kırmızı renk neredeyse tamamen kaybolana kadar 0,5-2 dakika bekletilir. Preparatlar bol su ile yıkanır, eğer preparatlar hâlâ koyu kırmızı gibi görünüyorsa sülfürik asitle dekolorize etme işlemi tekrarlanmalıdır. Son olarak, zıt boyama için lamlar 0,5-1 dakika boyunca konsantre sulu metilen mavisi çözeltisi içine daldırılır, tekrar su ile yıkanır, kurutulur. Tüberküloz basilleri preparatta parlak kırmızı, çekirdekler mavi ve sitoplazma soluk mavi olarak görünür”

Özetle; bir patolog olan Friedrich Neelsen iyileştirme çalışmalarını birleştirerek birincil boya olarak karbolifuksin, zıt boya olarak metilen mavisi, renksizleştirme için sülfürik asit ve sıcaklık olarak alttan ısıtmanın kullanıldığı yöntem ile 5-10 dakikada tüberküloz basillerinin kırmızı, diğer bakterilerin mavi olarak boyadığını bildirmiştir.

Sonuç

Günümüz EZN boyası, Koch'un yöntemini geliştirmeye yönelik çabalarının bir evrimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu alandaki önemli katkıları olanlar: Mineral asit ile dekolorizasyonu iyileştiren, aynı zamanda kırmızı bir boya olan fuksini ve mordan olarak anilin yağını kullanan Ehrlich; mordan olarak karbolik asit kullanan Ziehl; yayma preparatı sıcak suya koymak yerine alttan ısıtan Rindfleisch; Ziehl'in mordanını, Ehrlich'in kırmızı boyasını ve Rindfleisch'in ısıtma yöntemini birleştiren ve detaylandıran Neelsen. Bu sürecin çok kısa bir süre içinde gerçekleşmesi de ilginçtir.

Gerçekte, EZN yöntemi en az beş kişinin çalışmasına dayanmaktadır: Koch, Ehrlich, Rindfleisch, Ziehl ve Neelsen. Bu nedenle belki de yöntemin adı “Koch-Ehrlich-Rindfleisch-Ziehl-Neelsen (KERZN)” yöntemi olmalıdır ama bu çok da pratik bir ad olmayacaktır. En azından 1890’lardan bu yana “Ziehl-Neelsen (ZN)” yöntemi olarak adlandırılan bu boyama yöntemi, Türkiye’de “Ehrlich-Ziehl-Neelsen (EZN) boyama” olarak adlandırılarak Paul Ehrlich’in de hakkı verilmiş olmaktadır.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. European Centre for Disease Prevention and Control. Handbook on tuberculosis laboratory diagnostic methods in the European Union – Updated 2022. Stockholm: ECDC; 2023.
2. Cambau E, Drancourt M. Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882. Clin Microbiol Infect 2014;20(3):196-201.
3. Villemin JA. Etudes sur la tuberculose: preuves rationnelles et experimentales de sa specificite et de son inoculabilite. Paris: J.-B. Bailliere; 1868.
4. Weigert C. Färbung der Bakterien mit Anilinfarben. Breslau: Universitat Breslau; 1875.
5. Koch R. Die Aetiologie der Tuberculose. Berliner klinische Wochenschrift 1882;15:221–30.
6. Bishop PJ, Neumann G. The history of the Ziehl-Neelsen stain. Tubercle, 1970;51(2):196-206.
7. Jay VA. Portrait in History: Paul Ehrlich. Arch Pathol Lab Med 2001;125:724-5.
8. Ehrlich PV. Aus dem Verein für innere Medizin zu Berlin. Sitzung vom, 1. Mai 1882. Deutsche Medizinische Wochenschrift 1882;8:269.
9. Ehrlich P. Beiträge zur Theorie der Bacillenfärbung. Charite-Annalen 1886;11:123.
10. Editorial note. The bacillus of tubercle. Br Med J 1885;1(1256):169-171.

11. Ziehl F. Zur Färbung des Tuberkelbacillus. Dtsch Med Wochenschr 1882;8(33):451.
12. Ziehl F. Zur Lehre von den Tuberkelbacillen insbesondere über deren Bedeutung für Diagnose und Prognose. Dtsch Med Wochenschr 1883;9(5):62-67.
13. Ziehl F. Ueber die Zuverlässigkeit von Impfungen in die vordere Augenkammer mit tuberculösen Substanzen. Dtsch Med Wochenschr 1883;9(17):247.
14. Neelsen F. Ein casuistischer Beitrag zur Lehre von der Tuberkulose. Centralblatt für die medicinischen Wissenschaften 1883;28:497-501.
15. Neelsen F. Grundriss der pathologisch-anatomischen Technik für praktische Ärzte und Studierende. Ferdinand Enke: Stuttgart; 1892. pp:66.

Tüberkülozun Modanın Zirvesi Olduğu Zamanlar: Tüketim Şıklığı*

When Tuberculosis was The Peak of Fashion: Consumption Elegance

Gönül Aslan¹

¹Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.

<https://orcid.org/0000-0002-1221-7907>

ÖZ

Tüberküloz (TB), insanlığı etkilediği bilinen en eski hastalıklardan biridir ve halen önemli bir halk sağlığı sorunudur. Bugün tüberküloz dünyada en sık görülen on ölüm nedeninden biridir. Tüberküloz tarih boyunca milyonlarca ölüme neden olmuş, edebiyat, sanat, müzik vb. üzerinde önemli etki yaratmış, hatta bir dönemin moda trendini değiştirmiştir. On sekizinci yüzyılın sonlarında tüberkülozun fiziksel etkileri, kadınlar için moda için uygun güzellik standartları haline gelmiştir. Nedeni bilinmeyen bu gizemli ve romantik hastalık, sanatçılara da ilham kaynağı olmuştur. Görsel sanatçılar, şairler ve yazarlar bu korkunç hastalığın ölümcül etkilerini yansıtan sanat eserleri ortaya çıkarmışlardır. Tüberküloz, güzellik ve yaratıcılık fikirleriyle iç içe geçerek sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Moda ve güzellik standartları, hastalığın vücut üzerinde oluşturduğu etkilerini taklit etmiştir. Bu derlemede, TB'nin moda olarak algılanmasındaki faktörlerin neler olduğu, tarihteki en tuhaf moda trendinin sanat ve edebiyat üzerindeki etkileri, TB moda trendinin; bilimin göz kamaştırıcı buluşu "Robert Koch'un 1882'de tüberküloz basilini keşfetmesi" ile bir anda ışıltısını kaybetmesiyle toplumsal ve sosyal hayat üzerindeki etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüberküloz, Tüketim Şıklığı, Tüberküloz Modası, Romantik Hastalık, Beyaz Veba, Robert Koch

ABSTRACT

Tuberculosis (TB) is one of the oldest diseases known to affect humanity and still remains a significant public health problem. Today, tuberculosis is one of the ten most common causes of death in the world. Tuberculosis has caused millions of deaths throughout history, literature, art, music, etc. It had a significant impact on people and even changed the fashion trends of a period. By the late 18th century, the physical effects of tuberculosis had become fashionable beauty standards for women. This mysterious and romantic disease, the cause of which is unknown, has also been a source of inspiration for artists. Visual artists, poets and writers have created works of art that reflect the deadly effects of this terrible disease. Tuberculosis has gained an important place in the art world by intertwining with ideas of beauty and creativity. Fashion and beauty standards have mimicked the effects of disease on the body. In this review, what are the factors in the perception of TB as fashion, the effects of the strangest fashion trend in history on art and literature, the TB fashion trend; It is aimed to reveal the effects of the dazzling discovery of science on society and social life when it suddenly lost its shine with "Robert Koch's discovery of the tuberculosis bacillus in 1882".

Keywords: Tuberculosis, Consumption Elegance, Tuberculosis Fashion, Romantic Disease, White Plague, Robert Koch

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):51-58

DOI: 10.31020/mutfd.1400357

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 4 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 11 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Gönül Aslan <drgaslan@gmail.com>

Şekil 1. 1842 tarihli Magazine of the Beau Monde'dan¹

Giriş

“Zamanda yolculuk” bilim kurgu yazarlarını ve astrofizikçileri uzun zamandır büyülemiştir. Astrofizikçiler uzayın, aynen bir kâğıt parçası gibi bükülerek katlanmasıyla geçmiş zamanla şimdiki/gelecek zamanın bir araya gelebileceğini yani teorik olarak zaman yolculuğunun mümkün olabileceğini ifade ediyorlar. Dinozorları görmek veya Albert Einstein'la tanışmak ve Einstein'a zaman yolculuğunun gerçekleştiğini göstermek için zamanda yolculuk eğlenceli olurdu. Eğlenceli olacak mı bilemiyorum ama bilim kurgu filmlerindeki karakterlerin yaptığı gibi sizleri bambaşka mekân ve zamana götürmek istiyorum. Macera dolu bu yolculukta sizi geçmişte insanların sanatlarına, mutluluk, mutsuzluk, acı ve hastalıklarına ortak edeceğim.

Şimdi sizleri tüberküloz (TB) basilinin, aşılardan, antibiyotiklerin keşfedilmediği çağlara yolculuğa çıkaracağım. Henüz TB basili keşfedilmemiş olsa da TB, Avrupa'da ölüm nedenlerinin en başında geliyordu. Bu nedenle de “Maşşerin Dört Atlısı”ndan biri, gençler arasında daha da yüksek bir ölüm oranına neden olduğu için “gençliğin soyguncusu”, salgın hastalıklar içinde en çok ölüme neden olan hastalık olduğu için de “Ölümün Kaptanı” ünvanlarını almıştı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında, Johann Lukas Schönlein TB terimini kullanana kadar “tüketilme” veya “yok olma” anlamına gelen “Phtisis=Tüketim” olarak anıldı. TB'li hastaların aşırı anemik ve solgun görünümünden dolayı yeni “Beyaz Veba” olarak isimlendirilmişti (**Şekil 1**).¹⁻⁶

Bu yolculuk hiç de eğlenceli olmayacak çok da tehlikeli gibi biz başka bir zamanda yolculuk etsek dediğinizi duyuyor gibiyim. Durun ne çabuk unuttunuz 2020' yi ...

İki bin yirmili yıllara geldiğimizde, yapay zekâ, sürücüsüz arabalar, işçi robotlar derken, hatta Mars'ta koloni kurma planları yapıyorken bir anda 2020 yılında Covid-19 pandemisi patladı. Antibakteriyel, antiviral ilaçlara, aşılar, donanımlı hastanelere rağmen hala ne kadar savunmasız olduğumuzu hepimize hatırlattı. Bir anda orta çağdaki veba günlerine geri döndük adeta. Ülkeler arasındaki sınırlar yeniden yükseldi, aileler, mahalleler, şehirler ve ülkeler içe kapandı.

İnsanlık tarihini kadar eski olan salgınlar yeniden insanlığı tehdit etmeye başladı.

Gerildiniz, biliyorum ama pandemilerin ilginç yanları da var. Aslında, sizleri romantik Viktorya Dönemi Modası'nı incelemeye götürmek istiyorum. Moda deyince akan sular duruyor! İpler moda otoritelerinin eline geçtiğinde onlara karşı çıkmak ne mümkün. “Böyle Moda Olmaz Olsun” diyeceğiniz moda uygulamalarını göreceğiz. Hiç inandırıcı gelmese de “Tüketim Şıklığı” diye moda trendinin yaşandığı zamana gidiyoruz.

Tüberküloz, hastaların fiziksel ve ruhsal olarak yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkilemişti. On dokuzuncu yüzyılda, uluslararası edebiyat ve sanat romantizminin en önemli teması haline gelmiş, toplumsal hayatta derin izler bırakmıştı. Tüberküloz sanat, güzellik, yaratıcılık fikirleriyle iç içe geçerek ve sanat dünyasında

önemli bir yer edinmişti. Sağlıklı olmak, sıradan ya da dünyevi olarak kabul edilirken, TB'nin, sanatçı ruhunu özgürleştirdiğine ve ilham kaynağı olduğuna inanılıyordu. Viktorya dönemine gelindiğinde, hastalık ve semptomları tamamiyle romantikleştirilmişti. Moda ve güzellik standartları, hastalığın etkilerini taklit ediyordu. Kızarmış yanaklar, kırılgnalık ve iskelet gibi bir vücut, çağdaş toplumun hayranlıkla izlediği kadınlık özellikleri haline geldi. Tüberküloz hastaları; sık görülen düşük dereceli ateş nedeniyle pembe kırmızı yanaklara, çarpıcı derecede narin, şeffaf, soluk bir cilde, ince, ipeksi saçlara, ışıltılı veya genişlemiş gözlere, kırmızı dudaklara, ruhani bir inceliğe ve ateşli bir ışıltıya sahipti. İnsanlar hastalığın yarattığı tahribatı güzelliğin standartları olarak algılamış, tüketimin fiziksel ve ruhsal etkilerine adeta âşık olmuşlardı.^{1,2,7-10}

Çağın güzellik standartlarına sahip olma arzusuyla, kadınlar kendilerini TB hastası gibi göstermeye çalışmışlar, böylece tarihteki en tuhaf moda trendi oluşmuştu. Bu aslında “Böyle moda olmaz olsun dedirtecek” bir modaydı. Orta ve üst sınıftan kadınlar ciltlerini beyazlatmak, berraklaştırmak için pudra, hatta bazıları daha soluk bir ten elde etmek için arsenikli gofretler yediler. Arsenik istenen solukluğu yaratmadığında, kurşun fondöten ve hayaletimsi mavi bir renk tonu için lavanta tozu uyguluyorlardı (**Şekil 2, Şekil 3**).

Şekil 2. Eczanedeki kozmetik ürünlerinin dayanıklılığını sorguluyor. (Fotoğraf: Wellcome images Londra)¹¹

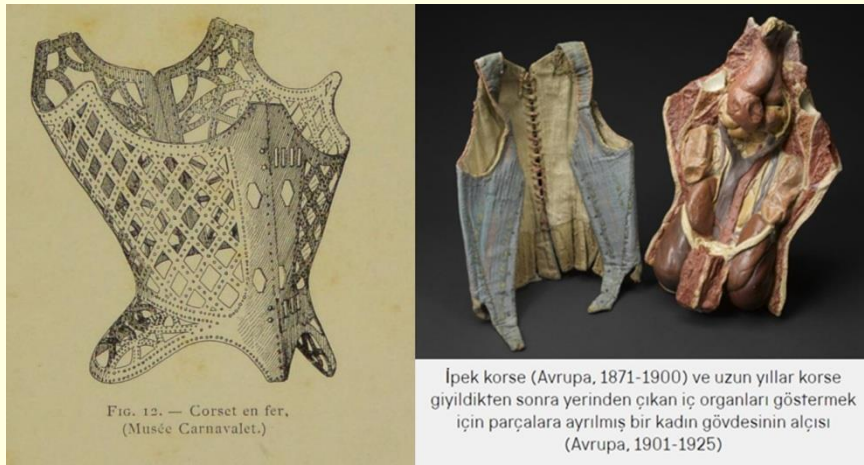

Şekil 3. John Singer Sargent'ın 1884 tarihli Madame X tablosu; tüketim makyajı konusunda uzman olan Parisli sosyetik Virginie Gautreau'nun bir portresi, Gautreau cildini lavantayla pudralamış, sahte damarları çivit mavisiyle boyamış.¹²

Saçlarını yumuşatmak için amonyakla duruluyorlar, dudaklarını daha kırmızı yapmak, yanaklarını pembeye boyamak için çoğu zaman sağlıklarına da zararlı olabilecek çeşitli kozmetik ürünler kullanarak tüketim belirtilerini taklit etmeye çalışıyorlardı.^{8,11,12}

Hanımlar dönemin modasına uymak ve en etkileyici güzellik algısı yaratmak için, omurga TB'nin sık görülen komplikasyonu olan, omurga deformitesi nedeniyle oluşan kifozu taklit ederek kambur duruyor (**Şekil 1**), peltek konuşuyor, yalpalayarak yürüyorlardı.^{1,13}

On altıncı yüzyıldan beri çekici kadın fygürü yaratmak için kullanılan korseler, Viktorya döneminde "kum saati silüetli" görünümü ve "tüketim şıklığı" modası ile zirveye ulaştı. Kadınlar kum saati görünümüne kavuşmak için bellerini daraltıp, göğüslerini yukarı itecek sıkı bağcıklı korseler giymeye başladılar. Korseler balina kemiği, çelik veya kamıştan tasarlanıyordu. Uzun süre korselerin sıkı bağlanarak kullanımı, fiziksel deformasyon, organların sıkışması ve nefes almanın kısıtlanması gibi sağlığı etkileyecek ciddi sonuçlara neden oluyordu. Hatta bazen bayılma nöbetleri geçiren kadınlara bile rastlanıyordu. Rahatsızlıklara ve sağlık risklerine rağmen birçok kadın, güzelliğin ve kadınlığın sembolü olarak korse giymeye devam etti (**Şekil 4**).^{14,15}

Şekil 4. Kum saati silüetli yaratmak için kullanılan korseler.¹⁵

Tüberkülozun insanlar için çekici ve büyüleyici hale geldiği bu dönemde TB ile ilgili edebi tasvirlerde, TB'li kadınların çok güzel, saf ve duyarlı oldukları için hastalığa yakalandıkları vurgulanıyordu.¹⁵ Çok sayıda edebiyatçı, müzisyen, sanatçı, romantik, duygusal hikayelerde trajik bir şekilde TB'den kaybediliyordu. Bu durum o kadar yaygın hale geldi ki edebiyat uzmanı Clark Lawlor, sonunda TB'yi "edebi hastalık" olarak adlandırdı.¹⁶

On sekizinci ve XIX. yüzyıl Avrupa'sında TB kurbanları içten dışa doğru hastalık tarafından tüketilirken, hastalık ağır fiziksel ve ruhsal izler bırakırken sanatçılar, şairler ve yazarlar bu korkunç hastalığın ölümcül etkilerinin anlaşılmasını ya da kabullenilmesini kolaylaştırmak için şaşırtıcı derecede güzel sanat eserleri yarattılar. "Tüketimin son aşamasında bir hanımefendi güllerini ve zambaklarını sergileyebilir", "gençlik gömüleceği gün teniyle hayranlık uyandıracak" dizelerinde olduğu gibi acı çekme kavramını olumlu, romantik mesajlarla dolduruluyordu. Tüberküloz sanatçılara adeta ilham kaynağı olmuştur.¹⁷

Hastalığın neden olduğu bitkinlik bile romantik bir çekicilik olarak tasvir ediliyordu. Tüketimden ölürken günlük tutan Rus ressam Marie Bashkirtseff, son günlerinde "Sürekli öksürüyorum! Ama şaşırtıcı bir şekilde, bu beni çirkin göstermek şöyle dursun, bana çok yakışan bir rehavet havası veriyor." yazmıştı.¹²

Görsel sanatçıların çizimlerinde, kanlı öksürük nöbetlerini, göğüs ağrıları ve bitmek bilmeyen tükenmişliğin oluşturduğu kaygı/üzüntü/melankoliyi yok etmek için abartılı bir "masum & güzellik" kavramı yaratılmıştı. Böylece, ölümün (ya da yakında öleceklerin) yüceltildiği hayran olunduğu bir dönem doğdu.¹⁷

Bu vurgulama Dante Gabriel Rossetti'nin "Beata Beatrix" eserinde görülebilir. Sanatçı Dante, Alighieri'nin, La Vita Nuova adlı şiirindeki Beatrice Portinari karakteriyle veremli eşi Elizabeth Siddal'ı özdeşleştirmiş ve çizdiği portresinde, ölüm anında "bahşedilmiş ilahi bir güzellik" biçiminde tasvir etmiş. Çizimde Beatrice karakteri, kronik bir hastalıktan ölmenin acımasız gerçekliğini göstermek yerine, gözleri huzur içinde kapalı ve dalgalı kıvrık saçları güzel bir şekilde sırtına dökülüyor. Veremli hastayı sessiz, güzel, huzurlu gösteren sanatsal bir sunumla romantikleştiriliyor (**Şekil 5**).^{3, 17,18}

Şekil 5. Dante Gabriel Rossetti'nin Beata Beatrix tablosu 1871, Harvard Sanat Müzesi¹⁷

Edebi tasvirlerde, TB'li kadınların genellikle genç, çok güzel, saf ve duyarlı oldukları için hastalığa yakalandıkları vurgulanıyordu. Genç yaştaki trajik ölümlerin acısını hafifletmek adına "*Yalnızca iyiler genç ölür, onlar bu dünya için fazlasıyla hassas ve iyidiler*" şeklinde teslimiyet ve kabulleniş yaratılmaya çalışılıyordu.^{15,19}

Tüberküloz; kolera, çiçek ya da veba gibi hastalıklardan farklı "ayrıcıklı" bir hastalıktı. Sonuçta romantizm içeriyordu. Kadınlara hayal edilecek güzellik ve zarafet katıyor, sanatçılara ilham perisi oluyordu. Tüberküloz devrin modasıydı.

Genel olarak, bulaşıcı hastalıklar başlangıçta çok hızlı bir şekilde artan; daha sonra belli bir seviyeye ulaşarak görülme sıklığının yavaş yavaş kaybolduğu epidemik bir yapıya sahiptir. Tüberkülozun gelişimi ve seyri, diğer bulaşıcı hastalıklara göre daha sinsi ve olağanüstü derecede yavaştı. Salgın, haftalar veya aylar yerine, on yıllar süren salgın enfeksiyon döngüsü biçimindeydi. Sessizce gelen ve zarar vermeden süren bu hastalığa yakalanmış olma fikri, bu hastalığın neden romantikleştirildiğini de açıklıyor. Çiçek ve kolera gibi vücudu aniden bozan ve hızla öldüren hastalıklardan farklıydı. Verem hastalığı, kuğuya benzeyen uzun boyun, iri gözler, beyaz dişler, pembe yanaklar ve soluk ten rengiyle kurbanın çekiciliğini artırıyordu. Adeta "hastasına güzellik bahşeden" bir hastalıktı.^{17,20,21}

On dokuzuncu yüzyılda hızla değişen güzellik ve moda kavramları içinde TB, kadınlar için kırılğan, narin, güzellik standartları ile modada taklit edilmesi gereken bir hastalık olarak kabul görmüştü.

Moda endüstrisinin hızlı temposu ve trendleri, bir gecede değişebilecek dinamikliğe sahipti. Aslında modanın özü de değişebilirlikti. TB şıklığı, bilimin göz kamaştırıcı buluşu ile bir anda ışıltısını kaybetmişti.

Zamanda yolculuğumuz sürerken, bu kez sizleri tüm zamanların en önemli bilimsel başarılarından birinin yaşandığı, mikrobiyoloji biliminin kilometre taşlarının neredeyse başı olan bir zamana götürmek istiyorum. 24 Mart 1882, Alman doktor, Heinrich Hermann'ın, Robert Koch'un, o dönemde her yedi ölümden birinin

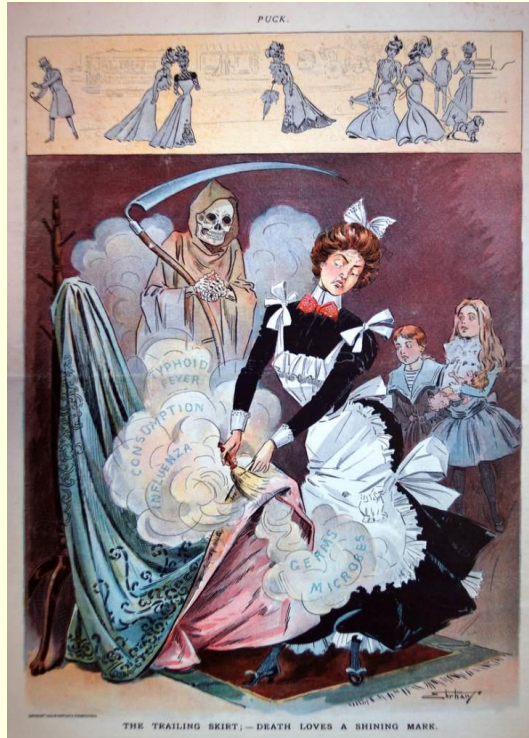
sorumlusu olan, verem hastalığına neden olan TB basilini keşfettiğini duyurduğu güne götürmek istiyorum. Robert Koch, Berlin Fizyoloji Derneği'nin toplantısında; TB hakkındaki bulgularını, 200'den fazla mikroskopik preparatı eşliğinde, tıp tarihindeki en etkili sunumlardan birini yapıyor, tüm dünya nefesini tutmuş bu sunumu izliyor. Sunumda, sadece tüberküloz basilinin enfeksiyon oluşturma patogenezi değil, aynı zamanda günümüzde bile bulaşıcı etiyolojik ajanın analitik biçimde, kanıta dayalı tanımlama standardı olan “Koch Postülası” da sunulmuştu. Bu kıymetli buluş bilimsel keşiflerin “altın çağı”nı başlatmış, Robert Koch’a bakteriyolojinin babası ünvanını da kazandırmıştı.^{2,22-25}

Robert Koch'un 1882'de tüberküloz basilini keşfetmesi, tıp tarihinde önemli bir olaydı. Binlerce yıldır insanlığı etkileyen bu ölümcül hastalığı anlamamız ve onunla savaşmamız için bir dönüm noktasıydı. Robert Koch, bu önemli buluşu ile Nobel Tıp Ödülü'nü kazandı. Yüzyıllar süren spekülasyonlardan sonra Koch, hastalığa yavaş büyüyen *Mycobacterium tuberculosis* (*M. tuberculosis*) adlı mikroorganizmanın neden olduğunu kanıtladı ve bulaşıcı doğasını ortaya koydu. Bu kadar çok ölümün nedeni, bu tek hücreli canlı organizmaya indirgenmişti.^{2,4,22}

M. tuberculosis adlı mikroorganizmanın bulaşıcı olduğu, aktif TB hastası bir kişinin öksürmesi veya tükürmesiyle en sık hava yoluyla yayıldığı ve hastalığın en yaygın olarak akciğerleri etkilediği; genellikle yavaş ilerlediği ve semptomların, ilk enfeksiyondan aylar hatta yıllar sonra ortaya çıkma potansiyeline sahip olduğu ortaya konulmuştu.^{19,24}

Tüberkülozun nedeni belirlendikten sonra, hastalığın ciddiyeti ve bulaşıcılığı daha iyi anlaşıldı. Ancak bu keşif tüm gizemi, romantizmi alt üst etmiş, moda trendlerini de değiştirmişti. Romantik tasvirler ve tüketim algıları yavaş yavaş yerini bilimsel gerçeklere bıraktı ve bir zamanların gizemli hastalığı bir halk sağlığı sorununa dönüştü.⁸

Viktorya döneminin uzun, sarkan etekleri, tüberküloz mikroplarını barındırdığı düşünüldüğü için kısa zamanda gözden düştü (**Şekil 6**).^{5,8}

Şekil 6. TB de dahil olmak üzere mikropların taşıyıcısı olarak gösterilen eteğini fırçalayan bir hizmetçiyi takip eden Azrail'i gösteren Amerikan hiciv karikatürü. S. Ehrhart, 1900.⁵

Viktorya döneminin ağır kemikli korselerinin akciğerlerin hareketini ve kan dolaşımını sınırlayarak TB'yi şiddetlendirdiği düşüncesiyle, kaburgalar üzerinde yarattığı baskıyı hafifletmek için, elastik kumaştan yapılan "sağlık korseleri" kullanılmaya başlandı.^{5,8} Bin dokuz yüzlerin başında, sokaktaki toz ve tükürükten TB bulaşını önlemeye yönelik kadınların etek boyu yükselirken, topuklu ayakkabı stilleri moda oldu. Doktorların, TB tedavisi için güneşlenmeyi önermesiyle soluk cilt yerine bronz ten trendi ortaya çıktı.^{5,8,26}

Viktorya döneminde gösterişli sakallar, şekilli bıyıklar ve favoriler çok modaydı. Basilin keşfi tehlikeli mikroplardan korumak için erkeklerin tıraş olmaları konusunda kültürel baskıyı oluşturmuştu. Tükürüğün sakal ve bıyıklarda kalması halk sağlığı açısından tehlikeli sayıldığı için o gösterişli sakal ve bıyıklar tıraş edilmeye mahkûm oldu.^{5,18,26,27}

Viktorya döneminde evler, ağır ahşap mobilyalar, aşırı doldurulmuş kabarık sandalyeler, koltuklar, halılar, uzun perdeler ve çok sayıda nesne aksesuarla döşeniyordu. Küçük pencereler doğal ışık ve havalandırmayı kısıtlıyordu. Bu tarz döşemeler çok fazla toz biriktiriyordu. Koch'un keşfiyle, pencereler genişledi, ev dekorları paslanmaz çelik ve deri gibi malzemelerden üretilen modernist mobilyalara dönüştürüldü.²⁸

Edebiyatçılar, sanatçılar ve sanat tarihçileri, giyim tasarımcıları ve kozmetik satıcıları, viktorya dönemi boyunca, tüberküloz estetiğinin gelişmesini desteklemişlerdi. Şimdi tüm ilham kaynaklarını kaybetmişlerdi.

Koch'un, tüketim hastalığının *M. tuberculosis* den kaynaklandığını keşfetmesi, sosyal ve kültürel hayatta önemli değişiklik yaratmıştı. Tüberkülozun modası geçtiğinde, TB üst sınıftakilerin romantik hastalığı olmaktan çıkmış, ayak takımının hastalığı olmaya "tüketim" olarak anılırken "verem" olarak anılmaya başlanmıştı. Tüberküloz artık alt sınıf ve yoksul sınıflarla ilişkilendirilmeye başlanmıştı. Bir anda şehirlerde kalabalık, sağlıksız koşullarda yaşayan göçmenler ve azınlıkların hastalığı olmuştu. Bir zamanlar zenginlerin ve zekilerin trajik derecede güzel moda hastalığı, sefalet ve yoksullukla ilişkilendirilir olmuştu. Zenginliğin sembolü sağlıklı ve dinç görünmekti. Hastalık sınıf değiştirdiği için, hastalığa yakalananlara duyulan sempati de aniden kaybolmuştu.²⁹

Bir zamanlar (1849'da) Jane Eyre'nin yazarı Charlotte Brontë'nin, dört kız kardeşini ve bir erkek kardeşini TB'den kaybetmesine rağmen, "Tüketimin gurur verici bir hastalık olduğunun farkındayım." Dediği, gurur duyulacak moda bitmişti. Hastalık ve güzellik arasındaki tarihi bağlantı aniden kopmuştu.^{5,21}

XIX. yüzyılda, hiç kimse TB'nin ne olduğunu ya da bir insandan diğerine nasıl geçtiğini bilmiyordu. Buna "tüketim" adını verdiler çünkü gerçekten de bir şey kurbanı yavaş yavaş tüketiyormuş gibi görünüyordu. Bu gizemlilik romantikleştirmeyi kolaylaştırmıştı. Tüketimin romantik dönemi Robert Koch'un bunun nedenini, TB basilini keşfettiğini açıklamasıyla sona erdi.³⁰

Zaman yolculuğumuzda; dinazorları görmedik ama tarihin en garip moda trendlerinden birini gördük. Beyaz Veba XVIII. ve XIX. yüzyıllarda güzellik standartlarını nasıl şekillendirdi sorusuna cevap bulma merakıyla "Tüberküloz Şıklığı" nı görmeye TB'nin moda olduğu çağlara gittik. Kadınların bugün yaptıkları makyajda, beyaz şeffaf cilt, pembe yanaklar, kırmızı dudaklar, sıfır beden olma gayretlerinde TB şıklığı dönemi etkisi olduğunu siz de fark ettiniz mi?

Bu yolculukta Albert Einstein'la tanışsak da bakteriyolojinin altın çağını başlatan, *M. tuberculosis*'i keşfederek Nobel ödülü kazanan Robert Koch'la tanıştık. Robert Koch, bu keşfiyle romantik dönemi alt üst etmiş, moda trendini yeniden şekillendirmiştir. Tüberküloz ve moda kavramlarının yan yana gelmesi biraz inanılmaz görünse de TB hemen her çağda moda trendi olmayı başarmış olağanüstü bir bakteri olarak tarihe geçmiştir.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. History Today [Internet]. Consumptive Chic: When Tuberculosis was the Height of Fashion. Available from: <https://www.historytoday.com/archive/feature/consumptive-chic-when-tuberculosis-was-height-fashion>.
2. Black A. Even in Death she is Beautiful: Confronting Tuberculosis in Art, Literature and Medicine. *Granite Journal* 2022;7(1):1-14
3. Chalke HD. The impact of tuberculosis on history, literature and art. *Med Hist* 1962;6(4):301-18.
4. Barberis I, et al. The history of tuberculosis: from the first historical records to the isolation of Koch's bacillus. *J Prev Med Hyg* 2017;58(1):E9-E12.
5. Lethbridge News Now [Internet]. How Tuberculosis Influenced Victorian Fashion. Available from: <https://lethbridgenewsnow.com/2022/02/16/how-tuberculosis-influenced-victorian-fashion/>.
6. Frith J. History of tuberculosis. Part 1-phthisis, consumption and the white plague. *Journal of Military and Veterans Health* 2014;22(2):29-35.
7. Topçu H. Türk Romanında Salgın Hastalıklar. *İnsan ve İnsan* 2021;8(28):53-69.
8. Day CA. Dying to be Beautiful: Fragile Fashionistas and Consumptive Dress in England, 1780-1820. *Journal for Eighteenth-Century Studies* 2017;40(4):603-20.
9. Mahoney D, Chorba T. Romanticism, Mycobacterium, and the Myth of the Muse. *Emerg Infect Dis* 2019;25(3):617-8.
10. Lawlor C. Romantic Consumption: The Paradox of Fashionable Breath. In: Fuller D, Saunders C, Macnaughton J, editors. *The Life of Breath in Literature, Culture and Medicine: Classical to Contemporary*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan; 2021. pp:285-304.
11. Historic Denver [Internet]. Available from: <https://mollybrown.org/beauty-is-in-the-eye-of-the-beholder-how-victorians-used-common-poisons-to-become-drop-dead-gorgeous/>.
12. Canadian Broadcasting Corporation [Internet]. From hard pants to consumptive chic: How pandemics influence fashion. Available from: <https://www.cbc.ca/news/canada/newfoundland-labrador/apocalypse-then-pandemic-fashion-doomed-beauty-1.5808703>.
13. Day CA, Rauser A. Thomas Lawrence's Consumptive Chic: Reinterpreting Lady Manners's Hectic Flush in 1794. *Eighteenth-Century Studies* 2016;49(4):455-74.
14. Greenville Journal [Internet]. Historian Carolyn Day explores one of the strangest fashion trends in history. Available from: <https://greenvillejournal.com/arts-culture/historian-carolyn-day-explores-one-strangest-fashion-trends-history/>.
15. Science Museum [Internet]. Tuberculosis: A Fashionable Disease?. Available from: <https://blog.sciencemuseum.org.uk/tuberculosis-a-fashionable-disease/>.
16. Lawlor C. *Consumption and literature: The making of the romantic disease*. Lawlor C. 1st ed. New York. Palgrave Macmillan; 2007.
17. The Collector [Internet]. Romanticizing Death: Art in the Age of Tuberculosis. Available from: <https://www.thecollector.com/tuberculosis-art/>.
18. Cultured [Internet]. The Era of 'Tuberculosis Chic'. Available from: <https://www.culturedmag.com/article/2023/01/31/tuberculosis-art-movement-aesthetic-history>.
19. Dig A History Podcast [Internet]. Tuberculean Chic: How the White Plague Shaped Beauty Standards in the 18th and 19th Centuries. Available from: <https://digpodcast.org/2018/05/27/white-plague-tuberculosis/>.
20. Death and the Maiden [Internet]. Tubercular Venus: When the Beauty Standard was Dying. Available from: <https://deadmaidens.com/2017/03/16/tubercular-venus-when-the-beauty-standard-was-dying/comment-page-1/>
21. Literature Arts & Medicine Magazine [Internet]. Dressing Up Tuberculosis: Carolyn A. Day's Consumptive Chic. Available from: <https://medhum.med.nyu.edu/magazine/archives/27153>.
22. Murray JF. Historical development of tuberculosis since Robert Koch's discovery of the tubercle bacillus in 1882. *Pneumologie* 2007;61(12):764-70.
23. Daniel TM. The history of tuberculosis. *Respir Med* 2006;100(11):1862-70.
24. Blevins SM, Bronze MS. Robert Koch and the 'golden age' of bacteriology. *Int J Infect Dis* 2010;14(9):e744-51.
25. Gradmann C. A matter of methods: the historicity of Koch's postulates 1840-2000. *Medizinhist J* 2008;43(2):121-48.
26. Smithsonian Magazine [Internet]. How Tuberculosis Shaped Victorian Fashion. Available from: <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/how-tuberculosis-shaped-victorian-fashion-180959029/>
27. Leyla Mei [Internet]. Your Beard Is Full of Tuberculosis. Available from: <https://www.leylamei.com/blog/2014/7/17/your-beard-is-full-of-tuberculosis>
28. Houzz.com [Internet]. How the Tuberculosis Pandemic Helped Shape Modernist Architecture. Available from: <https://www.houzz.com/magazine/how-the-tuberculosis-pandemic-helped-shape-modernist-architecture-stsetivw-vs~134601849>.
29. History Collection [Internet]. Tuberculosis Became the Victorian Standard of Beauty. Available from: <https://historycollection.com/tuberculosis-became-the-victorian-standard-of-beauty/3/>.
30. Sakula A. Robert Koch: centenary of the discovery of the tubercle bacillus, 1882. *Can Vet J* 1983;24(4):127-31.

